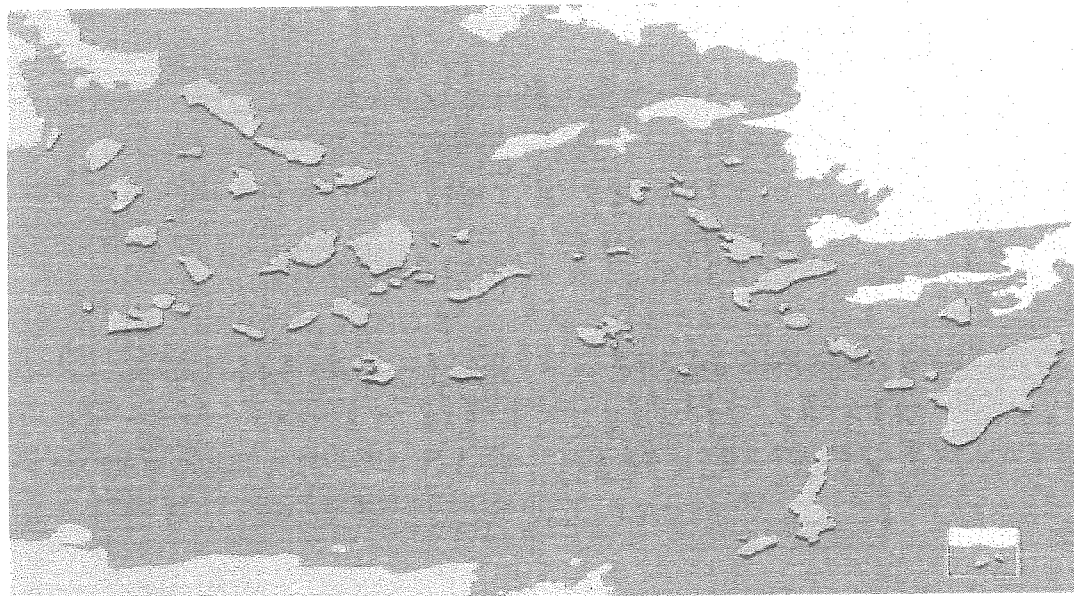

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ**

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΡΙΑ, Α.Μ. 0804Μ005

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

**ΕΜ. ΧΡΙΣΤΟΦΑΚΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)
ΑΘ. ΠΑΠΑΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ
Η. ΠΛΑΣΚΟΒΙΤΗΣ**

**ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2006
ΑΘΗΝΑ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : Τουρισμός και Τουριστική Ανάπτυξη.....	9
1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη του τουριστικού φαινομένου.....	9
1.2 Η σύγχρονη μορφή του τουρισμού.....	12
1.3 Το εννοιολογικό περιεχόμενο και η φύση του τουρισμού.....	13
1.4 Η τυποποίηση και διάκριση του τουρισμού σε βασικές κατηγορίες.....	16
1.5 Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού.....	18
1.6 Βασικά προβλήματα του τουριστικού τομέα στην Ελλάδα.....	23
1.7 Τουριστική ανάπτυξη.....	25
1.7.1 Παράγοντες της Τουριστικής ανάπτυξης.....	25
1.7.2 Η προσέγγιση και μεθόδευση της τουριστικής ανάπτυξης.....	26
1.7.3 Η σημασία και διαδικασία του προγραμματισμού τουριστικής ανάπτυξης.....	27
1.7.4 Μεθοδολογία και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων του προγραμματισμού για την τουριστική ανάπτυξη.....	30
1.8 Συμπέρασμα.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Νησιωτικός Χώρος και Νησιωτική Οικονομία.....	34
2.1 Αποσαφήνιση βασικών εννοιών – Παράγοντες νησιωτικότητας.....	34
2.2 Τυπολογία των νησιωτικών περιοχών – κατηγορίες νησιών.....	37
2.3 Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος.....	39
2.4 Προβλήματα του νησιωτικού χώρου.....	44
2.5 Δυνατότητες ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου.....	45
2.6 Αναπτυξιακή στρατηγική για το νησιωτικό χώρο.....	47
2.7 Τα πρότυπα ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου και ο ρόλος του τουρισμού.....	50
2.7.1 Το πρότυπο της αναπτυξιακής συγκέντρωσης και διάχυσης.....	50
2.7.2 Το πρότυπο της ολοκληρωμένης-ενδογενούς ανάπτυξης.....	52
2.7.3 Η αναζήτηση ενός αναπτυξιακού προτύπου για το νησιωτικό χώρο.....	53
2.7.3.1 Η ανάδειξη της «τοπικότητας» ως βασικής παραμέτρου της Τοπικής Ανάπτυξης.....	53
2.7.3.2 Η εξειδίκευση του προτύπου της Τοπικής Ανάπτυξης.....	55
2.7.4 Συμπέρασμα για τη διαμόρφωση ενός ειδικά προσαρμοσμένου προτύπου ανάπτυξης στο νησιωτικό χώρο.....	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη και οι κύριες κατευθύνσεις της τουριστικής πολιτικής στην Ελλάδα.....	60

3.1 Οι οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης.....	61
3.1.1 Η συμβολή του τουρισμού στη διαμόρφωση του ΑΕΠ.....	61
3.1.2 Η συμβολή του τουρισμού στην απασχόληση.....	62
3.1.3 Η εισροή συναλλαγματικών εσόδων στις χώρες-περιοχές υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών και το ισοζύγιο πληρωμών	65
3.1.4 Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού.....	68
3.1.5 Οι διαρθρωτικές αλλαγές που επιφέρει ο τουρισμός στην οικονομία.....	71
3.1.6 Η συμβολή του τουρισμού στη δημιουργία επνδύσεων κεφαλαίου.....	73
3.1.7 Η συμβολή του τουρισμού στην Περιφερειακή Ανάπτυξη - Στην ανάπτυξη των νησιωτικών περιφερειών της χώρας.....	76
3.2 Οι βασικές κατευθύνσεις της τουριστικής πολιτικής στην Ελλάδα.....	80
3.3 Συμπέρασμα.....	86
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Η αναπτυξιακή φυσιογνωμία της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου..	88
4.1 Γεωμορφολογία.....	88
4.2 Δημογραφία.....	88
4.3 Οικονομική δραστηριότητα: Μακροοικονομικά Μεγέθη.....	92
4.3.1 ΑΕΠ.....	92
4.3.2 Κατά κεφαλή ΑΕΠ.....	92
4.3.3 Ανεργία.....	94
4.3.4 Τομείς Παραγωγής.....	95
4.3.5 Οι επιχειρήσεις της Περιφέρειας.....	99
4.4 Υποδομές – Ποιότητα Ζωής.....	102
4.4.1 Μεταφορές.....	102
4.4.2 Υγεία.....	103
4.4.3 Εκπαίδευση.....	104
4.4.4 Περιβάλλον.....	105
4.5 Ενδοπεριφερειακές Ανισότητες.....	106
4.5.1 Διανομαρχιακές Ανισότητες.....	106
4.5.2 Ορεινός χώρος – Εσωτερικές ζώνες.....	106
4.5.3 Διάσπαρτος Νησιωτικός Χώρος.....	106
4.5.4 Αστικά Κέντρα.....	107
4.6 Συμπέρασμα - Περιορισμοί της Ανάπτυξης στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου....	108
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: Ο Τουρισμός στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου:	
Υφιστάμενη Κατάσταση.....	109

5.1 Αξιολόγηση της υφιστάμενης τουριστικής προσφοράς και ζήτησης στην Περιφέρεια.....	111
5.1.1 Τουριστική Προσφορά.....	111
5.1.2 Τουριστική Ζήτηση.....	113
5.2 Αξιολόγηση των υφιστάμενων τουριστικών πόρων στην Περιφέρεια.....	117
5.3 Αξιολόγηση των ανθρώπινων πόρων στην Περιφέρεια.....	119
5.4 Τυπολογία νησιών με βάση την τουριστική τους ανάπτυξη.....	121
5.5 Οι ευρύτερες επιπτώσεις του τουρισμού στο φυσικό περιβάλλον, στην οικονομία και την τοπική κοινωνία της Περιφέρειας.....	123
5.5.1 Φυσικό περιβάλλον και τοπίο.....	123
5.5.2 Η εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία.....	124
5.5.3 Η συσχέτιση του τουρισμού με άλλους τομείς και κλάδους στην Περιφέρεια....	127
5.5.4 Οι κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού στην Περιφέρεια.....	129
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : Προοπτικές και στρατηγική για την αιεφόρο τουριστική ανάπτυξη στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.....	131
6.1 Διερεύνηση των προοπτικών του τουρισμού – Δυνητική Τουριστική Ζήτηση.....	131
6.1.1 Διαμορφωμένη κατάσταση της Τουριστικής Ζήτησης (1970-2000).....	131
6.1.2 Οι τάσεις της Τουριστικής Ζήτησης στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου: Οι πηγές προέλευσης της δυνητικής ζήτησης τα επόμενα 15 χρόνια.....	133
6.2 Σενάρια, κατευθύνσεις στρατηγικής και προσδιορισμοί στόχων προτεραιότητας για την προώθηση βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια.....	136
6.2.1 Εναλλακτικά σενάρια για την προώθηση της αιεφόρου τουριστικής ανάπτυξης.....	136
6.2.2 Βασικές στρατηγικές κατευθύνσεις ανά κατηγορία νησιών στην Περιφέρεια.....	140
6.2.3 Προσδιορισμός στόχων προτεραιότητας για την προώθηση βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια.....	144
6.3 Αναπτυξιακός Προγραμματισμός.....	145
6.3.1 Τουρισμός και Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (2000-2006) της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου.....	145
6.3.2 Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου στην Προγραμματική Περίοδο (2007-2013).....	149
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο :Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	151
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	157
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	164

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι διαστάσεις που πήρε ο τουρισμός σαν οικονομικό και κοινωνικό φαινόμενο μετά το τέλος των εχθροπραξιών του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και κυρίως η συνειδητοποίηση των σημαντικών οικονομικών ωφελημάτων που μπορούν να προκύψουν από αυτόν, οδήγησαν πολλές πολιτικές εξουσίες όχι μόνο στη λήψη μέτρων για την ανάπτυξη του τουρισμού, αλλά και στην αντιμετώπιση του σαν ιδιαίτερου κλάδου οικονομικής δραστηριότητας από τον οποίο μπορεί να ωφεληθεί μια οικονομία σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό έχει αναπόφευκτα σαν συνέπεια να διαμορφωθεί βαθμιαία μεν αλλά σταθερά ο τουρισμός σε μια σημαντική και δυναμικά εξελισσόμενη οικονομική δραστηριότητα, που σύμφωνα με όλες τις υπάρχουσες ενδείξεις κάθε άλλο παρά συμπτωματική ή αυθαίρετη υπήρξε. Αντίθετα, υπήρξε απόρροια της συνειδητοποίησης των κρατούντων και όχι μόνο, για τις οικονομικές επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης στις οικονομίες των χωρών τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων.

Η οικονομική σημασία του τουρισμού έχει αναγνωριστεί όχι μόνο από τις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες, αλλά και από εκείνες που για κάποιους λόγους δεν έχουν κατορθώσει ακόμα να διακόψουν το φαύλο κύκλο της φτώχειας και της μιζέριας που τις μαστίζει. Συγκεκριμένα μπορεί να συμβάλει θετικά στη διαμόρφωση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος, των ατομικών εισοδημάτων, των εσόδων του κράτους, της τοπικής αυτοδιοίκησης και των επιχειρήσεων, του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, της απασχόλησης κ.τ.λ. Ο τουριστικός τομέας είναι η μεγαλύτερη παγκόσμια «βιομηχανία» τόσο σε δαπάνη όσο και σε απασχολούμενους.

Ο τουρισμός αποτελεί κινητήρια δύναμη και κύριο μοχλό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και ιδιαίτερα της οικονομίας των νησιωτικών περιφερειών της χώρας - Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, Κρήτης, Ιόνιων Νησιών, Βορείου Αιγαίου -.

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου. Σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης είναι η παρουσίαση του τουρισμού και της τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, η παρουσίαση της νησιωτικής οικονομίας και του νησιωτικού χώρου, η εκτίμηση του κατά πόσο ο τουρισμός συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη και η παρουσίαση των κύριων

κατευθύνσεων της τουριστικής πολιτικής στην Ελλάδα. Ως μελέτη περίπτωσης έχει επιλεγεί η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, η οποία αποτελεί την μεγαλύτερη νησιωτική περιφέρεια της χώρας. Η συγκεκριμένη Περιφέρεια υφίσταται σημαντική τουριστική ανάπτυξη και αποτελεί την μία από τις δύο Περιφέρειες της Ελλάδας που λόγω του υψηλού κατά κεφαλήν ΑΕΠ που παρουσιάζει θα είναι στην μεταβατική κατηγορία σταδιακής ενσωμάτωσης (Phasing In) στις Περιφέρειες στόχου «Περιφερειακή Ανταγωνιστικότητα».

Συγκεκριμένα, η παρούσα μελέτη αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος με τίτλο «Τουρισμός και Νησιωτική Οικονομία», περιλαμβάνει τα τρία πρώτα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Τουρισμός και Τουριστική Ανάπτυξη», αναφέρεται στο εννοιολογικό περιεχόμενο και τη φύση του τουρισμού, στις βασικές κατηγορίες διάκρισης του τουρισμού, στις εναλλακτικές μορφές του, στους παράγοντες της τουριστικής ανάπτυξης, στη μεθόδευση - προσέγγιση της, στη διαδικασία - μεθοδολογία του προγραμματισμού της και στα αποτελέσματα του προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Νησιωτικός Χώρος και Νησιωτική Οικονομία», αποσαφηνίζεται το περιεχόμενο της νησιωτικότητας, παρουσιάζεται η τυπολογία των νησιωτικών περιοχών, διερευνάται ο ελληνικός νησιωτικός χώρος, τα προβλήματα του και οι δυνατότητες ανάπτυξης του. Επίσης, παρουσιάζεται η αναπτυξιακή στρατηγική για το νησιωτικό χώρο (2000-2006) και περιγράφονται τα πρότυπα ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου και ο ρόλος του τουρισμού. Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζεται το γενικό συμπέρασμα για τη διαμόρφωση ενός ειδικά προσαρμοσμένου προτύπου για τον νησιωτικό χώρο.

Στο τρίτο κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί και το κύριο κεφάλαιο της μελέτης, εκτιμάται η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη και παρουσιάζονται οι κύριες κατευθύνσεις της τουριστικής πολιτικής στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η συμβολή της τουριστικής ανάπτυξης στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, στην απασχόληση, στο ισοζύγιο πληρωμών και στα συναλλαγματικά έσοδα, στη δημιουργία κύριων και συμπληρωματικών εσόδων, στη δημιουργία επενδύσεων κεφαλαίου, στην περιφερειακή ανάπτυξη – στην ανάπτυξη των νησιωτικών περιφερειών της χώρας. Παρουσιάζονται ακόμη οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού και οι διαρθρωτικές αλλαγές που επιφέρει στην οικονομία καθώς και η τουριστική πολιτική της Ελλάδας.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης με τίτλο «Τουριστική Ανάπτυξη στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου» περιλαμβάνει τα κεφάλαια 4, 5 και 6. Συγκεκριμένα, το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «Η Αναπτυξιακή Φυσιognωμία της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου», αναφέρεται στη γεωμορφολογία, στη δημογραφία, στην οικονομική δραστηριότητα της Περιφέρειας / στα μακροοικονομικά μεγέθη, στις υποδομές και στην ποιότητα ζωής, και τέλος στις ενδοπεριφερειακές ανισότητες. Στο τέλος του κεφαλαίου, παρουσιάζεται το συμπέρασμα καθώς και οι περιορισμοί της ανάπτυξης στην Περιφέρεια.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η υφιστάμενη κατάσταση του τουρισμού στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και συγκεκριμένα, η τουριστική προσφορά, η τουριστική ζήτηση, οι επιπτώσεις του τουρισμού – στην οικονομία, κοινωνία και φυσικό περιβάλλον – και αξιολογούνται οι υφιστάμενοι τουριστικοί πόροι της Περιφέρειας. Το έκτο κεφάλαιο τέλος, αναφέρεται στις προοπτικές και τη στρατηγική για την αειφόρο τουριστική ανάπτυξη στην Περιφέρεια.

Στο έβδομο κεφάλαιο διατυπώνονται τα συμπεράσματα – προτάσεις που προκύπτουν από την παρούσα διπλωματική εργασία. Στο τέλος της μελέτης εμφανίζονται η βιβλιογραφία – ελληνική και ξενόγλωσση – και το παραρτήμα.

Για την ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης αξιοποιήθηκαν στοιχεία που λήφθηκαν από διάφορες πηγές. Η βασικότερη από αυτές ήταν η ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία. Επιδιώχθηκε να μελετηθεί κυρίως σύγχρονη βιβλιογραφία, ώστε να αποτυπωθούν οι επιστημονικοί προβληματισμοί του σήμερα. Στοιχεία επίσης ελήφθησαν από μελέτες που έγιναν από διάφορα ερευνητικά κέντρα σχετικά με το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας, από εφημερίδες, περιοδικά, ενημερωτικά φυλλάδια, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.), Ε.Σ.Υ.Ε., Κ.Ε.Π.Ε., Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (Ι.Τ.Ε.Π.) κλπ.

Ιδιαίτερα οφείλω να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας καθηγητή του Παντείου Πανεπιστημίου Εμ. Χριστοφάκη, για την εποικοδομητική συνεργασία και την καθοδήγηση του σε όλο το χρονικό διάστημα μέχρι την ολοκλήρωση της.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τουρισμός αποτελεί μια σημαντική οικονομική δραστηριότητα, η σύγχρονη μορφή της οποίας έχει τις βάσεις της στον 18^ο και κυρίως στον 19^ο αιώνα. Το φαινόμενο του τουρισμού εξαπλώθηκε γρήγορα και γνώρισε καθολική αποδοχή. Ο τουρισμός πέρασε από διάφορα εξελικτικά στάδια και φάσεις προτού να λάβει τη σημερινή μορφή του. Περιλαμβάνει μια σειρά από υλικά και άυλα αγαθά, τα οποία όταν προσφερθούν συνδυασμένα, σχηματοποιούν το τουριστικό προϊόν ή πακέτο, το οποίο σχεδιάζεται, παράγεται και διανέμεται από τους tour operators και τα τουριστικά πρακτορεία.

Η ορθολογική και μεθοδική ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί κάτω από προϋποθέσεις να αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη στις χώρες που την επιχειρούν. Παρ' όλα αυτά όμως, πρέπει να γίνει σαφές ότι η τουριστική ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί από τη μια μέρα στην άλλη, αλλά ούτε και από μόνη της. Για να αναπτυχθεί τουριστικά μια χώρα απαιτούνται τεχνογνωσία και κεφάλαια για να επενδυθούν σε έργα τουριστικής υποδομής και ανωδομής ¹. Απαιτείται ακόμη, σωστό μάρκετινγκ του τουριστικού προϊόντος που παράγεται και προσφέρεται από τις χώρες υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών στους πιθανούς αγοραστές του. Πάνω απ' όλα όμως, απαιτείται η ύπαρξη τουριστικών πόρων φυσικών και κατασκευασμένων, δηλαδή δημιουργημάτων του ανθρώπου.

1.1 ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Στο πλαίσιο μιας ιστορικής αναδρομής διαπιστώνουμε ότι ο τουρισμός με τη σημερινή έννοια υπήρχε από τα χρόνια της αρχαιότητας. Πρόδρομοι του σημερινού τουρισμού είναι τα ταξίδια που έκανε ο άνθρωπος για διάφορες αιτίες ήδη από την αρχαιότητα. Εδώ περιλαμβάνονται οι εξερευνήσεις των αρχαίων και τα ταξίδια που έκαναν για λόγους εμπορικούς, θρησκευτικούς, μορφωτικούς ή πολιτικούς. Οι

¹ Πρόκειται για εγκαταστάσεις άμεσα επιχειρηματικού χαρακτήρα

αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι ταξίδευαν εκτενώς για εμπορικούς αλλά και ιδιωτικούς λόγους. Οι ταξιδιώτες εκείνης της εποχής ανήκαν σχεδόν αποκλειστικά στην άρχουσα τάξη.

Η εφεύρεση του χρήματος και της ρόδας από τους Σουμέριους βοήθησε πολύ τα εμπορικά ταξίδια. Τα πρώτα ταξίδια στην Κίνα και την Ινδία φαίνεται πως έγιναν για εμπορικούς λόγους. Ονομαστά έμειναν τα ταξίδια των Ελλήνων φιλοσόφων και ιστορικών όπως και οι περιπλανήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, που με τις κατακτήσεις του άνοιξε το δρόμο προς τις άγνωστες ως τότε χώρες της Ασίας. Οι Ρωμαίοι θεωρούνται οι πρώτοι που ταξίδευσαν για λόγους αναψυχής, αν και εικάζεται ότι την ίδια ακριβώς εποχή παρόμοια ταξίδια επιχειρούσαν οι Κινέζοι και οι Ιάπωνες.

Κατά τον Μεσαίωνα τα ταξίδια για λόγους αναψυχής μειώνονται, διότι οι δρόμοι εξαιτίας της παρουσίας ληστών δεν είναι ασφαλείς. Οι κυριότεροι λόγοι ταξιδιών την εποχή εκείνη ήταν θρησκευτικοί και κατακτητικοί (σταυροφορίες).Κατά το Μεσαίωνα αναπτύχθηκε επίσης και ένας αριθμός πολυποίκιλων εμπορικών μετακινήσεων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν επαγγελματικός τουρισμός. Με την εξάπλωση του φαινομένου κατασκευάστηκε μια σειρά από πανδοχεία, τα οποία πρόσφεραν μια βασική κάλυψη των αναγκών του ταξιδιώτη. Όμως οι συναλλακτικές δυνατότητες ήταν περιορισμένες και αναξιόπιστες και τα ταξιδιωτικά έγγραφα τα προμηθεύονταν με σχετική ευκολία μόνο οι έμποροι.

Μεταξύ του 14^{ου} και 19^{ου} αιώνα, ένας μεγάλος αριθμός ξένων επισκεπτών περιηγήθηκε τη χώρα μας. Οι περισσότεροι ήταν επιστήμονες ή στρατιωτικοί και αρκετοί έγραψαν πολύ ενδιαφέροντα βιβλία με τις εντυπώσεις τους. Στο πλαίσιο της αλλαγής των κινήτρων και των αναγκών, τα χρόνια της Αναγέννησης σηματοδοτούνται από μια «διανοουμενίστικη περιέργεια», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Montaigne².

Ο τουρισμός με τη σημερινή του μορφή ξεκινάει ήδη από τον 16^ο αιώνα στην Αγγλία. Εκεί δημιουργείται για πρώτη φορά το έθιμο να στέλνουν οι πλούσιοι αριστοκράτες τους γιους τους στην Ευρώπη, για να ολοκληρώσουν την μόρφωση τους και να διευρύνουν τον ορίζοντα των γνώσεων τους. Η Ιταλία και η Γαλλία ήταν οι χώρες που συγκέντρωναν το ενδιαφέρον των νεαρών Άγγλων στα ταξίδια τους. Σταδιακά νέοι και από άλλες κοινωνικές τάξεις υιοθέτησαν αυτού του είδους τη

² Χρήστου Ε., ΕΑΠ, Τουριστικό Μάρκετινγκ Φορέων, Οργανώσεων και Επιχειρήσεων, Πάτρα 2000, σελ. 19

μετακίνηση, η οποία μετέπειτα εξελίχθηκε σε δραστηριότητα αναψυχής και ευχαρίστησης.

Νέα ώθηση στις μετακινήσεις τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ δίνει η εφεύρεση και η γρήγορη επέκταση του σιδηρόδρομου κατά τον 19^ο αιώνα, διότι τα ταξίδια δεν αποτελούν πλέον προνόμιο των πλούσιων αποκλειστικά. Το έργο του σιδηρόδρομου έρχεται στη συνέχεια να συμπληρώσει το ατμόπλοιο. Το πρώτο επομένως κριτήριο για την ανάπτυξη του τουρισμού είχε τεθεί. Γρήγορη, άνετη, ασφαλής και οικονομικά εφικτή μεταφορά.

Το 1840 αρχίζει η τακτική σύνδεση Αμερικής και Ευρώπης και σε διάστημα μόνο μισού αιώνα, παρατηρείται στην Ευρώπη σημαντική αύξηση του αριθμού των τουριστών, ενώ οι πρώτες τάσεις μαζικοποίησης τουριστικών μετακινήσεων γίνονται ορατές. (Βαρβαρέσος, 1997, σ.28)

Τον 19^ο αιώνα εμφανίζεται και ο πρώτος τουριστικός πράκτορας (πρόκειται για τον Άγγλο Τόμας Κούκ, που τον Ιούλιο του 1841 οργανώνει μια εκδρομή από το Λέστερ στο Λώφμποροου, στην οποία συμμετείχαν 570 άτομα με τιμή 1 σελίνι). Τον Κούκ τον μιμήθηκαν πολλοί και σε όλες τις πολιτισμένες χώρες του κόσμου εμφανίζονται πρακτορεία ταξιδιών. Ο Κούκ όχι μόνο επινόησε το «ομαδικό ταξίδι», αλλά έδωσε προτεραιότητα σε θέματα όπως οι ανάγκες των πελατών του, η επικοινωνία, η σχέση μεταξύ ποιότητας και τιμής του προϊόντος, θέματα τα οποία, όπως είναι γνωστό αποτελούν πρωταρχικά στοιχεία του μάρκετινγκ. Τον ίδιο αιώνα με την ανάπτυξη της φωτογραφίας, εκδίδονται και οι πρώτοι ταξιδιωτικοί οδηγοί.

Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα ωστόσο, η εφεύρεση και αργότερα η τελειοποίηση δύο νέων μεταφορικών μέσων θα σημάνει την αρχή μιας νέας εποχής για τον τουρισμό, που τώρα γίνεται μαζικότερος και αρχίζει να απευθύνεται σε ευρύτερα στρώματα. Η πρώτη εφεύρεση είναι το αυτοκίνητο που σε συνδυασμό με τη βελτίωση και επέκταση του οδικού δικτύου συμβάλλει στον πολλαπλασιασμό των ταξιδιών αναψυχής. Παρά τη βελτίωση όμως που φέρνει το αυτοκίνητο, το αεροπλάνο είναι αυτό που μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο θα δώσει τη δυνατότητα σε εκατομμύρια κατοίκους του πλανήτη μας να ταξιδεύουν από την μια άκρη του ως την άλλη. (Τσάρτας, 1989). Με την εισαγωγή του Boeing 707 το 1958 η αεροπορική μετακίνηση έγινε θεσμός και άλλαξε το καθεστώς των μεταφορών. Ουσιαστικά η περίοδος του μαζικού τουρισμού αντικατέστησε το στάδιο του τουρισμού που απευθυνόταν στην αριστοκρατία και αποτελούσε προνόμιο λίγων.

Στη σημερινή εποχή οι μετακινήσεις των τουριστών διεθνώς υπολογίζονται σε εκατοντάδες εκατομμύρια. Αν σε αυτές τις μετακινήσεις συμπεριληφθούν και οι μετακινήσεις τουριστικού περιεχομένου στο εσωτερικό των χωρών, τότε το σύνολο των τουριστών ανέρχεται σε δισεκατομμύρια.³

1.2 Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο με οικονομικές, κυρίως, αλλά και με κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις. Με τη σύγχρονη μορφή του, ο τουρισμός έχει πάρει πλέον μαζικό χαρακτήρα γεγονός που τον κάνει να διαφοροποιείται από παλιότερες μορφές του. Η διαφορά μεταξύ παλιότερων μορφών τουρισμού και της σύγχρονης μορφής του είναι στην ουσία ποσοτική και ποιοτική.

Η μαζικότητα, η ομαδικότητα και η υπερεθνικότητα αποτελούν τα βασικά συστατικά στοιχεία του σύγχρονου τουρισμού και παράλληλα διαγράφουν έντονα τη φυσιογνωμία του. Η εξέλιξη των μεταφορών, η αύξηση του κατά κεφαλή εθνικού εισοδήματος και πλούτου, η ανάπτυξη των τουριστικών επιχειρήσεων, η απλούστευση των διατυπώσεων στις μετακινήσεις των ανθρώπων από χώρα σε χώρα κλπ. συνέβαλαν σημαντικά στην τουριστική ανάπτυξη.

Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός για την ανάπτυξη του τουρισμού (που εκδηλώνεται είτε με την εκτέλεση έργων τουριστικής υποδομής και ανωδομής, είτε με τον μηχανισμό των χρηματοδοτήσεων και των κινήτρων γενικότερα), αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα του σύγχρονου τουρισμού, αλλά ταυτόχρονα και μια έμπρακτη απόδειξη ότι το κράτος πραγματικά θέλει να αναπτυχθεί ο τουρισμός, γιατί με τον τρόπο αυτό υπολογίζει να ωφεληθεί σημαντικά και η οικονομία του από τις ευεργετικές αλυσιδωτές επιδράσεις του και σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Ο τουρισμός με τη σύγχρονη του μορφή θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να οριστεί σαν *η πρόσκαιρη μετακίνηση ανθρώπων από τον τόπο της μόνιμης διαμονής τους σε έναν άλλο εκτός αυτού με αποκλειστικό σκοπό την ικανοποίηση των*

³ Π. Τσάρτας, ΕΚΚΕ, Κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδίως στα νησιά Ίος και Σέριφος την περίοδο 1950-1980, Αθήνα 1989

τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών τους, που όμως δεν είναι πάντα ανάγκες ή επιθυμίες ξεκούρασης και αναψυχής, και η οργανωμένη προσπάθεια για την προσέλκυση, υποδοχή και καλύτερη δυνατή εξυπηρέτηση αυτών των ανθρώπων. Το πρώτο σκέλος του γενικού αυτού ορισμού του τουρισμού, ταυτίζεται με την τουριστική ζήτηση, ενώ το δεύτερο, δηλαδή αυτό που αναφέρεται στην υποδοχή και εξυπηρέτηση των ανθρώπων που μετακινούνται πρόσκαιρα για τουριστικούς σκοπούς, αντιπροσωπεύει το καθαρά «παραγωγικό» μέρος του τουρισμού και ταυτίζεται, με την τουριστική προσφορά.

Τέλος τόσο η τουριστική προσφορά όσο και η τουριστική ζήτηση προϋποθέτουν την ύπαρξη τουριστικών προϊόντων, τα οποία είναι δυνατό να είναι αγαθά ή υπηρεσίες και απλά ή σύνθετα. Σε περίπτωση δε που αυτά προσφέρονται σύνθετα, δηλαδή συνδυασμένα σαν ένα ενιαίο σύνολο και σε μια συνολική τιμή, τότε χαρακτηρίζονται σαν τουριστικά πακέτα. Τα συστατικά στοιχεία του τουριστικού πακέτου στην απλούστερη του μορφή είναι: ο τουριστικός προορισμός, το μεταφορικό μέσο, το κατάλυμα, το πρόγευμα και το τράνσφερ. Γενικότερα το φαινόμενο του τουρισμού σήμερα, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, εξελίσσεται ολοένα και περισσότερο και μάλιστα δυναμικά.

1.3 ΤΟ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ο τουρισμός εμφανίζεται με διάφορες μορφές, γι' αυτό και είναι δύσκολο να οριστεί με ακρίβεια. Παρ' όλα αυτά όμως έγιναν αρκετές προσπάθειες για να προσδιοριστεί το εννοιολογικό του περιεχόμενο:

Μια από τις πρώτες προσπάθειες έγινε από τους **Hunziker** και **Krapf** του Πανεπιστημίου της Βέρνης σύμφωνα με τους οποίους, *τουρισμός είναι το σύνολο των φαινομένων και σχέσεων που προκύπτουν από την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού και τη διαμονή των μη νόμιμων κατοίκων, εφόσον δεν οδηγούν σε μόνιμη διαμονή και δεν συνδέονται με καμία κερδοσκοπική δραστηριότητα.* (Ηγουμενάκης, 1997)

Από τα κύρια χαρακτηριστικά του τουρισμού, πέντε μπορούν να εξακριβωθούν εννοιολογικά και συγκεκριμένα τα εξής:

α) Ο τουρισμός είναι αποτέλεσμα μεμονωμένης ή ομαδικής μετακίνησης ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς και η διαμονή τους σε αυτούς τουλάχιστον επί ένα 24ωρο με σκοπό την ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών τους.

β) Οι διάφορες μορφές τουρισμού, περιέχουν απαραίτητα δύο βασικά στοιχεία και συγκεκριμένα το ταξίδι στον τουριστικό προορισμό και τη διαμονή σε αυτόν με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή συμπεριλαμβανομένης και της διατροφής.

γ) Το ταξίδι και η διαμονή λαμβάνουν χώρα εκτός του τόπου της μόνιμης διαμονής των ανθρώπων που αποφασίζουν να μετακινηθούν για τουριστικούς σκοπούς.

δ) Η μετακίνηση ανθρώπων σε διάφορους τουριστικούς προορισμούς είναι προσωρινού και βραχυχρόνιου χαρακτήρα, που σημαίνει ότι πρόθεση τους είναι να επιστρέψουν στον τόπο της μόνιμης διαμονής τους μέσα σε λίγες μέρες, εβδομάδες ή μήνες.

ε) Οι άνθρωποι επισκέπτονται διάφορους τουριστικούς προορισμούς για τουριστικούς σκοπούς, δηλαδή για σκοπούς άλλους από εκείνους της μόνιμης διαμονής τους ή της επαγγελματικής απασχόλησης τους.

Ο τουρισμός συμβολίζει ένα μετακινούμενο πληθυσμό ταξιδιωτών, που εκτός ορισμένων εξαιρέσεων είναι ξένοι στους διάφορους τουριστικούς προορισμούς που επισκέπτονται και που αντιπροσωπεύουν ένα στοιχείο που ξεχωρίζει λίγο-πολύ εύκολα από τους ντόπιους πληθυσμούς τους. Όλες χωρίς εξαίρεση οι μορφές τουρισμού περιλαμβάνουν κάποιο ταξίδι, πλην όμως όλα τα ταξίδια δεν αποτελούν τουρισμό. Ο πρόσκαιρος και βραχυχρόνιος χαρακτήρας του τουρισμού τον κάνει να ξεχωρίζει από την αποδημία που, όπως είναι γνωστό, αντιπροσωπεύει μια μακροχρόνια μετακίνηση πληθυσμού από μια χώρα σε μια άλλη και αποβλέπει κατά κανόνα σε μια μόνιμη εγκατάσταση. Επίσης θα πρέπει να ειπωθεί ότι στον τουρισμό ένα μέρος των χρημάτων που κερδίζονται από ένα άτομο στον τόπο της μόνιμης διαμονής του, ξοδεύονται εκ μέρους του τόσο στους τουριστικούς προορισμούς που επισκέπτεται όσο και κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς αυτούς και από αυτούς προς τον τόπο της μόνιμης κατοικίας του.

Οποιαδήποτε προσπάθεια να οριστεί με ακρίβεια ο τουρισμός και να περιγραφεί με σαφήνεια το εννοιολογικό του περιεχόμενο είναι καταδικασμένη να αποτύχει εκ των προτέρων αν δεν ληφθούν υπόψη οι διάφοροι παράγοντες που συγκροτούν την τουριστική βιομηχανία και επηρεάζονται από αυτήν.

Ο τουρισμός σύμφωνα με όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω θα μπορούσε να οριστεί σαν το σύνολο των φαινομένων και σχέσεων που προκύπτουν από την αμοιβαία επίδραση τουριστών, τουριστικών επιχειρήσεων, τουριστικών προορισμών και διοικήσεων τουριστικών προορισμών στη διαδικασία προσέλκυσης, υποδοχής και

φιλοξενίας επισκεπτών, δηλαδή τουριστών και εκδρομέων, ο ορισμός όμως αυτός είναι πολύ γενικός.

Αν εξεταστεί προσεκτικά ο τουρισμός, θα διαπιστωθεί ότι αποτελεί ένα σύνθετο δραστηριοτήτων, προϊόντων και παραγωγικών μονάδων, που προσφέρει μια τουριστική εμπειρία σε μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ατόμων που φεύγουν προσωρινά από τον τόπο της μόνιμής διαμονής τους και ταξιδεύουν σε κάποιον τουριστικό προορισμό για να ικανοποιήσουν τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες.

Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι ο τουρισμός είναι ολόκληρος ο κόσμος της τουριστικής βιομηχανίας, δηλαδή οι παραγωγοί τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών που ικανοποιούν τις τουριστικές ανάγκες ή επιθυμίες των ανθρώπων, οι οπερέτορες, οι μεσίτες τουριστικών υπηρεσιών, οι ταξιδιωτικοί / τουριστικοί πράκτορες, οι τουρίστες κλπ.

Επομένως, ένας ολοκληρωμένος ορισμός του τουρισμού κάθε άλλο παρά εύκολο έργο είναι. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να εγκαταληφθεί η προσπάθεια να βρεθεί ένας πληρέστερος και ενιαίος ορισμός του τουρισμού, δηλαδή που να καλύπτει εννοιολογικά τόσο τους ντόπιους τουρίστες, δηλαδή αυτούς που κάνουν εσωτερικό τουρισμό, όσο και τους ξένους τουρίστες, δηλαδή αυτούς που κάνουν εξωτερικό τουρισμό⁴.

Ο ορισμός του τουρίστα

Οι διαφορές ανάμεσα στους όρους «τουρίστας», «επισκέπτης» ή «εκδρομέας» έχουν μεγάλη σημασία για τη σωστή καταγραφή στατιστικών πληροφοριών για τον τουρισμό, όπως για παράδειγμα αφίξεις, διανυκτερεύσεις έσοδα, πληρωμές κλπ.

Σύμφωνα με την επιτροπή τουρισμού του ΟΟΣΑ τουρίστας είναι κάθε άτομο που επισκέπτεται μια χώρα άλλη απ' αυτή που κατοικεί, για χρονικό διάστημα τουλάχιστον 24 ωρών.

Έτσι θεωρούνται τουρίστες:

α) άτομα που ταξιδεύουν για ψυχαγωγία, για οικογενειακού λόγους, για λόγους υγείας

⁴ Ν. Ηγουμενάκης, Κ. Κραβαρίτης, Π.Λύτρας, Εισαγωγή στον Τουρισμό, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997, σελ.82-95

β) άτομα που ταξιδεύουν σε συνέδρια (επιστήμονες, διοικητικοί, διπλωμάτες, κληρικοί αθλητές)

γ) άτομα που ταξιδεύουν για επαγγελματικούς λόγους

δ) άτομα που ταξιδεύουν στο πλαίσιο μιας κρουαζιέρας, έστω και αν παραμένουν σε έναν τόπο λιγότερο από 24 ώρες.

Ενώ δεν θεωρούνται τουρίστες:

α) άτομα που έρχονται (με ή χωρίς συμβόλαιο) για να εργαστούν σε μια χώρα

β) άτομα που έρχονται να εγκατασταθούν σε μια χώρα

γ) άτομα εγκαταστημένα στη συνοριακή ζώνη και άτομα που ζουν σε μια χώρα και εργάζονται στη διπλανή

δ) ταξιδιώτες που περνούν από μια χώρα χωρίς να σταματούν, ακόμα και αν η διαδρομή διαρκέσει πάνω από 24 ώρες⁵.

1.4 Η ΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΕ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Η τυποποίηση και διάκριση του τουρισμού σε έξι βασικές κατηγορίες εξαρτάται, κατά κύριο λόγο, από τους παράγοντες που προσδιορίζουν το φαινόμενο. Συγκεκριμένα αυτές είναι οι ακόλουθες:

A. Μαζικός Τουρισμός

Ο μαζικός τουρισμός θεωρείται η κατηγορία εκείνη του τουρισμού που χαρακτηρίζεται από ομαδικότητα συμμετοχής των τουριστών στις διάφορες φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας, σε καμία περίπτωση όμως δεν συνδέεται αποκλειστικά με τον τουρισμό διακοπών – αναψυχής τύπου μακράς διαμονής. Ο συλλογικός – ομαδικός χαρακτήρας του μαζικού τουρισμού αναφέρεται και στον τρόπο οργάνωσης και εκτέλεσης της τουριστικής μετακίνησης. Δηλαδή του ταξιδιού, καθώς επίσης στη συγκέντρωση των τουριστών στους τόπους διαμονής της χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τους.

Τη βάση ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού αποτελεί σήμερα το σύστημα GIT (group inclusive tours) , που προσφέρει αλληλεξαρτώμενες και ολοκληρωμένες υπηρεσίες, δηλαδή πακέτα που στην απλούστερη τους μορφή περιλαμβάνουν, τον

⁵ Π. Τσάρτας, ΕΚΚΕ, Κοινωνικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδίως στα νησιά Τος – Σέριφος για την περίοδο 1950-1980, Αθήνα 89, σελ. 24-25

τόπο προορισμού, το μεταφορικό μέσο, το κατάλυμα και το τράνσφερ. Στο σύστημα αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η τουριστική ανάπτυξη πολλών περιοχών σε διάφορες χώρες, όπως για παράδειγμα στην Ισπανία, το Μαρόκο, την Τυνησία, την Ελλάδα, την Καραϊβική κλπ.

Β. Ατομικός Τουρισμός

Ο ατομικός τουρισμός είναι η αντίθεση του μαζικού τουρισμού και χαρακτηρίζεται από την ανεξάρτητη ατομική οργάνωση και εκτέλεση του ταξιδιού εκ μέρους των τουριστών. Η ανάπτυξη αυτής της κατηγορίας τουρισμού συνδυάζεται σε μεγάλο βαθμό, όχι όμως αποκλειστικά, με ατομικά – ιδιωτικά μέσα μετακίνησης, όπως είναι τα αυτοκίνητα, τα αυτοκινούμενα τροχόσπιτα, τα σκάφη κλπ., τόσο κατά τη μετάβαση όσο και κατά τη διάρκεια της παραμονής του τουρίστα στη χώρα ή στις χώρες υποδοχής και φιλοξενίας. Ο κύριος χαρακτήρας της κατηγορίας αυτής τουρισμού είναι περιηγητικός.

Η ανάπτυξη του ατομικού τουρισμού τα τελευταία χρόνια βασίζεται ολοένα και περισσότερο στο σύστημα IIT (individual inclusive tours), που όπως και στην περίπτωση του συστήματος GIT (group inclusive tours) προσφέρει σε μεμονωμένα άτομα τουριστικά πακέτα, που στην απλούστερη τους μορφή περιλαμβάνουν, όπως ήδη έχει ειπωθεί τον τόπο προορισμού, το μεταφορικό μέσο, το κατάλυμα και το τράνσφερ. Η διαφορά είναι ότι με το GIT (group inclusive tours) σύστημα ο τουρίστας ταξιδεύει στον τόπο του τουριστικού του προορισμού ομαδικά, ενώ με το IIT (individual inclusive tours) μεμονωμένα.

Γ. Εσωτερικός Τουρισμός

Ο εσωτερικός τουρισμός πραγματοποιείται από τον ντόπιο πληθυσμό μιας χώρας μέσα, πάντα, στα φυσικά όρια της, δηλαδή μέσα στην επικράτεια της. Αν και η συγκεκριμένη κατηγορία τουρισμού κάθε άλλο παρά ως συναλλαγματοφόρα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, παρ' όλα αυτά όμως παρουσιάζει σημαντικές οικονομικές και άλλες ωφέλειες για τη χώρα στην οποία αναπτύσσονται. Μια από αυτές είναι, οπωσδήποτε, και η συγκράτηση της εκροής συναλλάγματος εξαιτίας της μη πραγματοποίησης εξωτερικού τουρισμού εκ μέρους του ντόπιου πληθυσμού.

Δ. Εξωτερικός Τουρισμός

Ο εξωτερικός ή διεθνής τουρισμός πραγματοποιείται από άτομα που διαμένουν μόνιμα σε μια χώρα και την εγκαταλείπουν προσωρινά για να επισκεφτούν κάποια άλλη ή κάποιες άλλες χώρες για τουριστικούς σκοπούς και με αυτόν τον τρόπο να ικανοποιήσουν συγκεκριμένες τουριστικές ανάγκες ή επιθυμίες τους. Επομένως,

εξωτερικό τουρισμό έχει οποιαδήποτε χώρα, όταν μόνιμοι κάτοικοι άλλων χωρών την επισκέπτονται ή όταν μόνιμοι κάτοικοι της επισκέπτονται άλλες χώρες για τουριστικούς σκοπούς.

Στην πρώτη περίπτωση, δηλαδή όταν μόνιμοι κάτοικοι μιας ξένης χώρας επισκέπτονται μια ξένη χώρα για τουριστικούς σκοπούς, τότε ο εξωτερικός τουρισμός που κάνουν χαρακτηρίζεται σαν ενεργητικός και αυτό γιατί κύριο χαρακτηριστικό του είναι η εισροή συναλλάγματος, για την οποία ενδιαφέρονται λίγο-πολύ όλες οι χώρες, κυρίως όμως εκείνες των οποίων οι οικονομίες βρίσκονται ακόμη στο στάδιο της ανάπτυξης. Αντίθετα στη δεύτερη περίπτωση, δηλαδή όταν μόνιμοι κάτοικοι μιας ξένης χώρας επισκέπτονται μια άλλη χώρα για τουριστικούς σκοπούς, ο εξωτερικός τουρισμός που κάνουν χαρακτηρίζεται σαν παθητικός διότι κύριο χαρακτηριστικό της είναι η εκροή πολύτιμου συναλλάγματος.

Ε. Συνεχής Τουρισμός

Χαρακτηριστική διάκριση του συνεχούς τουρισμού είναι ότι διαρκεί όλο το χρόνο, που σημαίνει ότι σε καμία περίπτωση δεν επηρεάζονται οι δραστηριότητες του από τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν σε όλες τις εποχές, δηλαδή σε όλη τη διάρκεια του χρόνου. Οι αντιπροσωπευτικότερες μορφές τουρισμού αυτής της κατηγορίας είναι ο συνεδριακός τουρισμός, ο τουρισμός κινήτρων, ο τουρισμός εκθέσεων, ο τουρισμός πόλης και ο μορφωτικός τουρισμός.

ΣΤ. Εποχιακός Τουρισμός

Χαρακτηριστική διάκριση του εποχιακού τουρισμού είναι ότι δεν διαρκεί όλο το χρόνο, που σημαίνει ότι σε αντίθεση με το συνεχή τουρισμό οι δραστηριότητες του επηρεάζονται αποφασιστικά από τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν σε διαφορετικές εποχές, γι' αυτό και αναστέλλονται αυτές προσωρινά για ένα μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα κάθε έτος. Οι πιο αντιπροσωπευτικές μορφές αυτής της κατηγορίας είναι ο γενικός τουρισμός κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, ο τουρισμός παραχείμασης και ο τουρισμός χειμερινών σπορ⁶.

1.5 ΟΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

⁶ Ν. Ηγουμενάκης, Κ. Κραβαρίτης, Π. Λύτρας, Εισαγωγή στον Τουρισμό, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997

Προκειμένου να καταπολεμηθούν τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα ο τουρισμός σε πολλές χώρες υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών, μεταξύ των οποίων και το πρόβλημα της εποχικότητας, οι πολιτικές τους εξουσίες και ειδικότερα οι αρμόδιοι για τον τουρισμό στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα αναπτύσσουν διάφορες εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες κάτω από προϋποθέσεις μπορούν να δώσουν διέξοδο στα αδιέξοδα του. Οι ευρύτερα διαδεδομένες εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι οι ακόλουθες:

α) Γενικός Τουρισμός

Ο γενικός τουρισμός ή τουρισμός διακοπών – αναψυχής, αποτελεί μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου του ανθρώπου που σχετίζεται στενά με την ανάγκη που αυτός έχει για ανάπαυση και αναψυχή. Η μορφή αυτή τουρισμού είναι χωρίς αμφιβολία η σημαντικότερη τόσο από άποψης μεγέθους στο σύνολο της τουριστικής αγοράς, όσο και από άποψης αναγκών σε πόρους και υπηρεσίες που απαιτούνται για την καλύτερη εξυπηρέτηση των τουριστών.

β) Μορφωτικός Τουρισμός

Ο μορφωτικός τουρισμός αποτελεί μια μορφή τουρισμού, στην οποία τα άτομα έχουν σαν κύριο σκοπό τη συμμετοχή σε πολιτιστικές, γενικά εκδηλώσεις. Συγκεκριμένα αυτό το είδος τουρισμού, περιλαμβάνει μεταξύ άλλων επισκέψεις αρχαιολογικών χώρων, μουσείων, πινακοθηκών, παρακολουθήσεις συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων, καθώς επίσης συμμετοχές σε πολιτιστικές εκδηλώσεις ή σεμινάρια.

γ) Τουρισμός Εκθέσεων

Ο τουρισμός εκθέσεων πρόκειται ουσιαστικά για μια μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται δυναμικά ολοένα και περισσότερο. Σε αυτήν υπάγονται κάθε είδους εκθέσεις που συνήθως οργανώνονται σε μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε οι επισκέπτες τους να μπορούν να συνδυάσουν την επαγγελματική τους ενημέρωση με κάποια μορφή τουρισμού.

δ) Τουρισμός Υγείας

Ο τουρισμός υγείας ή θεραπευτικός τουρισμός, όπως ονομαζόταν παλιότερα, εξελίσσεται σε μια από τις βασικότερες μορφές τουρισμού και τα άτομα που μετέχουν σε αυτόν έχουν σαν κύριο κίνητρο την αποκατάσταση και διατήρηση της υγείας τους, τη θεραπεία και ανάρωση τους από διάφορες ασθένειες κλπ.

ε) Τουρισμός Άθλησης

Ο τουρισμός άθλησης έχει σαν κύριο κίνητρο την άσκηση ενός αθλήματος, όπως είναι για παράδειγμα η ποδηλασία, η ιππασία, το τένις , η πεζοπορία, το γκόλφ, διάφορα προγράμματα γυμναστικής κλπ. Η άθληση σαν απασχόληση κατά την διάρκεια των διακοπών, θεωρείται σε αυτήν τη μορφή τουρισμού ο πιο σημαντικός παράγοντας μαζί με την δυνατότητα που υπάρχει για την πραγματοποίηση εκδρομών και περιηγήσεων.

στ) Τουρισμός Πόλης

Ο τουρισμός πόλης πρόκειται για μια μορφή τουρισμού που έχει σαν κύριο χαρακτηριστικό ότι τα άτομα που μετέχουν σε αυτόν ταξιδεύουν σε μια πόλη και την περιηγούνται για μερικές ημέρες. Οι περιηγήσεις αυτές συνδέονται άμεσα με τον μορφωτικό τουρισμό και ιδιαίτερα με διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα, ενώ τα επαγγελματικά ταξίδια διαδραματίζουν και αυτά με τη σειρά τους σημαντικό ρόλο.

ζ) Συνεδριακός Τουρισμός

Στο συνεδριακό τουρισμό υπάγονται κάθε είδους οργανωμένες εκδηλώσεις, όπως για παράδειγμα συνέδρια ή συναντήσεις με μεγάλο ή μικρό αριθμό συμμετοχών και σε οποιοδήποτε επίπεδο, δηλαδή τοπικό, περιφερειακό, εθνικό ή διεθνές. Επειδή ο συνεδριακός τουρισμός είναι περιορισμένης χρονικής διάρκειας, δύο έως τέσσερις ημέρες συνήθως, συνδυάζεται με κάποια άλλη μορφή τουρισμού, όπως για παράδειγμα τουρισμό πόλης, μορφωτικό τουρισμό κλπ.

η) Τουρισμός Περιπέτειας

Ο τουρισμός περιπέτειας πρόκειται για μια μορφή τουρισμού με έντονο το στοιχείο του απροσδόκητου, του άγνωστου και της έκπληξης. Φωτογραφικά σαφάρι, περιπλανήσεις σε άγνωστες περιοχές, κωπηλασία σε ορμητικούς ποταμούς κλπ. αποτελούν μερικά από τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Τα άτομα που κάνουν αυτής της μορφής τουρισμό είναι συνήθως νέοι άνθρωποι, κατά κύριο λόγο ελεύθεροι επαγγελματίες και στελέχη επιχειρήσεων.

θ) Οικογενειακός Τουρισμός

Είναι γνωστό ότι η ύπαρξη παιδιών σε μια οικογένεια αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα επιλογής τόσο του τόπου διακοπών όσο και του χρόνου που θα πραγματοποιηθούν αυτές. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του οικογενειακού τουρισμού είναι η δημιουργία κατάλληλης υποδομής και ανωδομής, όπως για παράδειγμα αίθουσες παιχνιδιών, παιδικές χαρές, πισίνες, παιδικοί σταθμοί

κλπ. και ακόμη ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό για να προσέχει και να συντροφεύει τα μικρά κυρίως παιδιά.

ι) Τουρισμός Τρίτης Ηλικίας

Η τάση που υπάρχει σήμερα για περισσότερα και μακρύτερα ταξίδια επηρέασε, όπως είναι φυσικό και την τρίτη ηλικία που συνήθως διαθέτει ελεύθερο χρόνο, σταθερό εισόδημα, υψηλό δείκτη αποταμίευσης - λόγω νοοτροπίας του τρόπου ζωής - και πάνω απ' όλα μεγάλη επιθυμία για ταξίδια και γενικότερα για τουρισμό.

ια) Τουρισμός Χειμερινών Σπορ

Ο τουρισμός χειμερινών σπορ είναι μια δυναμική μορφή τουρισμού που προσπαθούν να αναπτύξουν οι χώρες υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών στο πλαίσιο της προσπάθειας τους να διαφοροποιήσουν το τουριστικό τους προϊόν και με τον τρόπο αυτό να αξιοποιήσουν και να εκμεταλλευτούν τους αδρανείς μήνες και να προσελκύσουν διάφορες κατηγορίες τουριστών, κυρίως τουριστών υψηλής εισοδηματικής στάθμης.

ιβ) Τουρισμός Παραχείμασης

Ο τουρισμός παραχείμασης αναφέρεται στις τουριστικές δραστηριότητες ατόμων που κατά τη διάρκεια του χειμώνα κάνουν διακοπές μικρής ή μεγάλης διάρκειας σε χώρες με ήπια κλίματα, για να αποφύγουν τις αντίξοες καιρικές συνθήκες, που επικρατούν στους τόπους της μόνιμης διαμονής τους.

ιγ) Ορεινός Τουρισμός

Ο ορεινός τουρισμός, αν και παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με τον τουρισμό χειμερινών σπορ, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ταυτιστεί με αυτόν. Συγκεκριμένα, δεν έχει χρονικούς περιορισμούς εκδήλωσης και αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων υπαίθριας αναψυχής και τουρισμού, που εκδηλώνεται αποκλειστικά και μόνο στις ορεινές περιοχές των χωρών υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών που επιθυμούν να αναπτύξουν αυτής της μορφής τουρισμό.

ιδ) Αγροτικός Τουρισμός

Ο αγροτικός τουρισμός ή αγροτουρισμός, αναφέρεται στις δραστηριότητες υπαίθριας αναψυχής και τουρισμού που αναπτύσσονται στον αγροτικό χώρο και εντάσσονται στο πλαίσιο του αγροτικού περιβάλλοντος και της αγροτικής ζωής. Ο αγροτουρισμός αναφέρεται σε μορφές τουριστικών δραστηριοτήτων που εντάσσονται οργανικά και αρμονικά στον αγροτικό χώρο και περιλαμβάνει διάφορες τουριστικές δραστηριότητες που είναι συμπληρωματικές ή δεν έρχονται σε σύγκρουση με άλλες

δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα οικονομικές και κοινωνικές, που χαρακτηρίζουν τον αγροτικό χώρο.

ιε) Θαλάσσιος Τουρισμός

Ο θαλάσσιος τουρισμός αναφέρεται στο σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων που διεξάγονται στο θαλάσσιο χώρο μιας χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών. Ο θαλάσσιος τουρισμός αποτελεί μια από τις δυναμικότερες μορφές του σύγχρονου τουρισμού, αφού η σημασία του στις τουριστικές οικονομίες των χωρών που έχουν τόσο τις φυσικές προϋποθέσεις όσο και τις οικονομικές δυνατότητες να τον αναπτύξουν είναι κυριολεκτικά μεγάλη.

ιστ) Θρησκευτικός Τουρισμός

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια μορφή τουρισμού που αφορά σε μια κατηγορία ατόμων που επισκέπτονται θρησκευτικούς τόπους που βρίσκονται στη χώρα της μόνιμης διαμονής τους ή σε κάποια άλλη είτε για λόγους λατρείας είτε για να πάρουν μέρος σε κάποιες θρησκευτικές εκδηλώσεις ή τελετές είτε για να πάνε κάποιο τόπο που είχαν κάνει κλπ.

ιζ) Επιλεκτικός Τουρισμός

Ο επιλεκτικός τουρισμός πραγματοποιείται κατά κανόνα από άτομα υψηλής εισοδηματικής στάθμης. Τα άτομα αυτά είναι δυνατό να ξοδεύουν πολλά χρήματα για την ικανοποίηση των τουριστικών τους αναγκών ή επιθυμιών, αλλά ταυτόχρονα είναι και απαιτητικά. Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του επιλεκτικού τουρισμού είναι η χώρα υποδοχής και φιλοξενίας αυτής της κατηγορίας τουριστών να δημιουργήσει την κατάλληλη υποδομή και ανωδομή όπως για παράδειγμα ξενοδοχεία πέντε αστέρων.

ιη) Τουρισμός Κινήτρων

Ο τουρισμός κινήτρων είναι μια σχετικά νέα μορφή τουριστικής δραστηριότητας και αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα αποτελεσματικό μέσο του σύγχρονου μάρκετινγκ, που χρησιμοποιούν οι μεγάλες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να αυξήσουν την παραγωγικότητα των εργαζομένων που απασχολούν.

ιθ) Οικολογικός Τουρισμός

Για την ανάπτυξη του οικολογικού τουρισμού δεν χρησιμοποιούνται βαριές κατασκευές, ενώ τόσο ο τουρίστας όσο και το τουριστικό κύκλωμα υποδοχής και εξυπηρέτησης του σέβονται τη φύση, μέχρι του σημείου που αποφεύγονται τα μαζικά μέσα μετακίνησης παντού όπου αυτό είναι εφικτό.

κ) Λαϊκός Τουρισμός

Ο λαϊκός τουρισμός χαρακτηρίζεται για την πελατεία του και συγκεκριμένα για το ότι αποτελείται από άτομα που κατά το πλείστο είναι χαμηλής εισοδηματικής στάθμης και ακόμη ότι τα άτομα αυτά ταξιδεύουν συνήθως οικογενειακά και με κάθε είδους ιδιόκτητα μεταφορικά μέσα, όπως τροχόσπιτα, αυτοκίνητα, μοτοσυκλέτες κλπ.

κα) Κοσμοπολίτικος Τουρισμός

Η πελατεία του κοσμοπολίτικου τουρισμού είναι ο κόσμος της αριστοκρατίας και οι μεγιστάνες του πλούτου που συχνά ταξιδεύουν από το ένα κοσμοπολίτικο κέντρο στο άλλο. Η ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού όμως είναι δύσκολη και αυτό διότι εκτός από την κατάλληλη υποδομή και ανωδομή, απαιτείται και η καταξίωση του τουριστικού προορισμού στη συνείδηση των τουριστών σαν τόπος κοσμοπολίτικου τουρισμού.

κβ) Κοινωνικός Τουρισμός

Ο κοινωνικός ή επιδοτούμενος τουρισμός πραγματοποιείται από μέλη του κοινωνικού συνόλου, των οποίων η αγοραστική δύναμη είναι περιορισμένη, χάρη σε ειδικές παροχές προς αυτά που μπορεί να είναι άμεσες ή έμμεσες.

κγ) Τουρισμός Αναπήρων

Ο τουρισμός αναπήρων ή ατόμων με ειδικές ανάγκες προωθείται τελευταία ολοένα και περισσότερο σε ορισμένες χώρες. Βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη αυτής της μορφής τουρισμού είναι η δημιουργία κάθε είδους τουριστικών εγκαταστάσεων που να διαθέτουν κατάλληλο εξοπλισμό για την εξυπηρέτηση τουριστών με ειδικές ανάγκες⁷.

1.6 ΒΑΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σ' ότι αφορά την κατάσταση στην ελληνική προσφορά παρατηρούμε ότι :

- Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών ξενοδοχειακών επιχειρήσεων (άνω του 70%) είναι μέσων και χαμηλών τάξεων
- Οι ελληνικές τουριστικές επιχειρήσεις σε ποσοστό άνω του 95% είναι ΜΜΕ και αυτό επιδρά αρνητικά στην ικανότητά τους να προσαρμοστούν στις εξελίξεις των

⁷ Ν. Ηγουμενάκης, Τουριστική Οικονομία, Τόμος Α', εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997

Ν. Ηγουμενάκης, Κ. Κραβαρίτης, Π.Λύτρας, Εισαγωγή στον Τουρισμό, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997

αγορών και να παρακολουθήσουν τις αλλαγές στις νέες τεχνολογίες και στο να αυξήσουν την απασχόληση

- Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων του τομέα εξαρτάται οικονομικά και οργανωτικά από τη στήριξη του κράτους για να προχωρήσει στον εκσυγχρονισμό των κτιριακών τους εγκαταστάσεων, του εξοπλισμού τους, της ποιότητας των υπηρεσιών τους κλπ.
- Περιβαλλοντική υποβάθμιση πολλών περιοχών
- Έλλειψη «τουριστικής επαγγελματικής» συνείδησης
- Χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολουμένων στον τομέα του τουρισμού
- Ανεπάρκειες στη σωστή προβολή του ελληνικού τουριστικού προϊόντος
- Σχετική αύξηση της τιμής του τουριστικού πακέτου και ευρύτερα των τουριστικών υπηρεσιών σε σχέση με το τι ισχύει στις ανταγωνίστριες χώρες.
- Έντονη εποχικότητα
- Ελλείψεις και αδυναμίες του θεσμικού πλαισίου για το σωστό σχεδιασμό και λειτουργία του τουρισμού
- Αδιευκρίνιστο το ποιος χαράζει και ασκεί τουριστική πολιτική και σύγκρουση αρμοδιοτήτων πολλών Υπουργείων και κυβερνητικών φορέων για τον τουρισμό
- Έλλειψη συνισταμένης και μακροχρόνιας τουριστικής πολιτικής

Η μελέτη της Andersen (2002) αναφέρει ότι οι **απειλές** που ο τουριστικός τομέας αντιμετωπίζει είναι οι ακόλουθες :

- Ισχυρός ανταγωνισμός από άλλους προορισμούς της Μεσογείου
- Ενδυνάμωση των ανταγωνιστικών χωρών σε ειδικές μορφές τουρισμού και υποδομές
- Προβλήματα από την αναταραχή στον χώρο των αεροπορικών εταιρειών
- Αναμενόμενη μείωση των αφίξεων από τις ΗΠΑ
- Απαιτητικοί τουρίστες
- Τερματισμός των κοινοτικών επιχορηγήσεων το 2006
- Περιορισμένη απορροφητικότητα κονδυλίων
- Υπέρ προσφορά δωματίων μετά το πέρας των Ολυμπιακών Αγώνων⁸.

⁸ Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Ελλάδα, Έκθεση Ομάδας Εργασίας «Τουρισμός», Αθήνα 2004, σελ. 30-32

1.7 ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο τουρισμός που γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη ιδίως μετά το 1970, αποτελεί έναν από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της παγκόσμιας οικονομίας. Οι θετικές οικονομικές ωφέλειες που απορρέουν από την ανάπτυξη του τουρισμού σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, μπορούν να είναι αξιόλογες μόνο εφόσον η επιχειρούμενη τουριστική ανάπτυξη είναι ορθολογιστικά προγραμματισμένη και κυρίως εφόσον οι διανύμενες αναπτυξιακές φάσεις υπόκεινται σε συνεχή και λεπτομερειακό έλεγχο εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας ή των εξουσιοδοτημένων οργάνων της για την παρακολούθηση της εφαρμογής του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι παράγοντες της τουριστικής ανάπτυξης, η μεθόδευση - προσέγγιση της, η διαδικασία και η μεθοδολογία του προγραμματισμού της και τα αποτελέσματα του προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης.

1.7.1 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Οι **παράγοντες** που επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη είναι :

- *Τα χαρακτηριστικά της τουριστικής ζήτησης:* Η τουριστική ζήτηση, ως αποτέλεσμα των ειδικότερων κινήτρων των τουριστικών ταξιδιών επηρεάζει άμεσα την πορεία της τουριστικής ανάπτυξης.
- *Οι τουριστικοί πόροι της χώρας ή περιοχής:* Η ύπαρξη σημαντικών πόρων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και συγκριτικό πλεονέκτημα για τις χώρες ή τις περιοχές που επιδιώκουν να αναπτυχθούν τουριστικά.
- *Φορείς, οργανισμοί και κοινωνικο-επαγγελματικές ομάδες που εμπλέκονται στην διαδικασία τουριστικής ανάπτυξης:* Η συνεχής τουριστική ανάπτυξη και οι επιπτώσεις της, προκάλεσε τη δημιουργία πολλών φορέων και οργανισμών (Pearce , 1992), οι οποίοι σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο ασχολούνται με την πολιτική, την έρευνα, τον προγραμματισμό και τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.
- *Επιρροή των υπαρκτών προτύπων τουριστικής ανάπτυξης (π.χ. τα παραθαλάσσια θέρετρα μαζικού οργανωμένου τουρισμού διακοπών) στην προσφορά:* Οι φάσεις της τουριστικής ανάπτυξης, βοήθησαν στη διαμόρφωση και την παγίωση

προτύπων ανάπτυξης του τουρισμού. Έτσι τα συγκεκριμένα πρότυπα, γίνονται παραδείγματα προς μίμηση σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου.

- *Τουριστικές επιχειρήσεις (π.χ. tour-operators)*: Οι συγκεκριμένες επηρεάζουν άμεσα την τουριστική ζήτηση και διαμορφώνουν πρότυπα ανάπτυξης από την πλευρά της προσφοράς.
- *Τουριστική πολιτική (διεθνής, εθνική, τοπική)*: Από το 1970 και μετά παρατηρείται μια εντυπωσιακή αύξηση των πολιτικών προγραμματισμού και διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης⁹.

1.7.2 Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η συνεχής αύξηση της παραγωγικής δυνατότητας μιας τουριστικής οικονομίας υποδηλώνει ότι αυτή αναπτύσσεται. Είναι επόμενο επομένως να αυξάνεται και το πραγματικό προϊόν από τον τουρισμό, καθώς επίσης να μπορεί ένα μέρος του να χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση νέων τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών των ανθρώπων, αλλά και για την επίλυση προβλημάτων του τουρισμού, η ύπαρξη των οποίων αποτελεί τροχοπέδη της τουριστικής ανάπτυξης, χωρίς όμως να υπάρχει ανάγκη να υποβαθμιστεί ποσοτικά ή και ποιοτικά η ικανοποίηση των παλιών τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών των ανθρώπων.

Όταν το πραγματικό προϊόν ή εισόδημα από τον τουρισμό δεν αυξάνεται, η αντιμετώπιση προβλημάτων που αποτελούν τροχοπέδη στην τουριστική ανάπτυξη ή η ικανοποίηση νέων τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών των ανθρώπων μπορούν να γίνουν μόνο εάν μειωθεί αντίστοιχα ο βαθμός ικανοποίησης άλλων τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών τους ή περιοριστεί ποσοτικά ή και ποιοτικά η ικανοποίηση τους. Αυτό, όμως, προκαλεί συνήθως αρνητικές επιδράσεις εκ μέρους των τουριστών.

Κανείς δε μπορεί σήμερα να αμφισβητήσει την οικονομική σημασία του τουρισμού και το ρόλο τον οποίο μπορεί υπό προϋποθέσεις να διαδραματίσει τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες (βλ. κεφ. 3). Η τουριστική ανάπτυξη είναι δυνατό να συμβάλλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση, πολλών προβλημάτων μιας χώρας υποδοχής και φιλοξενία τουριστών χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι μπορεί να αποτελέσει πανάκεια για τα οικονομικά και κοινωνικά της

⁹ Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., ΕΑΠ, «Τουριστικός Τομέας: Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό», Πάτρα 1999, σελ. 22-25

προβλήματα. Παρ' όλα αυτά δεν θα πρέπει να ξεχνιέται ότι η τουριστική οικονομία επηρεάζεται πολύ εύκολα αρνητικά από τις οικονομικές και πολιτικές συγκυρίες.

Η ανάπτυξη της τουριστικής οικονομίας δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να επιχειρείται από τις πολιτικές εξουσίες μονόπλευρα, πολύ περισσότερο μάλιστα, όταν η οικονομία της οποίας αποτελεί κλάδο οικονομικής δραστηριότητας είναι αναπτυσσόμενη, δηλαδή για κάποιους λόγους δεν έχει κατορθώσει ακόμα να σπάσει το φράγμα της οικονομικής υπανάπτυξης. Σε αυτή την περίπτωση ενδείκνυται η ανάπτυξη της τουριστικής οικονομίας να είναι ισόρροπη και αρμονική με αυτήν των άλλων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και κυρίως των βασικών, δηλαδή της γεωργίας με την ευρύτερη έννοια του όρου και της βιομηχανίας. Με αυτό τον τρόπο δε θα διαταραχθεί ο εφοδιασμός της τουριστικής οικονομίας με είδη διατροφής, κεφαλαιουχικούς εξοπλισμούς κλπ., που τόσο απαραίτητα της είναι για την παραγωγή τουριστικών προϊόντων, που ζητούνται από τους τουρίστες, για να ικανοποιήσουν καταναλώνοντας τα ή κάνοντας χρήση τους τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες.

Η όλη προσπάθεια της τουριστικής ανάπτυξης όμως θα πρέπει να μην είναι συμπτωματική αλλά προγραμματισμένη, οι δε στόχοι της ρεαλιστικοί, δηλαδή εφικτοί¹⁰.

1.7.3 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Με την ευρεία έννοια του όρου, ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί συνειδητή προσπάθεια μιας ορθολογιστικά υπολογισμένης και καλά συντονισμένης δράσης της πολιτικής εξουσίας, που αποβλέπει στην επίτευξη ενός ή περισσότερων στόχων. Με λίγα λόγια αποτελεί κάτω από προϋποθέσεις μια αποτελεσματική μέθοδο λήψης ορθολογιστικών αποφάσεων, εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας, προς το σκοπό της ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας. Με τον προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης προσδιορίζεται τόσο η ποσοτική όσο

¹⁰ Ν. Ηγουμενάκης, ΙΤΕ, Προϋποθέσεις για τη χάραξη και εφαρμογή μιας ρεαλιστικής πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης, Αθήνα 2000, σελ. 38-39

και η ποιοτική διάσταση της. Με αυτή την έννοια, ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί σύνθεση των ποσοτικών και ποιοτικών στοιχείων δράσης της πολιτικής εξουσίας.

Η ανάγκη προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης μιας χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών, υπήρξε βασικά απόρροια της αδυναμίας του μηχανισμού της ατελούς τουριστικής αγοράς να πετύχει την αποτελεσματική ή άριστη κατανομή ή χρησιμοποίηση των διαθέσιμων τουριστικών πόρων μεταξύ των διαφόρων εναλλακτικών χρήσεων, τη σταθερότητα των τιμών των τουριστικών προϊόντων, την ανάπτυξη ή μεγέθυνση της τουριστικής οικονομίας και κατ' επέκταση της παραγωγικής της δυνατότητας κλπ., καθώς επίσης των περίπλοκων σχέσεων που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν μετά το τέλος των εχθροπραξιών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ανεξάρτητα απ' όσα εκτέθηκαν παραπάνω, ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί χωρίς άλλο ένα χρησιμότητα «εργαλείο», στη διάθεση των πολιτικών εξουσιών, που κάτω από προϋποθέσεις μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά όχι μόνο στην ανάπτυξη της τουριστικής οικονομίας, αλλά και στη διόρθωση στο μέτρο του εφικτού των ατελειών ή αδυναμιών του μηχανισμού της τουριστικής αγοράς.

Με την εξέταση της διάρθρωσης του προγράμματος της τουριστικής ανάπτυξης, διαπιστώνεται ότι αποτελεί σύνθεση του μικροτουριστικού και μακροτουριστικού προγραμματισμού, δηλαδή σύνθεση επεξεργασμένων μικροτουριστικών και μακροτουριστικών μεγεθών της τουριστικής οικονομίας.

Με βάση την εμπειρία που αποκτήθηκε από το μικροτουριστικό και μακροτουριστικό προγραμματισμό, μπορεί να ειπωθεί ότι η ορθολογιστική διαδικασία προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης είναι η σύνθεση του μικροτουριστικού και μακροτουριστικού προγραμματισμού σε ένα ενιαίο πρόγραμμα: το πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης.

Η όλη διαδικασία του προγραμματισμού της τουριστικής ανάπτυξης γίνεται στην πράξη σε τρία επίπεδα προσέγγισης και περιλαμβάνει την ανάλυση των σχεδίων τουριστικών επενδύσεων, την κατάρτιση υποκλαδικών τουριστικών προγραμμάτων και τη μακροτουριστική επεξεργασία του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης. Η τελευταία προσφέρει το πλαίσιο των μελλοντικών εξελίξεων της τουριστικής οικονομίας, μέσα στο οποίο θα διαμορφωθούν τα διάφορα μεγέθη της, που αντιπροσωπεύουν κατά κανόνα τους γενικούς στόχους της.

Η κατάρτιση των υποκλαδικών τουριστικών προγραμμάτων, εξάλλου, προσδιορίζει με περισσότερες λεπτομέρειες τη στρατηγική της τουριστικής ανάπτυξης που θα εφαρμοστεί εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας στους διάφορους υποκλάδους οικονομικής δραστηριότητας της τουριστικής οικονομίας

Επιπλέον, η ανάλυση των σχεδίων τουριστικών επενδύσεων υποδείχνει τα συγκεκριμένα σχέδια τουριστικών επενδύσεων που πρέπει να εκπονηθούν στην τουριστική οικονομία για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης. Έτσι, λοιπόν, η ανάλυση των σχεδίων τουριστικών επενδύσεων από τους ειδικούς επιστήμονες αποκτά ιδιαίτερη σημασία και τούτο γιατί προσδιορίζει τα τουριστικά έργα που πρέπει να εκτελεστούν, για να υλοποιηθεί στη διάρκεια του χρόνου η στρατηγική ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας και να ικανοποιηθούν όσο το δυνατό περισσότερο και καλύτερα γίνεται, οι πρακτικά απεριόριστες τουριστικές ανάγκες ή επιθυμίες των ανθρώπων.

Ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης γίνεται στην πράξη, ακολουθώντας μια συνεχιζόμενη διαδικασία διαδοχικών προσεγγίσεων και σφαλμάτων. Αυτό σημαίνει ότι τα κενά που ενδεχόμενα παρουσιάζονται μεταξύ τουριστικής προσφοράς και τουριστικής ζήτησης καλύπτονται συνήθως είτε με αποφάσεις τουριστικής πολιτικής που λαμβάνονται κατά περίπτωση από την πολιτική εξουσία ειδικά γι' αυτόν το σκοπό είτε με την ελεύθερη λειτουργία του μηχανισμού της τουριστικής αγοράς.

Σε μια σύγχρονη τουριστική οικονομία, ο μηχανισμός της τουριστικής αγοράς και ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης αλληλοσυμπληρώνονται. Με άλλα λόγια οι διάφορες οικονομικές λειτουργίες της τουριστικής οικονομίας διεξάγονται από την μια πλευρά με τον προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης και από την άλλη με την ευρύτερη οικονομική δράση των ατόμων και των τουριστικών επιχειρήσεων που ασκούν τις λειτουργίες αυτές.

Επίσης για να γίνεται όσο το δυνατό απροβλημάτιστη και απρόσκοπτη η εφαρμογή του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης είναι απαραίτητο, κατά την κατάρτιση και εφαρμογή του, να τηρηθούν ορισμένες βασικές αρχές και συγκεκριμένα αυτές της ολοκληρωμένης θεώρησης, της αριστοποίησης, της συνέπειας, της εφικτότητας, της συνέχειας, της ευελιξίας, της εξειδίκευσης και της λειτουργικότητας

1.7.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια μέθοδος που χρησιμοποιείται από την πολιτική εξουσία για την λήψη ορθολογιστικών αποφάσεων σχετικά με την άριστη χρησιμοποίηση ή κατανομή των διαθέσιμων τουριστικών πόρων μεταξύ των διαφόρων εναλλακτικών τους χρήσεων και με γνώμονα τόσο τις οικονομικές ωφέλειες που θα προκύψουν όσο και το οικονομικό και κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται η λήψη των αποφάσεων αυτών. Στον προγραμματισμό της τουριστικής ανάπτυξης, η μεθοδολογία που ακολουθείται κατά το πλείστον είναι η εμπειρική. Η τελευταία βασίζεται σε μια διαρκή διαδικασία διαδοχικών προσεγγίσεων και σφαλμάτων, που κατά κανόνα ακολουθεί ορισμένα στάδια, τα οποία όμως δεν είναι πανομοιότυπα στα διάφορα προγράμματα τουριστικής ανάπτυξης που καταρτίζονται και εφαρμόζονται. Ένα πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης περιλαμβάνει τα εξής στάδια¹¹:

- Διάγνωση του επιπέδου ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας
- Απογραφή των διαθέσιμων πόρων της τουριστικής οικονομίας
- Διερεύνηση των δυνατοτήτων μιας περαιτέρω ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας
- Διατύπωση της πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης
- Καθορισμός της στρατηγικής της τουριστικής ανάπτυξης
- Επεξεργασία των επιλογών της πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης
- Κατάρτιση του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης
- Έγκριση, κύρωση και εφαρμογή του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης
- Παρακολούθηση και έλεγχος της εφαρμογής του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης

¹¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε, Cooper, c., Fletcher, J., Gibert, D., Wanhill, S., « Tourism: Principles and Practice», Second edition, Longman, Essex, 1999.

Ηγουμενάκης, ΙΤΕ, Προϋποθέσεις για τη χάραξη και εφαρμογή μιας ρεαλιστικής πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης, Αθήνα 2000, σελ. 43-48

Η δυνατότητα που υπάρχει για να μετρηθεί η τουριστική ανάπτυξη που πραγματοποιήθηκε σε μια χώρα υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών, από τότε που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από την πολιτική της εξουσία ένα πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης, αποτελεί χωρίς άλλο ένα θέμα ύψιστης σημασίας, που συνδέεται στενά με την τουριστική ανάπτυξη. Αν δεν υπάρχει η δυνατότητα να μετρηθεί τόσο το μέγεθος της τουριστικής ανάπτυξης όσο και ο αναπτυξιακός ρυθμός στη χρονική περίοδο της εφαρμογής του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης και κυρίως αν δεν υπάρχει η δυνατότητα να διαπιστωθεί αν και κατά πόσο επιτεύχθηκαν οι στόχοι που καθορίστηκαν από την πολιτική εξουσία, είναι αδύνατο να καταλήξει κανείς σε συμπεράσματα και πολύ περισσότερο να κάνει εκτιμήσεις για μελλοντικές εξελίξεις στην τουριστική οικονομία σχετικά με την αναπτυξιακή της πορεία.

Είναι αυτονόητο ότι η δυνατότητα μέτρησης της τουριστικής ανάπτυξης προϋποθέτει την ύπαρξη ενός μέτρου. Η τουριστική ανάπτυξη συνεπάγεται, την αύξηση της παραγωγικής δυνατότητας της τουριστικής οικονομίας. Έτσι, λοιπόν, ως μέτρο για την μέτρηση της τουριστικής ανάπτυξης χρησιμοποιείται συνήθως ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού προϊόντος της τουριστικής οικονομίας. Ως εκ τούτου η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να εκφραστεί σαν διαχρονική μεταβολή στο πραγματικό προϊόν της και έτσι να δείχνει η αύξηση της τουριστικής παραγωγής μιας χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών σε μια ορισμένη χρονική περίοδο.

Οι χώρες που πληρούν το ελάχιστο των απαραίτητων για την τουριστική τους ανάπτυξη προϋποθέσεων, την επιδιώκουν με κάθε τρόπο, επειδή θέλουν να ωφεληθούν όσο το δυνατό περισσότερο γίνεται από τα οικονομικά οφέληματα που απορρέουν από την ανάπτυξη της τουριστικής τους οικονομίας. Το αν και κατά πόσο πετυχαίνεται ο σκοπός αυτός, μπορεί μέχρι ενός σημείου να διαπιστωθεί από τις συνδυασμένες ενδείξεις ορισμένων **δεικτών** της τουριστικής ανάπτυξης, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι οι ακόλουθοι: α) *Το τουριστικό ισοζύγιο πληρωμών*, β) *Οι ευκαιρίες απασχόλησης που δημιουργεί ο τουρισμός*, γ) *Η επίδραση του τουριστικού πολλαπλασιαστή*, δ) *Η περιφερειακή τουριστική ανάπτυξη*, ε) *Ο ανταγωνισμός μεταξύ τουρισμού και άλλων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας* (Βλ. κεφ. 3^ο)

Για να είναι εφικτή μια αντικειμενική μέτρηση της τουριστικής ανάπτυξης, θα πρέπει να είναι δυνατή η ακριβής μέτρηση της οργανικής ανάπτυξης της τουριστικής οικονομίας, δηλαδή η αύξηση της παραγωγικής δυνατότητας των μεμονωμένων τουριστικών μονάδων και κατ' επέκταση του συνόλου τους. Η συγκέντρωση όμως,

τέτοιων στοιχείων κάθε άλλο παρά εύκολη είναι. Έτσι λοιπόν, παρά το γεγονός ότι η τουριστική ανάπτυξη, θεωρητικά τουλάχιστον αναφέρεται στην αύξηση του πραγματικού τουριστικού προϊόντος ή εισοδήματος κάτω από συνθήκες πλήρους απασχόλησης στην τουριστική οικονομία, στην πράξη τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται για την μέτρηση της τουριστικής ανάπτυξης σε ορισμένο τόπο και χρόνο είναι ιστορικά.

Επομένως οποιαδήποτε αύξηση στο πραγματικό τουριστικό προϊόν ή εισόδημα που πραγματοποιήθηκε σε μια ορισμένη χρονική περίοδο, δεν είναι απαραίτητο να συμπίπτει με την ποσοστιαία αύξηση της παραγωγικής δυνατότητας της τουριστικής οικονομίας στην ίδια χρονική περίοδο, που δεν μπόρεσε να βεβαιωθεί και καταγραφεί. Παρ' όλα αυτά, τα ιστορικά στοιχεία μεταβολής του πραγματικού ιστορικού προϊόντος ή εισοδήματος χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση του αναπτυξιακού ρυθμού της τουριστικής οικονομίας, καθώς επίσης για τον υπολογισμό των μακροχρόνιων αναπτυξιακών τάσεων της, αλλά ακόμα και στην αποτόλμηση προβλέψεων σε ό,τι αφορά στη μελλοντική ανάπτυξη της¹².

1.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συμπερασματικά, από όλα όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω, γίνεται φανερό ότι, ο τουρισμός έχει καταστεί πλέον η μεγαλύτερη βιομηχανία τόσο στην χώρα μας, όσο και στον υπόλοιπο κόσμο και αποτελεί ένα οικονομικό και κοινωνικό φαινόμενο μεγάλης σημασίας. Στην εντυπωσιακή ανάπτυξη του τουρισμού συνέβαλαν πολλοί παράγοντες οι κυριότεροι από τους οποίους είναι ο εκδημοκρατισμός του, η λαϊκοποίηση των συγκοινωνιακών μέσων, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου των εργαζομένων και τέλος τα υψηλότερα εισοδήματά τους. Τα τελευταία χρόνια, ο μαζικός τουρισμός τείνει να αυξηθεί βαθμιαία μεν αλλά σταθερά, συγκριτικά με τον ατομικό τουρισμό. Η τουριστική ανάπτυξη, θα συνεχισθεί και στο μέλλον εφόσον βέβαια δεν μεσολαβήσουν απρόοπτες εξελίξεις.

¹² Βλ. Pearce, Douglas G., "Tourist Development", σελ. 205-211 και Archer, B.H., "The value of multipliers and their policy implications", Tourism Management, 1982.

Ο προγραμματισμός επίσης της τουριστικής ανάπτυξης, περιλαμβάνει την ανάλυση των σχεδίων τουριστικών επενδύσεων, την κατάρτιση υπολκαδικών τουριστικών προγραμμάτων και τη μακροτουριστική επεξεργασία. Σε ό,τι αφορά στην εφαρμογή του, αυτή δεν αποτελεί ξεχωριστή δραστηριότητα της πολιτικής εξουσίας, αλλά βασικό συστατικό στοιχείο που εντάσσεται στο περιεχόμενο της και προσδιορίζει την ολοκληρωμένη έννοια της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διερεύνηση της αναπτυξιακής διαδικασίας στο νησιωτικό χώρο προϋποθέτει την κατανόηση των βασικών χαρακτηριστικών της νησιωτικής οικονομίας και κυρίως της έννοιας της νησιωτικότητας. Στο κεφάλαιο αυτό αποσαφηνίζεται το περιεχόμενο της νησιωτικότητας, παρουσιάζεται η τυπολογία των νησιωτικών περιοχών, ο ελληνικός νησιωτικός χώρος, τα προβλήματα, οι δυνατότητες ανάπτυξης του. Επίσης, παρουσιάζεται η αναπτυξιακή στρατηγική για το νησιωτικό χώρο (2000-2006) και περιγράφονται τα πρότυπα περιφερειακής ανάπτυξης του.

2.1 ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ- ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Για να προσδιορισθεί με σαφήνεια το περιεχόμενο της νησιωτικότητας, έχουν δοθεί αρκετοί ορισμοί μέχρι τώρα και έχει γίνει σημαντική προσπάθεια να διασαφηνισθούν οι έννοιες που σχετίζονται με το νησιωτικό χώρο.

Η νησιωτικότητα είναι ένα διαρκές φαινόμενο, το οποίο δεν δημιουργεί προβλήματα συγκυριακής φύσης, αλλά δομικά προβλήματα, που έχουν στη βάση τους το φαινόμενο της γεωγραφικής ασυνέχειας, το οποίο είναι δεδομένο και τονίζει την ιδιαιτερότητα των νησιωτικών παραγωγικών συστημάτων

Ο όρος νησιωτικότητα χρησιμοποιείται ευρύτατα στην ελληνική και ξένη βιβλιογραφία (στην Αγγλική ο όρος αποδίδεται ως insularity), για να περιγράψει με ολοκληρωμένο και συνεκτικό τρόπο τα ιδιαίτερα φυσικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του νησιωτικού χώρου, που προσδιορίζονται από το μόνιμο φαινόμενο της γεωγραφικής ασυνέχειας.

Νησί : Γενικότερα, ως νησί θεωρείται κάθε τμήμα γης που περιβάλλεται από θάλασσα. Πέρα από τον απλουστευμένο αυτό ορισμό, έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού του νησιωτικού χώρου, έτσι ώστε να σκιαγραφηθούν με ολοκληρωμένο τρόπο τα σύνθετα γεωμορφολογικά, δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά γνωρίσματά του.

Η EUROSTAT στοχεύοντας σε ένα ορισμό με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια ορίζει ως νησί ένα κομμάτι γης με έκταση επιφάνειας τουλάχιστον 1 χλμ. :

- που κατοικείται σε μόνιμη βάση από έναν πληθυσμό σημαντικό από στατιστική άποψη (μεγαλύτερο ή ίσο με 50 κατοίκους)
- έχει δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο
- δεν συνδέεται με την ηπειρωτική χώρα με μόνιμες δομές
- ξεχωρίζει από την Ευρωπαϊκή Ήπειρο από μια θαλάσσια έκταση πλάτους τουλάχιστον 1 χλμ.
- δεν περιλαμβάνει πρωτεύουσα ενός κράτους μέλους.

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό υπάρχουν περίπου 450 νησιά στην Ε.Ε. που καλύπτουν το 4,5% του εδάφους. Σε αυτά δεν περιλαμβάνονται οι υπερπόντιες κτήσεις καθώς και τα βρετανικά νησιά που δεν αποτελούν κοινοτικό έδαφος.

Τα νησιά διαθέτουν ορισμένα **ποιοτικά γνωρίσματα** που τα διακρίνουν από άλλες γεωγραφικές κατηγορίες :

- ✓ Η σχετική απομόνωση (πληροφοριακή, συγκοινωνιακή, επικοινωνιακή)
- ✓ Η αίσθηση της μοναδικότητας
- ✓ Η μικρή σχετικά κλίμακα και η διαφοροποίηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων
- ✓ Ο ρόλος τους ως σημείο συνάντησης της στεριάς με την θάλασσα
- ✓ Η ιδιότητα τους ως δεξαμενής πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς
- ✓ Η σχετικά περιορισμένη διαθεσιμότητα φυσικών πόρων
- ✓ Η ιδιότυπη δυναμική και περιπλοκότητα των σχέσεων του νησιωτικού πληθυσμού με τη θάλασσα
- ✓ Η εξαιρετικά μεγάλες εποχικές διακυμάνσεις του δημογραφικού δυναμικού του νησιού¹³

Αντίστοιχοι ορισμοί έχουν δοθεί για τις νησιωτικές περιφέρειες, τα νησιωτικά συμπλέγματα και τα αρχιπελάγη.

Νησιωτική Περιφέρεια : Είναι μια γεωγραφική έννοια που αναφέρεται σε νησί ή ομάδα νησιών με σχετικά ομοειδή φυσικά ή και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και προβλήματα ανάπτυξης που τα διακρίνει από άλλες ηπειρωτικές περιοχές. Βασική παραδοχή για μια νησιωτική περιφέρεια είναι η ομοιογένεια των προβλημάτων και δυνατοτήτων ανάπτυξης που οδηγεί σε ιδιαίτερη αντιμετώπιση από πλευράς πολιτικής.

¹³ Διεθνές Συμπόσιο με θέμα « Προσδιορισμός της έννοιας, του περιεχομένου και των πρόσφορων μεθοδολογιών για την νησιωτική οικονομική ανάπτυξη », Ρόδος Νοέμβριος 1989

Από τις 13 περιφέρειες τις χώρας μας, τρεις μόνο περιλαμβάνουν αποκλειστικά και μόνο νησιά, ώστε να μπορούν να χαρακτηριστούν ως νησιωτικές.

Νησιωτικό Σύμπλεγμα : Είναι μια γεωγραφική έννοια που αναφέρεται σε ομάδα νησιών που ανήκουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο χωρίς να σημαίνει ότι έχουν λειτουργικές αλληλεξαρτήσεις.

Αρχιπέλαγος: Απομονωμένη, συνήθως μεγάλη σε αριθμό ομάδα νησιών με έντονες εσωτερικές λειτουργικές διασυνδέσεις.

Οι ορισμοί που προαναφέρθηκαν τονίζουν κυρίως τις φυσικές διαστάσεις της έννοιας της νησιωτικότητας. Ωστόσο, η αναφορά σε φυσικά χαρακτηριστικά δεν φωτίζει παρά μία μόνο πλευρά της νησιωτικότητας.

Η νησιωτικότητα είναι επιβαρυντικός παράγοντας που προκαλεί: α) άνιση ανάπτυξη του παραγωγικού δυναμικού και β) χωρική διαφοροποίηση των εισοδημάτων και των συνθηκών ζωής.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι η **ένταση της νησιωτικότητας** σε κάθε περίπτωση προσδιορίζεται από τρεις παράγοντες:

- Την απομόνωση του νησιού
- Το μέγεθός του και
- Την απόστασή του από τις ακτές.

Η απομόνωση διακρίνεται σε εξωτερική, που αφορά τη σχέση νησιών και ηπειρωτικής χώρας και σε εσωτερική που οφείλεται στις αρνητικές εξωτερικές οικονομίες και στο ασθενές διανησιωτικό σύστημα σχέσεων και ροών. Η εξωτερική απομόνωση έχει ως αποτέλεσμα το ότι η πρόσβαση στα νησιά είναι δυνατή σε ορισμένες χρονικές περιόδους και σε προσδιορισμένα σημεία του χώρου (λιμάνια, αεροδρόμια). Η εσωτερική απομόνωση έχει ως αποτέλεσμα τις μειωμένες ευκαιρίες σχέσεων, ροών, ανταλλαγών ιδεών, συναντήσεων, συνεδρίων, επικοινωνίας στο νησιωτικό χώρο.

Το μικρό μέγεθος των νησιωτικών χωρικών μονάδων έχει ως συνέπεια την περιορισμένη αγορά προϊόντων, τη μικρή αγορά εργασίας, τους περιορισμένους φυσικούς πόρους και τις χαμηλές οικονομίες κλίμακας των νησιωτικών επιχειρήσεων.

Η μεγάλη απόσταση από την ηπειρωτική χώρα έχει ως συνέπεια την αύξηση του κόστους μεταφοράς και τη μείωση των εξωτερικών οικονομιών και συγκεκριμένα των οικονομιών εγκατάστασης, ως συνέπεια της χαμηλής συγκέντρωσης επιχειρήσεων.

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτουν με σαφήνεια **τα βασικά χαρακτηριστικά** της νησιωτικής οικονομίας, τα οποία είναι:

1. η ασυνέχεια του χώρου,
2. ο κατακερματισμός των αγορών προϊόντων και εργασίας,
3. οι αναλογικά αυξημένες απαιτήσεις σε υποδομές και εξοπλισμούς,
4. το αυξημένο κόστος μεταφορών και
5. η αδυναμία προσέγγισης στο ελάχιστο απαιτούμενο επίπεδο αναπτυξιακής βάσης (συγκεντρώσεις πληθυσμού, ύπαρξη φυσικών πόρων κ.λπ.).

2.2 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ – ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΝΗΣΙΩΝ

Μια ταξινόμηση των νησιών προτείνεται από τον Γάλλο γεωγράφο E.Kolondy και βασίζεται στην έννοια της ελάχιστης διοικητικής δομής, δηλαδή μιας τουλάχιστον μονάδας Τοπικής Αυτοδιοίκησης η οποία προϋποθέτει αισθητή έκταση και μόνιμο πληθυσμό. Έτσι, μπορούμε να ορίσουμε «νησιωτική μονάδα» κάθε νησί που έχει έναν ή περισσότερους Ο.Τ.Α. . Μια νησιωτική μονάδα μπορεί να περιλαμβάνει περισσότερα του ενός νησιά που υπάγονται όμως διοικητικά στο μητρικό νησί της έδρας του ΟΤΑ. Έτσι, είναι δυνατό να διακρίνουμε τέσσερις βασικούς τύπους νησιωτικών μονάδων: μικρές, μικρομεσαίες, μεσαίες, μεγάλες¹⁴.

Στην πρώτη κατηγορία νησιωτικών μονάδων ανήκουν νησιά που αποτελούνται μόνο από μια κοινότητα, δηλαδή ολόκληρο το νησί αποτελεί έναν ΟΤΑ. Στη δεύτερη κατηγορία, βρίσκονται νησιά που αποτελούνται από περισσότερες κοινότητες. Εδώ υπάρχει η κλασική εικόνα του νησιού με τη χώρα και τα χωριά γύρω από αυτή. Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν νησιά με σύνθετη διοικητική δομή που φθάνει σε επίπεδο Επαρχίας ή μικρού Νομού. Τα νησιά αυτά έχουν ένα στοιχειώδες οικιστικό δίκτυο με ένα αγροτικό, ένα ημιαστικό και ένα κεντρικό οικισμό. Στην τελευταία κατηγορία, ανήκουν τα μεγάλα νησιά με πλήρη διοικητική και οικιστική δομή, τα οποία βρίσκονται σε επίπεδο Νομού με κύριο αστικό κέντρο και δευτερεύοντα ημιαστικά.

Μια άλλη ταξινόμηση των νησιών είναι δυνατό να γίνει με βάση την ανάλυση συγκεκριμένων μεταβλητών όπως η γεωγραφική θέση, το εισόδημα, οι φυσικοί πόροι, η οικονομική δραστηριότητα, ο πληθυσμός, το φυσικό περιβάλλον κ.ά. (Πανεπιστήμιο Αιγαίου 1990). Σύμφωνα με την ταξινόμηση αυτή τα νησιά είναι δυνατό να διακριθούν

¹⁴ Η. Μπεριάτος, Επιθεώρηση Τ.Α., Ο ελληνικός νησιωτικός χώρος και τα προβλήματα των μικρών νησιών, τεύχος 86, Αθήνα 1996, σελ. 44-51,

στις εξής κατηγορίες: **μειονεκτικά νησιά, δυναμικά νησιά, νησιά μνημεία της φύσης, νησιά μνημεία πολιτισμών και νησιά στρατηγικής πολιτικής σημασίας.**

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν νησιά που πάσχουν από ανεπαρκή προσφορά κάποιου πόρου που είναι απαραίτητος για την οικονομική ανάπτυξη και η εισαγωγή του οποίου είναι απαγορευτική με τα δεδομένα της οικονομικής κατάστασης του νησιού.

Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν νησιά που διαθέτουν το απαραίτητο δυναμικό πόρων και ευκαιριών που εγγυάται επιτυχία σε ένα αναπτυξιακό σχέδιο. Τα νησιά αυτά είτε αναπτύσσονται αυτοδύναμα και σταθερά σύμφωνα με τους εθνικούς ή Κοινοτικούς ρυθμούς είτε η υπανάπτυξη τους οφείλεται σε συγκυριακούς κυρίως λόγους.

Νησιά μνημεία της φύσης, θεωρούνται τα νησιά των οποίων το φυσικό περιβάλλον έχει τέτοια χαρακτηριστικά ώστε να δικαιολογείται η καταβολή του απαραίτητου κόστους για την διατήρηση και διαιώνιση τους για τις σημερινές και μελλοντικές γενιές.

Τα νησιά που είναι μνημεία πολιτισμών, φιλοξενούν, παράγουν ή αναπαράγουν πολιτιστικές αξίες επαρκώς σημαντικές για την ανθρωπότητα, την Ε.Ε. ή το συγκεκριμένο έθνος, ώστε να απαιτείται η προσαρμογή του μοντέλου ανάπτυξης τους στις ανάγκες διατήρησης αυτών των πολιτιστικών αξιών.

Στην τελευταία κατηγορία ανήκουν τα νησιά που για συγκεκριμένο λόγο κρίνεται ότι η ανάπτυξη τους σε επίπεδο που υπερβαίνει τις δυνατότητες της αγοραίας οικονομίας επιβάλλεται για λόγους πολιτικούς της Ε.Ε. ή κάποιου συγκεκριμένου κράτους- μέλους της. Εδώ εντάσσονται νησιά που αποτελούν τα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε., παρέχοντας στρατηγικές θέσεις για την ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με τρίτες χώρες, την προστασία θαλάσσιων και εναέριων μεταφορών ή ακόμα και για την ασφάλεια της Ε.Ε. έναντι ξένων απειλών.

Υπάρχει μια ξεχωριστή κατηγορία νησιών και νησιωτικών περιφερειών που αποτελούν τη μόνη επίσημα αναγνωρισμένη ξεχωριστή κατηγορία νησιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση όπως αυτά ορίζονται από το άρθρο 299 της Συνθήκης της Ε.Ε., λόγω της απόστασης που τα χωρίζει από το μεγαλύτερο ηπειρωτικό τμήμα της αλλά και διαφόρων άλλων κοινών χαρακτηριστικών τους που αφορούν την γεωγραφική τους θέση, το ανάγλυφο, την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση και την ιστορική τους διαδρομή.

Τα χαρακτηριστικά αυτά φέρνουν τις περιοχές αυτές σε υποδεέστερη από αναπτυξιακή άποψη θέση σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση. Για όλους

τους παραπάνω λόγους τα νησιά αυτά έχει καθιερωθεί να αποκαλούνται υπέρ- περιφερειακές περιοχές της Ε.Ε., ενώ συχνά συναντάμε τον όρο « *εξόχως απόκεντρες περιφέρειες* » και είναι οι ακόλουθες: Γουαδελούπη, Γουιάνα, Μαρτινίκα, Ρεουνιόν (υπερπόντια διαμερίσματα της Γαλλίας), Κανάριες Νήσοι (Ισπανία), Αζόρες Μαδέρα (Πορτογαλία). Τα νησιά αυτά έχουν κατά κεφαλή ΑΕΠ πολύ κατώτερο από τον Κοινοτικό μέσο όρο. Η σχέση μεταξύ νησιωτικότητας και υπέρ- περιφερειακότητας είναι το γεγονός ότι οι 6 στις 7 υπέρ-περιφερειακές περιοχές της Ε.Ε είναι νησιά.

2.3 Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Η Ελλάδα θεωρείται ένα κατεξοχήν θαλάσσιο κράτος καθώς βρίσκεται στη διασταύρωση των θαλάσσιων δρόμων μεταξύ Ανατολής και Δύσης, διαθέτει τεράστιο μήκος ακτών (15.000 χλμ περίπου από τα οποία τα 11.000 χλμ ανήκουν στα νησιά και τα 4.000 χλμ στον ηπειρωτικό κορμό της – σημειώνεται πως το συνολικό μήκος ακτογραμμής της Ευρώπης είναι 38.000 χμ και της Αφρικής μόνο 28.000 χλμ.-) και αναρίθμητα νησιά, νησίδες και βραχονησίδες. (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, 1996). Για το λόγο αυτό η σημασία του τουρισμού στην ανάπτυξη των νησιών του Ελλαδικού χώρου είναι ιδιαίτερη.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό των ελληνικών νησιών είναι ότι αποτελούν μεγάλο τμήμα του ελληνικού εθνικού χώρου. Τα ελληνικά νησιά αντιπροσωπεύουν το 19% της ελληνικής επικράτειας ενώ ο πληθυσμός τους αγγίζει το 15% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Από το σύνολο των ελληνικών νησιών, κατοικούνται σήμερα τα 112, ενώ άλλα 107 – έχοντας κατοικηθεί παλαιότερα – διατηρούν τον χαρακτήρα του οικισμού. Τα 81 από τα νησιά έχουν διοικητική αυτοτέλεια και αποτελούν έδρα ενός τουλάχιστον ΟΤΑ.

Η ελληνική ιστορία είναι στενά συνυφασμένη με τη θάλασσα. Το βασικότερο χαρακτηριστικό της γεωμορφολογίας της Ελλάδας, με σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνικοοικονομική της εξέλιξη και δομή, είναι ο εκτεταμένος και πολυδιάσπαρτος νησιωτικός χώρος, με πλήθος νησιών τα οποία παρουσιάζουν μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ τους ως προς την έκταση, τα φυσικά χαρακτηριστικά, το πληθυσμιακό μέγεθος και την αναπτυξιακή τους φυσιογνωμία.

Τα Ιόνια νησιά αποτελούν συνοριακή περιοχή της χώρας, ενώ οι υπόλοιπες νησιωτικές περιφέρειες στην Ελλάδα (Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο και Κρήτη) αποτελούν επίσης συνοριακές περιοχές των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε.

Συγκεκριμένα, στο Νότο, η Κρήτη, αποτελεί τμήμα των νοτίων συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Αφρική. Στο Δυτικό Αιγαίο, σε σχετικά μικρή απόσταση από την ηπειρωτική Ελλάδα, υπάρχουν πολυάριθμα νησιά που ανήκουν διοικητικά σε νομούς της ηπειρωτικής χώρας (νησιά Αργοσαρωνικού, Β. Σποράδες, Εύβοια). Το υπόλοιπο Αιγαίο πέλαγος, ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία, είναι διάσπαρτο από νησιά μικρού και μεσαίου μεγέθους, που διοικητικά ανήκουν σε 5 νομούς και 2 περιφέρειες αποκλειστικά νησιωτικές, αν εξαιρέσει κανείς την Θάσο και την Σαμοθράκη που ανήκουν σε νομούς της περιφέρειας Αν. Μακεδονίας – Θράκης. Τα νησιά αυτά αποτελούν τα ανατολικά σύνορα της Ε.Ε. Επιπλέον, τα ελληνικά νησιά έχουν μακρά ιστορική παράδοση (Σύρος, Κάλυμνος, Σύμη, Ρόδος, Επτάνησα, Κρήτη κ.ά.) και είναι μεγάλη η προσφορά τους στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Ελλάδας¹⁵.

Το Βόρειο και Νότιο Αιγαίο καθώς και τα Ιόνια νησιά αποτελούν αμιγείς νησιωτικές περιφέρειες. Τα παράκτια νησιά ανήκουν διοικητικά σε ηπειρωτικές περιφέρειες και μπορούν να ομαδοποιηθούν γεωγραφικά σε τρεις ενότητες: τα νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα, Πόρος, Ύδρα, Σπέτσες) που μαζί με τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα ανήκουν στην Περιφέρεια Αττικής, τις Β. Σποράδες (Σκιάθος, Σκόπελος, Αλόνησος, Σκύρος) που ανήκουν στους νομούς Μαγνησίας και Ευβοίας και τα νησιά του Β. Αιγαίου (Θάσος, Σαμοθράκη) που ανήκουν στην Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης. Η Κρήτη και η Εύβοια είναι τα δύο μεγαλύτερα σε έκταση νησιά της Ελλάδας, όπου ανήκουν διοικητικά νησιά μεσαίου και μικρού μεγέθους όπως η Σκύρος, η Γαύδος, η Χρυσή κ.ά.

2.3.1. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του νησιωτικού χώρου παρουσιάζονται στον πίνακα 1 (παράρτημα) ομαδοποιημένα σε 6 ομάδες. Με εξαίρεση την Κρήτη και την Εύβοια η οποία λόγω σύνδεσης της με την ηπειρωτική Ελλάδα δεν θεωρείται νησί, το 52% του πληθυσμού των υπολοίπων τριών νησιωτικών περιφερειών της χώρας ή 341.000 άτομα σε σύνολο 657.000 ατόμων ζει σε τέσσερα πολύ μεγάλα νησιά (την

¹⁵ Μέργος Γ., Παπαδασκαλόπουλος Α., Χριστοφάκης Εμ., Οικονομικά Χαρακτηριστικά και Στρατηγική Ανάπτυξης της Νησιωτικής Ελλάδας, ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Αθήνα 2003 και Κλώνης Δ., Πολιτικές της Ε.Ε. για την ανάπτυξη των νησιωτικών περιφερειών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1998.

Κέρκυρα, τη Ρόδο, τη Λέσβο και τη Χίο), το 31% ή 207.300 άτομα σε μεγάλα νησιά (Ζάκυνθος, Σάμος, Κεφαλονιά, Κως, Σύρος, Λευκάδα, Δήμος Κάλυμνος, Νάξος) ενώ το 18% ή 110.000 άτομα κατοικούν σε μεσαία και μικρά νησιά. Το φαινόμενο της πληθυσμιακής συρρίκνωσης που παρουσίαζαν όλα σχεδόν τα νησιά της Ελλάδας – με εξαίρεση τα Δωδεκάνησα, την Κρήτη και την Κέρκυρα – κατά την χρονική περίοδο 1951-81, έχει πλέον αντιστραφεί, - εκτός από την περιφέρεια Βορείου, η οποία παρουσιάζει φθίνουσα πορεία στους δημογραφικούς δείκτες είτε αυτοί συγκρίνονται σε εθνικό, είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο - . Η εξέλιξη επίσης του πληθυσμού στο σύνολο των παράκτιων νησιών παρουσιάζεται θετική κυρίως εξαιτίας του πληθυσμιακού βάρους της Σαλαμίνας και της Αίγινας που ουσιαστικά λειτουργούν ως προάστια της πρωτεύουσας. Τέλος, ο ελληνικός νησιωτικός χώρος όπως και κάθε άλλος νησιωτικός χώρος αποτελεί μια περιοχή με ιδιαίτερα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, λόγω του νησιωτικού χαρακτήρα και της φυσικής απομόνωσης του¹⁶.

2.3.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι υπάρχουσες ανισότητες μεταξύ των νησιών συχνά δεν είναι ορατές διότι τα οικονομικά μεγέθη που θα τις καταδεικνύουν αναφέρονται συνήθως σε επίπεδο νομών ή περιφέρειας, καθιστώντας αδύνατη την μελέτη των επιμέρους οικονομικών στοιχείων και αποτελεσμάτων που θα συνέθεταν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της οικονομικής δραστηριότητας του κάθε νησιού ξεχωριστά. Το ΑΕΠ και την ανεργία των ελληνικών νησιωτικών περιφερειών τα παρατηρούμε στους πίνακες 2,3 (παράρτημα).

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία παρατηρείται σημαντική μείωση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων και σύγκλιση των οικονομιών των 13 περιφερειών της χώρας μεταξύ τους αλλά και ως προς τον εθνικό μέσο όρο. Ως αναφορά στο ποσοστό ανεργίας, οι διαπεριφερειακές ανισότητες κυμαίνονται σε ένα μεγαλύτερο αλλά πάντως περιορισμένο φάσμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η σχετική θέση των ελληνικών περιφερειών ως προς τα δύο αυτά μεγέθη (κατά κεφαλήν ΑΕΠ και ποσοστό ανεργίας) δεν παρουσιάζει τα έντονα φαινόμενα πόλωσης που είχαν διαπιστωθεί σε προηγούμενες χρονικές περιόδους.

¹⁶ Οικονομικός Ταχυδρόμος - Ι.Π.Α, « Η Οικονομία των Ελληνικών Περιφερειών » Ειδικό Τεύχος, 17-2-00

Συγκεκριμένα σε σχέση με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η Περιφέρεια των Ιόνιων Νησιών, που περιλαμβάνει τους νομούς Ζακύνθου, Κεφαλονιάς, Λευκάδας και Κέρκυρας και του Βορείου Αιγαίου που περιλαμβάνει τους νομούς Λέσβου, Σάμου και Χίου, βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο από το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας. Συγκεκριμένα, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου παρουσιάζει φθίνουσα πορεία στους οικονομικούς δείκτες είτε αυτοί συγκρίνονται σε εθνικό, είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αντίθετα, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, που περιλαμβάνει τους νομούς Κυκλάδων και Δωδεκανήσου και είναι μια κατ' εξοχήν τουριστική περιφέρεια, βρίσκεται σε αρκετά υψηλότερο επίπεδο από το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας. Το ίδιο ισχύει και για την Κρήτη, η οποία αποτελείται από τους νομούς Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου και Χανίων.

Οι υπάρχουσες συνθήκες στον τομέα της απασχόλησης υπαγορεύουν την ανάγκη διαμόρφωσης μιας πολιτικής ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένης και συνεχώς προσαρμοζόμενης στις ιδιομορφίες της στήριξης του ανθρώπινου νησιωτικού δυναμικού. Η πολυδιάσπαση του γεωγραφικού και διοικητικού νησιωτικού χώρου, οι συνθήκες αποκλεισμού των νησιών, το περιορισμένο και αποδυναμωμένο ενεργό ανθρώπινο δυναμικό, το δημογραφικό πρόβλημα καθώς και η μονοκλαδική παραγωγική δραστηριοποίηση που χαρακτηρίζεται από το μειονέκτημα της εποχικότητας συνθέτουν μια αρνητική εικόνα στον τομέα της απασχόλησης στο νησιωτικό χώρο.

Σύμφωνα με έρευνα της Eurostat για τα ελληνικά νησιά, η ενασχόληση του νησιωτικού πληθυσμού με τον πρωτογενή τομέα παρουσιάζει μια σταθερή καθοδική πορεία από το 1961 με λιγοστές ανακάμψεις τα τελευταία χρόνια. Στον πίνακα 4 (παράρτημα) παρουσιάζονται τα ποσοστά απασχόλησης συνολικά και ανά τομέα παραγωγής σε σχέση με αυτά των ευρωπαϊκών νησιωτικών περιφερειών. Το τελευταίο οφείλεται κατά κύριο λόγο στην έξοδο του πληθυσμού από τον αγροτικό τομέα και στον προσανατολισμό του κυρίως σε τουριστικές δραστηριότητες. Ωστόσο, η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα στο νησιωτικό χώρο σε νέες βάσεις, ευνοείται από τις νέες ιδεολογικές τάσεις (καλλιέργειας βιολογικών προϊόντων, φυσικής διατροφής και αγροτουρισμού), που τείνουν να κυριαρχήσουν στον ευρωπαϊκό χώρο.

Αναφορικά με το δευτερογενή τομέα παρατηρούμε ότι στον ελληνικό νησιωτικό χώρο λειτουργεί σήμερα ένας σημαντικός πυρήνας μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων, που μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας

καλύπτοντας ένα μέρος του ενεργού πληθυσμού αξιοποιώντας παράλληλα τους τοπικούς διαθέσιμους πόρους.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως η οικονομική δραστηριότητα στον ελληνικό νησιωτικό χώρο επικεντρώνεται στον τουρισμό. Η απόλυτη εξάρτηση της ελληνικής οικονομία από τον τουρισμό την εκθέτει σε κυκλικές διακυμάνσεις ζήτησης, σε έντονη εποχικότητα λειτουργίας, σε αδυναμία αξιοποίησης εναλλακτικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων και δημιουργεί σοβαρά προβλήματα κοινωνικής και πολιτισμικής συνοχής. Ακόμη, η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου βρίσκεται στη δυσμενέστερη θέση μεταξύ των νησιωτικών περιφερειών της Ελλάδας, ενώ ιδιαίτερο δυναμισμό παρουσιάζουν οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης¹⁷.

2.3.3 ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η γεωγραφική ιδιομορφία του ελληνικού νησιωτικού χώρου δεν συναντάται σε κανένα άλλο κράτος – μέλος της Ε.Ε. Η ιδιομορφία αυτή δημιουργεί απαιτήσεις για την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερα σύνθετου συστήματος θαλάσσιων και αεροπορικών μεταφορών οι οποίες σήμερα είναι αραιές και συχνά διακοπτόμενες, λόγω καιρικών συνθηκών.

Η απελευθέρωση των τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα μιας διαρκούς επανάστασης στη τεχνολογία. Η δυναμική εξέλιξη της τεχνολογίας των επικοινωνιών στον νησιωτικό χώρο, με τις πολλαπλές εφαρμογές της, θα έχει ως αποτέλεσμα την βελτίωση των συνθηκών ζωής και επικοινωνίας των νησιωτών και θα φέρει επανάσταση σε τομείς όπως η ιατρική, η κοινωνική πρόνοια, ο πολιτισμός, η παιδεία και η δημόσια διοίκηση.

Ιδιαίτερα για τα νησιά του Αιγαίου, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ΑΠΕ), αποτελούν μια εξαιρετικά ελκυστική προοπτική λόγω της ύπαρξης πλούσιου δυναμικού των περισσότερων μορφών ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (αιολική, ηλιακή, γεωθερμία, βιομάζα). Το φυσικό και δομημένο περιβάλλον των νησιών μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας ιδιαίτερα « ακριβός » πόρος που αυξάνει την ελκυστικότητα των νησιωτικών συμπλεγμάτων της Ελλάδας. Παρατηρούνται, όμως, σημαντικά

¹⁷ ό. π.

προβλήματα όπως η σύγκρουση των χρήσεων γης, η υπερεκμετάλλευση των περιορισμένων φυσικών πόρων και η αλλοίωση ή η ρύπανση του περιβάλλοντος.

Η αναβάθμιση των υπηρεσιών υγείας αποτελεί αναγκαιότητα μείζονος κοινωνικής σημασίας. Παρά το γεγονός ότι οι πολιτικές υγείας βελτίωσαν σημαντικά τις υποδομές υγείας στο νησιωτικό χώρο, εξακολουθούν να παραμένουν σημαντικές αδυναμίες και κενά τα οποία πρέπει να καλυφθούν μέσα από την εφαρμογή ενδεδειγμένων πολιτικών.

Σε όλη του την ιστορία ο ελληνικός νησιωτικός χώρος έχει εμφανιστεί άρρηκτα συνδεδεμένος με τις επιστήμες, την φιλοσοφία και την εκπαίδευση. Ο πολιτισμός και ο αθλητισμός είναι δύο πεδία πολιτικής κεφαλαιώδους σημασίας με δεδομένη την μεταξύ τους αμοιβαιότητα και συμπληρωματικότητα, η οποία είναι διαμορφωμένη από την ιστορία. Στον πίνακα 5 (παράρτημα) παρουσιάζεται το επίπεδο εκπαίδευσης ανά νησιωτική περιφέρεια καθώς και ένας δείκτης ευημερίας (ποσοστό γάμων ανά 100 κατοίκους).

2.4 ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι νησιωτικές περιοχές εντοπίζονται στους εξής τομείς:

Δημογραφικό πρόβλημα: Η αρνητική εξέλιξη των δημογραφικών μεγεθών υπογραμμίζει το χαμηλό βαθμό ελκυστικότητας τους.

Δυσμενής γεωγραφική θέση, απόσταση από την ηπειρωτική χώρα: Η γεωγραφική απόσταση και η ασυνέχεια του χώρου καθιστά δυσκολότερη την πρόσβαση από και προς τα μεγάλα ηπειρωτικά καταναλωτικά κέντρα με αποτέλεσμα την δημιουργία μειονεκτημάτων όπως το συμπληρωματικό κόστος μεταφορών, η απώλεια χρόνου, η αδυναμία πρόσβασης στην πληροφόρηση και η καθυστερημένη συμμετοχή στην τεχνολογική πρόοδο.

Φυσικά μειονεκτήματα: Η ενδεχόμενη έλλειψη πρώτων υλών, η κακή ποιότητα εδαφών, η έλλειψη νερού με συνέπειες τις περιορισμένες ευκαιρίες αξιοποίησης των φυσικών πόρων που συνεπάγεται περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης για τους κατοίκους.

Περιορισμένη τοπική αγορά: Με κύριο χαρακτηριστικό την αδυναμία πραγματοποίησης οικονομιών κλίμακας τόσο σε επίπεδο επιχείρησης όσο και συνολικής οικονομίας, με δυσμενείς επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των

επιχειρήσεων όπως το υψηλό κόστος, η αυξημένη εξάρτηση από εξωτερικούς προμηθευτές, η δυσκολία εισαγωγής καινοτομιών και η συμμετοχή στην τεχνολογική εξέλιξη.

Έλλειμμα υποδομών: Η συγκριτικά καθυστερημένη υποδομή αφορά τόσο την υλικοτεχνική υποδομή (λιμάνια, άρδευση, ύδρευση, οδικό δίκτυο, κέντρα υγείας, ελικοδρόμια κ.α.) όσο και την ανθρώπινη (οργάνωση, μηχανισμοί διεκπεραίωσης κ.τ.λ.).

Έλλειμμα ανθρώπινων πόρων: Η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού (ιδιαίτερα εξειδικευμένου) στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης κ.α. καθιστά εξαιρετικά δύσκολες τις συνθήκες διαβίωσης για τους κατοίκους των νησιών και ιδιαίτερα των νέων.

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι τα προβλήματα του νησιωτικού χώρου είναι διαρθρωτικά και έχουν τη βάση τους στις ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου. Κατά συνέπεια οι πολιτικές που πρέπει να εφαρμοστούν για να μπορέσουν τα νησιά να διαδραματίσουν το ρόλο τους στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χώρου με μεγαλύτερη επιτυχία και αποτελεσματικότητα, θα πρέπει να επικεντρώνονται στη διόρθωση των γενεσιουργών αιτιών των προβλημάτων του νησιωτικού χώρου¹⁸.

2.5 ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ιδιαίτερη είναι η σημασία του τουρισμού στην ανάπτυξη των νησιών του Ελλαδικού χώρου. Ο τουρισμός και οι συνδεδεμένες με αυτόν δραστηριότητες (κατασκευές, μεταφορές, εμπόριο) είχαν τον πρώτο λόγο στην άνοδο του κατά κεφαλήν εισοδήματος των νησιωτών συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ανάπτυξη των νησιών. Βέβαια, όταν ο τουρισμός αποτελεί μονοκαλλιέργεια, δημιουργεί και προβλήματα στην ανάπτυξη των νησιών.

Οι ιδιαιτερότητες και τα προβλήματα των νησιωτικών περιοχών καθιστούν σαφή την ανάγκη για την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου πλαισίου πολιτικής και τη χάραξη στρατηγικής για τα νησιά. Τα τελευταία χρόνια διατυπώνεται ένας συνεχής προβληματισμός και ένα εντεινόμενο ενδιαφέρον που εκφράζεται μέσα από την

¹⁸ Σπιλάνης Ι., 'Ανάπτυξη του Νησιωτικού Χώρου: Προβλήματα και Προοπτικές', Επιστημονικές Μελέτες προς Τιμήν του Καθ. Ν. Κόνσολα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2005

υιοθέτηση πολιτικών που αν και δεν απευθύνονται αποκλειστικά στις νησιωτικές περιοχές ωστόσο περιλαμβάνουν μέτρα και διατάξεις.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις αφενός διευκολύνουν την ένταξη και των πλέον απομακρυσμένων περιοχών σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο εξαλείφοντας τα προβλήματα που δημιούργησε ο φυσικός γεωγραφικός χώρος (π.χ. μεταφορικό κόστος, μικρή κλίμακα αγοράς κ.ά.) αφετέρου δημιουργούν σημαντικές ωφέλειες για τα κέντρα «παραγωγής» πληροφοριών που βρίσκονται στα αστικά και μητροπολιτικά κέντρα παρεμποδίζοντας με τον τρόπο αυτό την ένταξη και προσαρμογή των νησιών στη νέα πραγματικότητα.

Κατά συνέπεια, τα νέα αυτά δεδομένα διαμορφώνουν σήμερα ένα διαφορετικό πλαίσιο για την ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου. Ανάμεσα στα σημαντικότερα στοιχεία αναφέρονται:

- **Οι τεχνολογικές αλλαγές** που επηρεάζουν την βαρύτητα ορισμένων αρχών όπως οι οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης όσον αφορά στην οργάνωση του χώρου και της παραγωγικής διαδικασίας.
- **Οι άλλες τεχνολογικές αλλαγές** (ανάπτυξη νέων μορφών ενέργειας, τεχνολογίες μερικής υποκατάστασης φυσικών πόρων, πρόοδος στο τομέα των μεταφορών κλπ.) που περιορίζουν τις επιπτώσεις που προέρχονται από το μικρό μέγεθος και την απομόνωση των νησιών.
- **Ο κυρίαρχος ρόλος των υπηρεσιών** στο σχηματισμό του εθνικού πλούτου γεγονός που απελευθερώνει τα νησιά από τους περιορισμούς που επιβάλλει η έλλειψη επαρκών φυσικών πόρων, η μικρή φέρουσα ικανότητα τους αλλά και η μικρή τοπική αγορά (αφού η παραγωγή των υπηρεσιών επηρεάζεται λιγότερο από το κόστος που επιβάλλει η απόσταση).
- **Οι αλλαγές που καταγράφονται σχετικά με τις ανθρώπινες επιδιώξεις υπέρ ποιοτικών στόχων** όπως η διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος, η προτίμηση για προϊόντα 'υγιεινά', μη μαζικής παραγωγής και υψηλής ποιότητας, η διάθεση προσέγγισης τοπικών πολιτισμών, η βελτίωση του πλαισίου της καθημερινής ζωής με στροφή προς τις μικρές κλίμακες.
- **Η αυξανόμενη ζήτηση που εκφράζουν οι εργαζόμενοι** (όπως π.χ. ερευνητές, ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων, managers κλπ.) με υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης και ανώτερες διοικητικές θέσεις για εγκατάσταση τους σε χώρους με υψηλής ποιότητας φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος αλλά και υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών. Το παραπάνω πρέπει να εξεταστεί σε συνδυασμό με το

γεγονός ότι τα νησιά αποτελούν χώρους με ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον εξαιτίας της πολυπλοκότητας των συστημάτων τους (φυσικών και ανθρώπινων) που συνδυάζεται με τη μικρή κλίμακα και τον σαφώς ορισμένο χώρο.

- *Η συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα* που έχει στον οικονομικό τομέα ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες που συνδέονται με αυτόν.
- *Η ενίσχυση του περιφερειακού και τοπικού επιπέδου* ως του κατάλληλου επιπέδου λήψης αποφάσεων για τη ρύθμιση των ανισορροπιών της αγοράς με στόχο την αποτελεσματικότερη διαχείριση των τοπικών προβλημάτων, υποκαθιστώντας στο ρόλο αυτό το κεντρικό κράτος, γεγονός που λειτουργεί σαν αντίβαρο στη διεθνοποίηση των οικονομιών¹⁹.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ευρύτερο περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελίσσονται τα νησιά παρουσιάζει συνεχείς μεταβολές με τρόπο έτσι ώστε να δημιουργούνται προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τους. Στη βάση αυτή πολλές από τις ιδιαιτερότητες των νησιών που μέχρι σήμερα θεωρούνταν ως μειονεκτήματα ή μη αναστρέψιμα μειονεκτήματα κάτω από ένα άλλο πρίσμα μπορούν να θεωρηθούν ως πλεονεκτήματα ή ουδέτερα στοιχεία. Πολλά από τα νησιά φαίνεται να διαθέτουν σε αφθονία αρκετούς από τους «πόρους» εκείνους που επιθυμεί να «καταναλώσει» ο σημερινός κάτοικος των αναπτυγμένων χωρών, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό και αντίστοιχα συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Ωστόσο, οι ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου που τον καθιστά ευαίσθητο σε πολλούς εξωγενείς παράγοντες, απαιτούν κατάλληλες παρεμβάσεις οι οποίες θα πρέπει να απορρέουν από μια συγκροτημένη και ολοκληρωμένη νησιωτική πολιτική. Η πολιτική αυτή θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τη προσπάθεια για την ενεργοποίηση όλων εκείνων των δυνάμεων που θα συμβάλλουν στην σύγκλιση των νησιωτικών περιοχών και την δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για να επανενταχθούν τα νησιά στην αναπτυξιακή διαδικασία που σημειώνεται στην Ε.Ε.

2.6 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ (2000-2006).

Κατά τη διαμόρφωση της Αναπτυξιακής Στρατηγικής του Νησιωτικού Χώρου πρέπει να ληφθούν υπόψη:

¹⁹ Για, περισσότερα βλέπε Παπαδασκαλόπουλος Αθ., Πρότυπα και Πολιτικές Περιφερειακής Ανάπτυξης, σελ.89

1) Ο μόνιμος χαρακτήρας του περιφερειακού προβλήματος: αναπτυξιακές παρεμβάσεις που είναι ικανές να επιλύσουν ή να αμβλύνουν σημαντικά το περιφερειακό πρόβλημα στον ηπειρωτικό χώρο (ζεύξεις, αυτοκινητόδρομοι, τρένα υψηλής ταχύτητας) δεν είναι αποτελεσματικές στο νησιωτικό χώρο.

2) Η ανάγκη συνεχούς αναπτυξιακής παρέμβασης στο νησιωτικό χώρο, δεδομένου ότι το περιφερειακό πρόβλημα στο χώρο αυτό δεν μπορεί να επιλυθεί σε μία προγραμματική περίοδο με την εφαρμογή ενός αναπτυξιακού προγράμματος.

Τέλος, ως βασικές παράμετροι της αναπτυξιακής στρατηγικής του νησιωτικού χώρου πρέπει να επισημανθούν η ανάγκη ενίσχυσης της εξωστρέφειας της νησιωτικής οικονομίας και ο «από τη βάση» σχεδιασμός και προγραμματισμός της ανάπτυξης σε επίπεδο νησιού ή μικροπεριφέρειας προγραμματισμού.

Ως γενικός αναπτυξιακός στόχος των νησιών τίθεται η βελτίωση της ελκυστικότητας τους ως τόπων παραγωγής και κατοικίας με την ανάδειξη ως νέων συγκριτικών πλεονεκτημάτων των ιδιαιτεροτήτων τους (μικρή κλίμακα, σχετική απομόνωση, πλούσιο πολιτιστικό και φυσικό περιβάλλον) και των τοπικών τους πόρων. Η αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων αυτών θα πρέπει να γίνει με τρόπο συμβατό με τις συνθήκες που επικρατούν στο παγκοσμιοποιημένο και ανταγωνιστικό οικονομικό σύστημα και σύμφωνα με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο γενικός αναπτυξιακός στόχος εξειδικεύεται διαφορετικά στις δύο ομάδες νησιών:

Α) Στα **τουριστικά αναπτυγμένα νησιά** είναι αναγκαίο οι παρεμβάσεις να στοχεύουν στη:

- ✓ Διατήρηση των παρατηρουμένων ρυθμών ανάπτυξης με ταυτόχρονη διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης
- ✓ Ποιοτική αναβάθμιση των τουριστικών εγκαταστάσεων μέχρι να βελτιωθούν οι συνθήκες ζήτησης στην ευρύτερη περιοχή (Ελλάδα, Μεσόγειος)
- ✓ Ποιοτική αναβάθμιση και διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος με την ανάδειξη της ταυτότητας του κάθε νησιού έτσι ώστε να βελτιωθεί η σταθερότητα της ζήτησης και η κερδοφορία των τουριστικών επιχειρήσεων
- ✓ Προώθηση, ιδιαίτερα σε περιοχές με μικρές μονάδες, ή σε περιοχές με μικρή τουριστική πίεση, ειδικών μορφών τουρισμού με στόχο την μείωση της εποχικότητας και της οικονομικής εξάρτησης
- ✓ Εφαρμογή αυστηρών μέτρων για την μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων τόσο σε επίπεδο τουριστικής μονάδας, όσο και τουριστικής περιοχής

- ✓ Διαφοροποίηση και αύξηση της απασχόλησης μέσω της στήριξης δραστηριοτήτων που δεν έχουν άμεση εξάρτηση από τον τουρισμό, ώστε να μειωθεί το φαινόμενο της μονοκαλλιέργειας.
- ✓ Συμπλήρωση των βασικών υποδομών στους τομείς μεταφορών, επικοινωνιών, ύδρευσης, αποχέτευσης κλπ. που θα συμβάλλουν στην ποιοτική αναβάθμιση του τουρισμού αλλά και στην στήριξη των άλλων δραστηριοτήτων
- ✓ Εξασφάλιση για τους κατοίκους υπηρεσιών κοινής ωφέλειας στους τομείς υγείας, παιδείας, κατάρτισης, ψυχαγωγίας, πολιτισμού, πληροφόρησης που θα συμβάλλουν στην βελτίωση του επιπέδου ζωής.

B) Για την κατηγορία των **προβληματικών νησιών** ο βασικός στόχος εξειδικεύεται:

- ✓ Στην προσέλκυση νέων επενδύσεων σε καινούργιους δυναμικούς παραγωγικούς κλάδους.
- ✓ Στη διατήρηση της διαφοροποίησης της οικονομίας και της μη εξάρτησης της από την μονοκαλλιέργεια του τουρισμού
- ✓ Στη βελτίωση του εισοδήματος των κατοίκων και σύγκλιση του κατά κεφαλή προϊόντος με τον μέσο εθνικό και ευρωπαϊκό όρο
- ✓ Στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας τόσο για την απορρόφηση της υπάρχουσας ανεργίας, όσο και για την προσέλκυση νέου πληθυσμού με υψηλά προσόντα
- ✓ Στην ολοκλήρωση των βασικών υποδομών με στόχο την άρση της γεωγραφικής απομόνωσης και την βελτίωση της ποιότητας ζωής.
- ✓ Στη βελτίωση της ποιότητας του δομημένου περιβάλλοντος με πολεοδομικές παρεμβάσεις προσαρμοσμένες στις τοπικές συνθήκες και την τήρηση των πολεοδομικών κανόνων
- ✓ Στη διατήρηση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος και την ανάδειξη του.
- ✓ Στη μείωση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων τόσο μεταξύ μικρών και μεγάλων νησιών, όσο και μεταξύ των αστικών κέντρων – πρωτευουσών των νησιών και της υπαίθρου

Η προσέγγιση των παραπάνω στόχων γίνεται με βάση πέντε αναπτυξιακούς άξονες:

- 1) Ποιοτική αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των νησιών.
- 2) Ανάδειξη και προστασία του περιβάλλοντος με δέσμη μέτρων ενημέρωσης και ελέγχου.
- 3) Κινητοποίηση του τοπικού δυναμικού με στήριξη του από κεντρικούς ή άλλους φορείς για την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων.

- 4) Ενίσχυση των δραστηριοτήτων έρευνας και της εισαγωγής καινοτομιών.
- 5) Οργανωτικές παρεμβάσεις και συμπληρωματικές δράσεις για την αξιοποίηση των όσων έργων έχουν ήδη υλοποιηθεί ή υλοποιούνται, με στόχο την αύξηση της προστιθέμενης αξίας για τις τοπικές οικονομίες και κοινωνίες²⁰.

2.7 ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η διαμόρφωση του προτύπου ανάπτυξης αποτελεί ουσιώδη προϋπόθεση για τη συστηματική χάραξη της αναπτυξιακής στρατηγικής. Η επιλογή αυτή συνήθως εξαρτάται από παράγοντες που αφορούν τα γεωφυσικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά μιας χώρας ή μιας συγκεκριμένης χωρικής ενότητας, καθώς επίσης και από παράγοντες που αφορούν το εξωτερικό περιβάλλον, όπως η οικονομική συγκυρία, οι διεθνείς πολιτικοοικονομικοί προσανατολισμοί της χώρας, η διάρθρωση και ο γεωγραφικός προσανατολισμός των εξαγωγών της κ.λπ.

Στη διεθνή πρακτική, δύο κύρια πρότυπα οργάνωσης της ανάπτυξης συναντώνται, με διάφορες προσαρμογές. Τα πρότυπα αυτά, που εμφανίζονται και στο νησιωτικό χώρο, είναι το πρότυπο της συγκέντρωσης - διάχυσης της ανάπτυξης και το πρότυπο της ολοκληρωμένης – ενδογενούς ανάπτυξης.

2.7.1 ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΥΣΗΣ (ΠΟΛΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ)

Οι θεωρίες της συγκέντρωσης και της διάχυσης της ανάπτυξης προσδιόρισαν σχεδόν αποκλειστικά την εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής για δεκαετίες, μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Το πρότυπο της συγκέντρωσης και διάχυσης της ανάπτυξης - πολικό πρότυπο - εκφράζεται στην πράξη με την προώθηση της ανάπτυξης επιλεγμένων τομέων και κλάδων της οικονομίας που έχουν την ικανότητα να προσελκύουν και να συμπαρασύρουν στην ανάπτυξη και άλλες δραστηριότητες, συμπληρωματικές και μη, διαχέοντας έτσι τις αναπτυξιακές επιπτώσεις σε κλαδικό /

²⁰ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-2006, Περιφερειακό Σκέλος, 1999

χωρικό επίπεδο και αξιοποιώντας τις οικονομίες συγκέντρωσης και κλίμακας που δημιουργούνται από την ανάπτυξη αυτών των κλάδων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των προαναφερόμενων κλάδων και τομέων της οικονομίας για τον νησιωτικό και παράκτιο χώρο της Μεσογείου, αποτελούν παραδοσιακά ο πρωτογενής τομέας και ο τουρισμός. Ιδιαίτερα ο τουρισμός τα τελευταία χρόνια αποτελεί τον κλάδο αιχμής, πάνω στον οποίο έχει στηριχθεί σχεδόν αποκλειστικά η οικονομία του νησιωτικού χώρου τόσο της Ελλάδος, όσο και της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα παρατηρείται το φαινόμενο μιας υπερεθνικής πόλωσης, αφού τα μεγάλα τουριστικά πρακτορεία καθορίζουν σχεδόν αποκλειστικά τους τουριστικούς προορισμούς και κατ' επέκταση προσδιορίζουν τη μορφή και την ένταση της συγκέντρωσης και της διάχυσης της ανάπτυξης.

Το πρότυπο της συγκέντρωσης και διάχυσης της ανάπτυξης σχεδιάζεται «εκ των άνω» δηλαδή από την κεντρική διοίκηση με κύρια μέσα περιφερειακής πολιτικής τις αναπτυξιακές υποδομές, τις επιχορηγήσεις, τα φορολογικά και πιστωτικά κίνητρα για την ενίσχυση τουριστικών επενδύσεων στις περιοχές-πόλους. Συνήθως, στο συγκεκριμένο πρότυπο οι τοπικοί φορείς συμμετέχουν στο δημόσιο σχεδιασμό και κυρίως στην επεξεργασία των αναπτυξιακών σχεδίων, αλλά χωρίς καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της αναπτυξιακής στρατηγικής, που αποτελεί σχεδόν αποκλειστική ευθύνη των κεντρικών υπηρεσιών.

Τα βασικότερα προβλήματα που προκύπτουν από τη λειτουργία του συγκεκριμένου προτύπου είναι τα ακόλουθα :

- Αδυναμία εξυπηρέτησης επιθυμητών στόχων για την περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη με αποτέλεσμα την εξυπηρέτηση στόχων της υπερεθνικής πόλωσης (π.χ. μαζικός τουρισμός)
- Αδυναμία ουσιαστικής διαμόρφωσης και λειτουργίας Κέντρων Ανάπτυξης.
- Αποτυχία στην προσέλκυση και ανάπτυξη δραστηριοτήτων που αφορούν τη μεταποίηση, τη νέα τεχνολογία και τις υπηρεσίες αιχμής.
- Κατασπατάληση των φυσικών και ανθρώπινων πόρων, λόγω του εξωγενώς διαμορφωμένου αναπτυξιακού προτύπου (π.χ. υποβάθμιση του περιβάλλοντος, μείωση των υδάτινων αποθεμάτων)

Προκειμένου να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα αυτά απαιτείται:

- Σχεδιασμός και η εφαρμογή του προτύπου με ουσιαστική συνεργασία και συμμετοχή περιφερειακών και τοπικών φορέων

- Διαμόρφωση τελικά ενός προτύπου ανάπτυξης προσαρμοσμένου στο νησιωτικό χώρο.
- Συμπληρωματική εφαρμογή του προτύπου της ολοκληρωμένης – ενδογενούς ανάπτυξης, που στοχεύει στην ισόρροπη ανάπτυξη όλων των νησιών, στην αξιοποίηση όλων των αναπτυξιακών δυνατοτήτων και βασίζεται στην τοπική επιχειρηματικότητα²¹.

2.7.2 ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ – ΕΝΔΟΓΕΝΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο περιορισμός της απήχησης του προτύπου της πολικής ανάπτυξης τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, είχε ως συνέπεια τη διαμόρφωση και εφαρμογή στρατηγικών που δίνουν έμφαση στη δυνατότητα των ιδίων πόρων και στην κινητοποίηση και αξιοποίηση των ενδογενών παραγωγικών δυνάμεων (Cravinho 1987, Ρέππας 1991). Οι όροι της «ενδογενούς» ή «αυτόνομης» ανάπτυξης απέκτησαν χωρική διάσταση με την εμφάνιση του όρου της τοπικής ανάπτυξης.

Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη είναι η διαδικασία ανάπτυξης με την οποία επιδιώκεται η προώθηση όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων, στις οποίες μια χωρική ενότητα παρουσιάζει τοπικά πλεονεκτήματα καθώς και η εκμετάλλευση και αξιοποίηση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών της. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται η ισόρροπη ανάπτυξη όλων των χωρικών μονάδων χωρίς την υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού και των δραστηριοτήτων σε συγκεκριμένα σημεία του χώρου. Ενδογενής ανάπτυξη επίσης είναι, η ικανότητα να καινοτομεί κανείς σε τοπικό επίπεδο. Αυτό σημαίνει ότι το κάθε τοπικό παραγωγικό σύστημα είναι σε θέση να κατευθύνει κατά ένα μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη και τη μεταβολή του.

Με την υιοθέτηση του προτύπου της ολοκληρωμένης ανάπτυξης επιδιώκεται για το νησιωτικό χώρο η παράλληλη ανάπτυξη περισσότερων τομέων και κλάδων όπως π.χ. ο ήπιος, εναλλακτικός τουρισμός (αγροτουρισμός, φυσιολατρικός τουρισμός, θεραπευτικός τουρισμός, πολιτιστικός τουρισμός, κ.ά.), οι βιολογικές καλλιέργειες, η αλιεία, οι ΜΜΕ, οι χειροτεχνικές δραστηριότητες, η παραγωγή και προβολή τοπικών

²¹ Για περισσότερα βλέπε, Μ. Χριστοφάκης, Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001, σελ. 21-39

Ν. Κόνσολας, Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997

προϊόντων, οι τοπικές πολιτιστικές δραστηριότητες κ.λπ. Έτσι, δημιουργούνται προϋποθέσεις ολοκλήρωσης του τοπικού παραγωγικού κυκλώματος και αντιμετωπίζονται οι αρνητικές επιπτώσεις της μονοκαλλιέργειας και η αποκλειστική εξάρτηση από εξωγενείς και μη ελεγχόμενους παράγοντες, διότι η ανάπτυξη δρομολογείται σχεδόν εξ' ολοκλήρου ενδογενώς.

Στην περίπτωση του συγκεκριμένου προτύπου η τοπική ανάπτυξη αποτελεί μια διαδικασία που αναφέρεται σε επίπεδο χαμηλότερο από το κρατικό και συνήθως χαμηλότερο και από το περιφερειακό. Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη ταυτίζεται με την «εκ των κάτω» ανάπτυξη (σε αντίθεση με την πολιτική ανάπτυξη), γιατί ο σχεδιασμός, η εφαρμογή και η παρακολούθησή της, επιβάλλουν το συμμετοχικό προγραμματισμό και την ενεργοποίηση των κατοίκων και των τοπικών φορέων, οι οποίοι είναι σε θέση να γνωρίζουν τα προβλήματα και τις δυνατότητες της περιοχής τους καλύτερα από τον κεντρικό προγραμματιστή. Η συμμετοχή στη χάραξη της αναπτυξιακής προσπάθειας προωθεί την ενεργοποίηση του πληθυσμού και την τόνωση της τοπικής επιχειρηματικότητας, που είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την αυτοδύναμη ανάπτυξη.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχουν αρκετά παραδείγματα περιοχών που στήριξαν την ανάπτυξή τους στο συγκεκριμένο πρότυπο. Τα παραδείγματα αυτά δεν εκλείπουν από το νησιωτικό χώρο. Ως τέτοια περίπτωση εφαρμογής του προτύπου της ολοκληρωμένης-ενδογενούς ανάπτυξης στο νησιωτικό χώρο της Ευρώπης μπορεί να αναφερθεί το νησί Μορς της Δανίας, το οποίο κατόρθωσε να δημιουργήσει 400 περίπου νέες θέσεις εργασίας μέσω της ανάπτυξης πολυάριθμων εργαστηρίων σε αρκετούς κλάδους διαφορετικούς μεταξύ τους. Οι κλάδοι αυτοί αφορούν τη διατροφή και την κατασκευή μηχανημάτων για τις βιομηχανίες τροφίμων, την κατασκευή παιχνιδιών από πλαστικό, την κατασκευή ξύλινων αντικειμένων, όπως έπιπλα, πόρτες, παράθυρα κ.λπ. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995).

2.7.3 Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

2.7.3.1 Η ανάδειξη της «τοπικότητας» ως βασικής παραμέτρου της τουριστικής ανάπτυξης

Η σταδιακή «εξειδίκευση» των κινήτρων των τουριστών συνέβαλε αρχικά στην ανάδειξη μεγάλου αριθμού κοινοτήτων, περιοχών ή πόλεων ως τουριστικών

προορισμών. Σταδιακά, οι προορισμοί αυτοί απέκτησαν τη δική τους τουριστική υπόσταση, αλλά και τη δική τους ξεχωριστή διαφημιστική εικόνα στην τουριστική αγορά. Η πολιτική της συνεχούς αποκέντρωσης αρμοδιοτήτων – ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου – συνέβαλε στη μετατόπιση του ειδικού βάρους της ανάπτυξης του τουρισμού από το εθνικό επίπεδο στο τοπικό. Η τάση ενίσχυσης της τοπικότητας φαίνεται πως θα είναι δυναμική και τα επόμενα χρόνια. (Stabler M. J. , 1997, Mc Cartly C., 1999)

Α) Οι παράμετροι συγκρότησης της έννοιας της τοπικότητας στην τουριστική ανάπτυξη

Οι παράμετροι που κατά κύριο λόγο συγκροτούν την «τοπικότητα» στον τουρισμό είναι οι ακόλουθοι:

- Ανάδειξη μιας περιοχής ή μιας πόλης ή κοινότητας σε τουριστικό προορισμό περιφερειακής, εθνικής ή διεθνούς εμβέλειας. Η διαδικασία αυτή συνοδεύεται από την ανάπτυξη των ανάλογων υποδομών και υπηρεσιών για εξυπηρέτηση των διαφορετικών τύπων τουριστών .
- Εξειδικευμένο τις περισσότερες φορές προφίλ τουριστικής ανάπτυξης στηριζόμενο σε κάποιο σημαντικό τουριστικό πόρο – ή ομάδα τουριστικών πόρων – ο οποίος υπάρχει ή κατασκευάζεται στην περιοχή (π.χ. η ύπαρξη ενός μνημείου ή ενός περιβαλλοντικού πάρκο).
- Προβολή των ιδιαίτερων στοιχείων του τοπικού πολιτισμού, της ιστορίας ή του περιβάλλοντος. Σε αυτό το πλαίσιο, η τοπικότητα αναδεικνύεται συχνά στοιχείο του μάρκετινγκ και της διαφήμισης της περιοχής.
- Όρια και περιορισμοί στην τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Στις περισσότερες δηλαδή περιπτώσεις, ο τουρισμός λειτουργεί συμπληρωματικά στην τοπική παραγωγική δομή. Αναβίωση και ανάλογη ανάδειξη και προβολή στοιχείων ή προϊόντων της τοπικής παράδοσης και του πολιτισμού, π.χ. βιοτεχνικές ή χειροτεχνικές πρακτικές, παραγωγή τοπικών προϊόντων, παρεμβάσεις στο δομημένο ή φυσικό περιβάλλον.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν το ιδιαίτερο τοπικό τουριστικό προϊόν.

Β) Διαδικασίες διαχείρισης της τουριστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο.

Η αποκέντρωση σε θεσμικό επίπεδο σε συνδυασμό με τη μεγαλύτερη εμπλοκή των φορέων οι οποίοι συνδέονται σε τοπικό επίπεδο με την ανάπτυξη του τουρισμού, έχουν οδηγήσει σε νέα δεδομένα στη διαχείριση τουριστικών πόρων και περιοχών με

βασικό χαρακτηριστικό την τοπικότητα (με βάση τις παραμέτρους που προαναφέρθηκαν).

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό των διαδικασιών διαχείρισης είναι η τοπική τους διάσταση, η οποία αφορά συνήθως στα επίπεδα τόσο του σχεδιασμού και προγραμματισμού όσο και της διαχείρισης και ελέγχου. Συνήθως αυτό επιτυγχάνεται μέσω φορέων των ΟΤΑ που ασχολούνται με τη διαχείριση της τουριστικής ανάπτυξης.

Συχνά η διαχείριση έχει ένα σύνθετο χαρακτήρα επιδιώκοντας να συνδυάσει τη χρήση των τοπικών τουριστικών πόρων τόσο από τους τουρίστες ή παραθεριστές, όσο και από τους εκδρομείς οι οποίοι παραμένουν στην περιοχή για μικρό χρονικό διάστημα. Σε αυτό το πλαίσιο συνδυάζονται πολιτικές διαχείρισης τόσο τουριστικών υποδομών, όσο και υποδομών που συνδέονται με τον ελεύθερο χρόνο.

Η συμμετοχή ενός μεγάλου αριθμού τοπικών φορέων, ομάδων συμφερόντων ή επαγγελματιών ενώσεων αποτελεί, τέλος, ένα συνηθισμένο χαρακτηριστικό των διαδικασιών αυτών. Η τάση αυτή ενισχύεται θεσμικά, ενώ συχνό είναι και το αποτέλεσμα πολυετών προσπάθειών αυτών των φορέων να εμπλακούν στις διαδικασίες σχεδιασμού διαχείρισης και ελέγχου της πορείας της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης²².

2.7.3.2 Η εξειδίκευση του προτύπου της Τοπικής Ανάπτυξης

Τοπική ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που στηρίζεται στην ενεργοποίηση τοπικών, ανθρώπινων, φυσικών και χρηματοδοτικών πόρων. Σχεδιάζεται και πραγματοποιείται από τοπικούς αναπτυξιακούς φορείς και είναι ανάπτυξη ενδογενής. Είναι έκφραση της τοπικής αλληλεγγύης, που δημιουργεί νέες κοινωνικές σχέσεις και δηλώνει τη θέληση των κατοίκων μιας μικρο - περιφέρειας να αξιοποιήσουν τον τοπικό πλούτο, δημιουργώντας οικονομική ανάπτυξη (J. L. Guigou, 1983). Γενικά, σε περιόδους κρίσης, με σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές και αύξηση του προβλήματος της ανεργίας, προβάλλεται η ενδογενής - τοπική ανάπτυξη, ενώ σε περιόδους

²² Χ. Κοκκώσης, Π. Τσάρτας, Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001, σελ 121-123

οικονομικής ανόδου, με αυξανόμενες δυνατότητες μεγέθυνσης, προωθείται το πολιτικό πρότυπο.

Ο νησιωτικός χώρος παρέχει το καλύτερο παράδειγμα απομονωμένων τις περισσότερες των περιπτώσεων τοπικών οικονομιών. Έτσι όταν μιλάμε για κατακερματισμένο νησιωτικό χώρο, όπως είναι ο ελληνικός είμαστε αναγκασμένοι να αναζητήσουμε ένα εξειδικευμένο αναπτυξιακό πρότυπο - παρά το γεγονός ότι διανύουμε την περίοδο της παγκοσμιοποίησης -.

Η εφαρμογή του προτύπου της ενδογενούς-τοπικής ανάπτυξης και τα σημαντικά θετικά αναπτυξιακά αποτελέσματά του, οδήγησαν στην καθιέρωση του προτύπου αυτού και στην εφαρμογή του παράλληλα με το πολιτικό πρότυπο. Το νέο αυτό πρότυπο οδήγησε σε σημαντικές προσαρμογές και τελικά στη διαμόρφωση μιας νέας στρατηγικής περιφερειακής ανάπτυξης που στηρίζεται στη διάδραση τοπικού - εθνικού - υπερεθνικού.

Βασική διαφοροποίηση των προτύπων που παρουσιάζονται στη συνέχεια από το πρότυπο της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι: α) Η εστίαση σε ένα συγκεκριμένο τόπο (ή μικρο - περιφέρεια), β) Η ανάδειξη, αξιοποίηση δυναμικών δραστηριοτήτων και γ) Η δημιουργία εξωτερικών οικονομιών σε επίπεδο μικρο - περιφέρειας (στοιχεία σαφώς δανεισμένα από το πολιτικό πρότυπο).

Οι διάφορες προσαρμογές του προτύπου της ενδογενούς-τοπικής ανάπτυξης, είναι οι εξής :

A) Βιομηχανικοί Τόποι (Ιταλική Σχολή) : Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, ο Βιομηχανικός Τόπος (BT) ορίζεται ως η χωρική συγκέντρωση μικρομεσαίων επιχειρήσεων, που επικεντρώνουν τη δραστηριότητά τους σ' ένα κλάδο και εξειδικεύονται σε διαφορετικές φάσεις της παραγωγικής διαδικασίας.

B) Τοπικά Παραγωγικά Συστήματα (Γαλλική και Αμερικανική Σχολή): Η αντίληψη των Βιομηχανικών Τόπων ενσωματώθηκε στην αντίληψη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων (ΤΠΣ), που αφορούν συγκέντρωση εξειδικευμένων επιχειρήσεων, η χωρική οργάνωση των οποίων εξαρτάται όχι από το παραγόμενο προϊόν, αλλά από το σύστημα παραγωγής. Τα βασικά χαρακτηριστικά των ΤΠΣ είναι: η ευελιξία και οι οικονομίες συγκέντρωσης.

Γ) Συστήματα Καινοτομικού Περιβάλλοντος: Η συγκεκριμένη προσαρμογή της πολιτικής αφορά τα Συστήματα Καινοτομικού Περιβάλλοντος (ΣΚΠ). Σύμφωνα μ' αυτή την προσαρμογή η τοπική ανάπτυξη προκύπτει ως αποτέλεσμα καινοτόμων δράσεων και συνέργειας.

Δ) Συστήματα Δημιουργικού Περιβάλλοντος : Εξέλιξη της ιδέας του Καινοτομικού Περιβάλλοντος είναι το Δημιουργικό Περιβάλλον (ΔΠ). Σύμφωνα με την αντίληψη του ΔΠ, η περιφέρεια - αναπτυξιακό περιβάλλον, δεν αρκεί να ενσωματώνει καινοτόμες δράσεις και προσαρμοσμένη τεχνολογία, αλλά πρέπει να βοηθά τις τοπικές επιχειρήσεις και τους τοπικούς φορείς να παράγουν καινοτόμες ιδέες. Στο ΔΠ η καινοτομία διαμορφώνεται και ενδογενώς.

Πολιτική για τη διαμόρφωση δημιουργικού περιβάλλοντος στο νησιωτικό χώρο

Παραδοσιακή Πολιτική Περιφερειακής Ανάπτυξης – Κλασσικά Μέσα Περιφερειακής Πολιτικής	Πολιτική Δημιουργίας ΣΚΠ - Δικτυώσεις	Πολιτική Κοινωνικής και Πολιτιστικής Ανάπτυξης
Υποδομές Μεταφορών Υποδομές Τηλεπικοινωνιών Υποδομές Ενέργειας Πολιτική Περιβάλλοντος Επιχειρηματικές Υποδομές Κίνητρα για Επενδύσεις Θεσμικές Ρυθμίσεις Κατάρτιση	Μεταφορά Τεχνογνωσίας Δίκτυα Συνεργασιών Στήριξη / Δημιουργία Εταιρειών Συμβούλων Υποστήριξη Νέων Επιχειρήσεων Δημιουργία Κεφαλαίων Υψηλού Επιχειρηματικού Κινδύνου Διαμόρφωση Βιομηχανικών Τόπων / Συστημάτων Καινοτομικού Περιβάλλοντος	Ενδυνάμωση Περιφερειακής Ταυτότητας Στήριξη Πολιτιστικών Φορέων Ενίσχυση Υπηρεσιών Αναψυχής Ενίσχυση Ποιότητας Ζωής Αξιοποίηση Τοπικών Ηγετικών Προσωπικοτήτων Ανάπτυξη της Κουλτούρας των ΔΠ στην Τοπική και Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση

Πηγή: Maier and Obermaier, 2001

Γ. Μέργος, Α. Παπαδασκαλόπουλος, Εμ. Χριστοφάκης, *Οικονομικά Χαρακτηριστικά και Στρατηγική Ανάπτυξης της Νησιωτικής Ελλάδας*, Ακαδημία Αθηνών 2003

Η αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής αυτής απαιτεί την ενεργοποίηση των τοπικών Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων και των Ερευνητικών Πανεπιστημιακών Ινστιτούτων και Εργαστηρίων και τη συνεργασία τους με τους φορείς της τοπικής επιχειρηματικότητας. Απαιτεί επίσης τη συνεργασία με τοπικούς αναπτυξιακούς και κοινωνικούς φορείς και την ενεργοποίηση των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης και της περιφερειακής διοίκησης²³.

²³ Γ. Μέργος, Α. Παπαδασκαλόπουλος, Εμ. Χριστοφάκης, *Οικονομικά Χαρακτηριστικά και Στρατηγική Ανάπτυξης της Νησιωτικής Ελλάδας*, ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Αθήνα 2003, σελ.35-41

2.7.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΝΟΣ ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΜΕΝΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Η διερεύνηση του αναπτυξιακού προτύπου για διάσπαρτες, περιμετρικές και μικρού μεγέθους χωρικές μονάδες, όπως τα νησιά, πρέπει να εστιασθεί κατά βάση στα επιμέρους πρότυπα της τοπικής ανάπτυξης, χωρίς να απορριφθούν παράμετροι και του πολιτικού προτύπου. Από την ανάλυση που έχει προηγηθεί γίνεται φανερό ότι οι επιμέρους προσαρμογές της τοπικής ανάπτυξης περικλείουν βασικά στοιχεία του πολιτικού προτύπου (προωθητική επιχείρηση, χωρική γειτνίαση επιχειρήσεων, αναγνώριση της σημασίας των οικονομιών συγκέντρωσης κλπ.). Ενσωματώνουν δηλαδή στοιχεία τόσο πολικής, όσο και τοπικής ανάπτυξης. Για την προσαρμογή του αναπτυξιακού προτύπου στον ελληνικό νησιωτικό χώρο πρέπει να υπάρξει συμπληρωματική εφαρμογή του πολιτικού προτύπου και του προτύπου τοπικής ανάπτυξης.

Στη διεθνή πρακτική κανένα από τα πρότυπα που παρουσιάστηκαν παραπάνω δεν υιοθετείται αυτούσιο, αλλά επιχειρείται ο συνδυασμός τους, σε διάφορες μορφές. Οι συνδυασμοί αυτοί συμβάλλουν στη δημιουργία των πλεονεκτημάτων που συνεπάγεται κάθε πρότυπο, δίνοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα μιας ευέλικτης αντιμετώπισης των μειονεκτημάτων τους. Το πολιτικό πρότυπο ευνοεί τη δημιουργία εξωτερικών και εσωτερικών οικονομιών, προωθεί το κατάλληλο περιβάλλον για την αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, δημιουργεί δυνατότητες διάχυσης της ανάπτυξης στην περιβάλλουσα περιφέρεια και αποτελεί εργαλείο ανάσχεσης της υπερσυγκέντρωσης σε ένα συγκεκριμένο σημείο.

Το πρότυπο της ολοκληρωμένης ανάπτυξης δραστηριοποιεί τις περιφέρειες, δημιουργεί τις προϋποθέσεις απορρόφησης της ανάπτυξης, ενισχύει την τοπική επιχειρηματικότητα και την αξιοποίηση των τοπικών πόρων, διευρύνει τις αγορές της τοπικής παραγωγής με την υιοθέτηση σύγχρονης τεχνολογίας, συγκρατεί τον πληθυσμό, θωρακίζει την περιφέρεια έναντι των απομυζητικών επιδράσεων εθνικών ή υπερεθνικών πόλων.

Για τον ελληνικό νησιωτικό χώρο, αφού διερευνηθούν οι αναπτυξιακές δυνατότητες και οι περιορισμοί, θα επιδιωχθεί η διαμόρφωση ενός προσαρμοσμένου προτύπου περιφερειακής ανάπτυξης, το οποίο θα είναι ικανό να ενισχύσει σε μόνιμη βάση την αναπτυξιακή δυναμική του νησιωτικού χώρου μέσω:

- Της χάραξης σαφών στόχων που θα διέπονται από τη λογική της ποιότητας και της αειφορίας. Προς την κατεύθυνση αυτή, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου για παράδειγμα, η διαφοροποίηση και ο εμπλουτισμός του τουριστικού προϊόντος με νέες μορφές και περιοχές τουρισμού, κρίνονται ουσιώδη.
- Της αξιοποίησης τοπικών πλεονεκτημάτων και της ενεργοποίησης της τοπικής επιχειρηματικότητας με την ενίσχυση και ανάδειξη των Τοπικών Παραγωγικών Συστημάτων και των Συστημάτων Δημιουργικού Περιβάλλοντος. Στα συγκεκριμένα συστήματα, ο τουρισμός ως κύρια προωθητική δραστηριότητα της νησιωτικής οικονομίας, κατέχει εξέχουσα θέση.
- Της ολοκλήρωσης του νησιωτικού χώρου με την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των νησιών και των δικτυώσεων, ώστε να εκσυγχρονιστεί το σύστημα κοινωνικών υποδομών, λειτουργιών και εξυπηρετήσεων.
- Της δημιουργίας δυναμικών Πόλων ή Κέντρων Ανάπτυξης. Κύριο λόγο στην ανάπτυξη των νησιών πρέπει να αναλάβουν τα αστικά τους κέντρα, με βάση την ακτινοβολία – και εδώ οι κύριοι τουριστικοί προορισμοί έχουν τον πρώτο λόγο – και τις λειτουργίες που συγκεντρώνουν.

Τέλος, η διαμόρφωση του αναπτυξιακού προτύπου θα επιτρέψει στη συνέχεια τη χάραξη μιας προσαρμοσμένης και περισσότερο αποτελεσματικής στρατηγικής ανάπτυξης του ελληνικού νησιωτικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τουρισμός αντιπροσωπεύει μια σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα για την ανάπτυξη ενός μεγάλου αριθμού χωρών. Ήδη το 1966, ένας από τους ειδήμονες της Παγκόσμιας Τράπεζας, ο M.D. Davis, εκτιμούσε ότι : *«Ο τουρισμός αντιπροσωπεύει για τις χώρες που βρίσκονται στο στάδιο της ανάπτυξης πραγματική κινητήριο δύναμη για ν' αναπτυχθούν, όπως υπήρξε η βιομηχανία στην Ευρώπη το 19^ο αιώνα»* (Βαρβαρέσος, 2000). Διττή επιδίωξη του τουρισμού στα πλαίσια μιας εθνικής οικονομίας είναι :

- α) Η συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας ή περιοχής
- β) Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της

Η τουριστική δραστηριότητα προκαλεί ωφέλειες και κόστη σε πολλούς κύριους τομείς της οικονομίας και δημιουργεί δύο κατηγορίες επιπτώσεων, άμεσων και έμμεσων, στο σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων μιας χώρας. Άμεσες επιπτώσεις είναι για παράδειγμα οι επιπτώσεις του τουρισμού στο ισοζύγιο πληρωμών, στην κατανάλωση, η δημιουργία πληθώρας άμεσων και έμμεσων παραγωγικών δραστηριοτήτων, θέσεων εργασίας κλπ. Ενώ οι έμμεσες επιπτώσεις του τουρισμού συνοψίζονται στα παράγωγα αποτελέσματα της τουριστικής ζήτησης και του πολλαπλασιαστή (όπως θα γίνει κατανοητό στα επόμενα).

Οι επιπτώσεις του τουρισμού – σύμφωνα με εκτιμήσεις του Π.Ο.Τ -. στο σύνολο μιας εθνικής ή περιφερειακής οικονομίας εκτιμώνται από το βαθμό συμμετοχής της συγκεκριμένης δραστηριότητας στους οικονομικούς της στόχους, δηλαδή τη συμβολή της στην οικονομική ανάπτυξη, τη σταθερότητα των τιμών, την ισορροπία του εμπορικού ισοζυγίου, τη δίκαιη και ισόρροπη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, την πλήρη απασχόληση. Η μελέτη του Π.Ο.Τ. ομαδοποιεί τις επιπτώσεις του τουρισμού στις τρεις ακόλουθες κατηγορίες: α) οι επιπτώσεις στην αναπτυξιακή στρατηγική, β) οι μερικές επιπτώσεις στην εθνική οικονομία, γ) οι εξωγενείς επιπτώσεις (Organisation Mondiale du Tourisme (O.M.T.),1980).

Η οικονομική και κοινωνική σπουδαιότητα του τουρισμού θεωρείται πλέον αναμφισβήτητη για ένα μεγάλο αριθμό χωρών και περιοχών του κόσμου. Ο τουρισμός επίσης αντιπροσωπεύει μια βιομηχανία, διότι πρόκειται για το σύνολο των δραστηριοτήτων που στοχεύουν στην εκμετάλλευση των τουριστικών πόρων, καθώς και στην μετατροπή των πρώτων υλών, των ανθρωπίνων και κεφαλαιουχικών πόρων σε τουριστικά προϊόντα και υπηρεσίες. Οι οικονομικές όμως αναλύσεις και προσεγγίσεις του τουριστικού τομέα αποδεικνύονται δύσκολες.

3.1 ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Οι πολιτικές εξουσίες των χωρών, που καταβάλουν προσπάθειες για να αναπτύξουν την τουριστική τους οικονομία, προσδοκούν να ωφεληθούν οικονομικά από την ευόδωση της προσπάθειας τους αυτής. Η ανάπτυξη του τουρισμού και ιδιαίτερα του διεθνούς ενεργητικού τουρισμού προσπορίζει στις χώρες, αλλά και στις συγκεκριμένες περιοχές που την επιχειρούν (π.χ. νησιά) πολλαπλά οικονομικά οφέλη όπως θα γίνει κατανοητό στη συνέχεια.

3.1.1 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ

Η σημασία των τουριστικών δαπανών στην οικονομική απόδοση μιας χώρας ή περιοχής μπορεί να αποτιμηθεί μεταξύ άλλων και μέσα από τη διαμόρφωση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος ή ακαθάριστου περιφερειακού προϊόντος. Η συμβολή του τουρισμού στη διαμόρφωση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος μιας χώρας υπολογίζεται με την αποτίμηση των δαπανών σε τρέχουσες τιμές που πραγματοποιούν οι τουρίστες, τόσο για εσωτερικό όσο και για διεθνή τουρισμό και αφού στη συνέχεια αφαιρεθούν τα αγαθά και οι υπηρεσίες που αγοράστηκαν από τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, δηλαδή τον τουρισμό.

Οι πληρωμές που γίνονται σε μια χώρα ή περιοχή υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών από άτομα που την επισκέπτονται για τουριστικούς σκοπούς καταγράφονται σαν τουριστικό συνάλλαγμα. Το ποσό του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος που διοχετεύεται από δαπάνες που πραγματοποιούν σε μια χώρα υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών οι επισκέπτες συνίσταται από το εισόδημα αυτό μείον τα κόστη που συνεπάγεται η παροχή υπηρεσιών φιλοξενίας σε αυτούς και όχι μόνο. Για

τις χώρες ή περιοχές που δεν διαθέτουν αναπτυγμένο εσωτερικό τουρισμό, το μέτρο αυτό μπορεί να έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον απ' ότi η απεικόνιση μιας συνδυασμένης συμβολής του εσωτερικού και διεθνούς τουρισμού στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Αυτό ισχύει ιδίως για τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου ο εσωτερικός τουρισμός ενδέχεται να είναι ανάξιος λόγου ενώ ο διεθνής να μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στις οικονομίες τους. Αν ο τουρισμός δεν αποτελεί σημαντική πηγή συναλλάγματος για μια χώρα ή περιοχή υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών, το προϊόν του τουρισμού είναι δυνατό να αποτελεί μόνο ένα μικρό ποσοστό του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος.

Τα καθαρά κέρδη από τον τουρισμό δεν δείχνουν με ακρίβεια τις καθαρές επιδράσεις του τουρισμού ακόμη και με τη στενή οικονομική έννοια τους. Οι ντόπιοι πόροι και κεφάλαια είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας ή /και τομείς της οικονομίας αν δεν χρησιμοποιούνται στον τουρισμό. Τα κόστη αυτά θα έπρεπε να αφαιρεθούν ώστε να αναδειχθούν οι καθαρές επιδράσεις του τουρισμού στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Αυτό όμως αναμφίβολα δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί. Παρ' όλα αυτά, η συμβολή του τουρισμού στη διαμόρφωση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος αποτελεί οπωσδήποτε ένα χρήσιμο μέτρο για την αξιολόγηση της οικονομικής σημασίας του τουρισμού – τα ίδια ισχύουν και για τη συμβολή του τουρισμού στη διαμόρφωση του ακαθάριστου περιφερειακού προϊόντος των νησιωτικών περιφερειών της χώρας -. Παράλληλα είναι δυνατό να συγκρίνει κανείς τα έσοδα από τον τουρισμό και τις εξαγωγές, καθώς και τις ποσοστιαίες αναλογίες τους στη διαμόρφωση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Καθένα από τα μέτρα αυτά δείχνουν με ελαφρά διαφορετικό τρόπο την οικονομική σημασία του τουρισμού σε μια χώρα υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών²⁴.

3.1.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό ως ένας τομέας «έντασης εργασίας» και δημιουργεί ένα σημαντικό αριθμό θέσεων εργασίας σε διάφορους υποκλάδους οικονομικής δραστηριότητας της τουριστικής οικονομίας, αλλά και σε

²⁴ Για περισσότερα βλέπε, Γ. Ζαχαράτος, ΕΑΠ, Τουριστικός Τομέας- Οικονομική του Τουρισμού και Οργάνωση των Τουριστικών Ταξιδιών, Τόμος Α' , Πάτρα 99 και Ν. Ηγουμενάκης, Κ. Κραβαρίτης, Π.Λύτρας, Εισαγωγή στον Τουρισμό, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1998

άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, όπως για παράδειγμα στη γεωργία με την ευρύτερη έννοια του όρου, στη βιομηχανία, στο εμπόριο κλπ. . Κυρίως αφορά την ημειδικευμένη ή ανειδίκευτη εργασία και επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις εργασιακές δομές στις λιγότερο ανεπτυγμένες και τις νησιωτικές περιοχές της χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών.

Σύμφωνα με τον Greenwood « η κυριότερη επίπτωση του τουρισμού κατά τη διάρκεια των τριάντα τελευταίων ετών μπορεί να επικεντρωθεί σε μια και μόνο λέξη: *απασχόληση* ». (Βαρβαρέσος, 2000)

Η απασχόληση που δημιουργεί η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να διακριθεί στις εξής κατηγορίες:

α) *Άμεση απασχόληση*: αυτός ο τύπος απασχόλησης αφορά τον κυρίως τουριστικό τομέα και περιλαμβάνει όλα τα άτομα που εργάζονται στα τουριστικά καταλύματα, τα μεταφορικά μέσα, τα εστιατόρια – κέντρα αναψυχής, τη διοίκηση του τουρισμού, την τουριστική εκπαίδευση, τα καταστήματα λαϊκής τέχνης, τα γραφεία ταξιδιών - ξεναγών κλπ.

β) *Έμμεση απασχόληση* : η συγκεκριμένη αφορά στις επιχειρήσεις που προμηθεύουν τον τουριστικό τομέα με τα αγαθά και υπηρεσίες που έχει ανάγκη. Ως εκ τούτου, θεωρούνται ως έμμεση απασχόληση οι θέσεις εργασίας που οφείλονται στην τουριστική δραστηριότητα και ανήκουν στον κλάδο των κατασκευών, της χειροτεχνίας, της γεωργίας κλπ. Οι θέσεις εργασίας που δημιουργούνται στον κλάδο των κατασκευών θεωρούνται οι πιο πολυάριθμες.

γ) *Επαγωγική ή απορρέουσα απασχόληση*: αυτή είναι η επιπλέον απασχόληση που προκύπτει από τις επιδράσεις του πολλαπλασιαστή του τουριστικού εισοδήματος καθώς οι ντόπιοι κάτοικοι ξαναξοδεύουν τα επιπλέον χρήματα που κέρδισαν.

Οι επιδράσεις του τουρισμού στην απασχόληση επηρεάζονται από τους τύπους των δεξιοτήτων που είναι διαθέσιμες επιτόπια. Ο τουρισμός χρειάζεται μεγάλους αριθμούς εργαζομένων με ελάχιστα προσόντα. Επίσης δημιουργεί ένα μικρό σχετικά αριθμό θέσεων σε διοικητικό ή επαγγελματικό επίπεδο οι οποίες συχνά συμπληρώνονται από διοικητικά και επαγγελματικά στελέχη που προέρχονται από άλλους επιτόπιους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας ή από άτομα που μετακαλούνται προς το σκοπό αυτό από άλλες περιοχές της χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών και όχι μόνο.

Η απασχόληση όμως στον τουρισμό είναι κατά ένα μεγάλο μέρος εποχιακή και συμβάλλει σε διακυμάνσεις της ανεργίας σε μια χώρα υποδοχής και φιλοξενίας

τουριστών σε όλα τα επίπεδα και συγκεκριμένα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα στα νησιά στα οποία ο τουρισμός διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικονομία τους. Η θεληματική εποχιακή απασχόληση στον τουρισμό έχει εγγενή μειονεκτήματα, επειδή τείνει να αποθαρρύνει κάθε προσπάθεια προς την κατεύθυνση μιας παραγωγικότερης απασχόλησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της. Ενδεικτικά αναφέρεται για παράδειγμα ότι η εποχιακή απασχόληση μπορεί να προσελκύσει πλήρως απασχολούμενο εργατικό δυναμικό, γεγονός το οποίο θα αποθαρρύνει μη τουριστικές επιχειρήσεις και δραστηριότητες να εγκατασταθούν σε τουριστικές περιοχές των χωρών υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών.

Επίσης οι περισσότερες επίσημες στατιστικές για την απασχόληση καλύπτουν κατά κανόνα μόνο τους απασχολούμενους στην τουριστική βιομηχανία και όχι τους αυτοαπασχολούμενους στη συγκεκριμένη, αλλά ούτε και τους εργοδότες. Το τελευταίο συμβαίνει διότι η τουριστική βιομηχανία αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό μικρών τουριστικών μονάδων στις οποίες απασχολούνται πολλοί που υπάγονται στην κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων και των εργοδοτών. Εξαιτίας αυτού πηγάζει η αδυναμία απογραφής του πραγματικού αριθμού των απασχολούμενων συνολικά στην τουριστική βιομηχανία.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο τουρισμός συμβάλλει στη δημιουργία θέσεων εργασίας πλήρους ή μερικής απασχόλησης και συγκεκριμένα όχι μόνο μέσα στο στενό πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύσσει, αλλά και σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα θετικά από την τουριστική ανάπτυξη. Παρ' όλα αυτά, η έρευνα μέχρι σήμερα απέτυχε στο μεγαλύτερο μέρος της να καθορίσει τον αριθμό των θέσεων εργασίας που δημιουργήθηκαν από τον τουρισμό στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας, που προσφέρουν ευκαιρίες απασχόλησης και σε μικρότερη έκταση τις αναλογίες μεταξύ εσόδων που απορρέουν από την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων και των θέσεων εργασίας που πρέπει κατά περίπτωση να δημιουργούνται στον τουρισμό. Όπως και να έχουν όμως τα πράγματα, γεγονός που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από κανένα είναι η θετική συμβολή του τουρισμού στην αντιμετώπιση της ανεργίας και της μη θεληματικής υποαπασχόλησης, ιδιαίτερα στις νησιωτικές περιφέρειες της χώρας²⁵.

²⁵ Για περισσότερα βλέπε, Στ. Βαρβαρέσος, Τουρισμός-Οικονομικές Προσεγγίσεις, β' έκδοση, εκδόσεις ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ, Αθήνα 2000, και Α. Μυλωνάς, ΚΕΠΕ, Τουρισμός: Πολιτική, Εξελίξεις, Προοπτικές και Συμβολή στην Οικονομία, Αθήνα 97

3.1.3 Η ΕΙΣΡΟΗ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ-ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΠΛΗΡΩΜΩΝ

Οι τουριστικές συναλλαγματικές εισπράξεις ορίζονται ως οι εισπράξεις που προέρχονται από την πώληση αγαθών και υπηρεσιών στους διεθνείς τουρίστες κατά την διάρκεια της παραμονής τους εντός της χώρας υποδοχής και συνήθως ταυτίζονται με το ποσό του λογαριασμού «ταξιδιωτικό συνάλλαγμα» των τραπεζικών στατιστικών. Οι τελευταίες αντιπροσωπεύουν τα μεικτά τουριστικά συναλλαγματικά έσοδα για τους τουριστικούς προορισμούς που προσελκύουν πλήθος επισκεπτών και κατ' επέκταση και για τις χώρες υποδοχής και φιλοξενίας τους.

Η πραγματοποίηση μιας δαπάνης εκ μέρους των ατόμων για την αγορά μεμονωμένων ή συνδυασμένων τουριστικών υπηρεσιών, για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών στους τόπους των διακοπών τους, δεν περιορίζεται απλά και μόνο σε αυτές τις συναλλαγματικές πράξεις, αλλά η ροή τους συνεχίζεται μέσα σε ένα ευρύτερο οικονομικό κύκλωμα. Μέσα σε μια καθορισμένη χρονική περίοδο ξοδεύονται και εισπράττονται χρηματικά ποσά μεταξύ των συναλλασσόμενων στην τουριστική αγορά, δηλαδή των πωλητών τουριστικών προϊόντων από τη μια και των αγοραστών τους από την άλλη.

Έχοντας ως δεδομένο ότι ο τουρισμός προκαλεί την ανάπτυξη παραγωγικής δραστηριότητας και παράλληλα καταναλωτικής συμπεριφοράς, εύκολα διαπιστώνεται ότι στην έννοια της τουριστικής κατανάλωσης ή χρήσης περιλαμβάνονται όλες οι δαπάνες που έγιναν από έναν τουρίστα κατά τη διαδικασία ικανοποίησης των τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών του. Εκείνο όμως που δεν μπορεί να διαπιστωθεί με ευκολία είναι το ποσοστό των δαπανών που πραγματοποίησε ένας τουρίστας αποκλειστικά και μόνο για την αγορά τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών. Αυτό συμβαίνει διότι ορισμένα τουριστικά αγαθά και υπηρεσίες έχουν την ιδιότητα να χρησιμοποιούνται τόσο κατά τη διαδικασία ικανοποίησης των τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών των ατόμων όσο και μετά την ολοκλήρωση της.

Σύμφωνα με μια άποψη, τόσο οι θετικές οικονομικές επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης όσο και οι αρνητικές πρέπει να μετριοούνται με βάση την καθαρή συναλλαγματική θέση που διαμορφώνει, κάθε χρόνο, το τουριστικό ισοζύγιο

πληρωμών, στο ενεργητικό του οποίου καταχωρούνται τα συναλλαγματικά έσοδα από τον τουρισμό και στο παθητικό οι κάθε είδους δαπάνες σε συνάλλαγμα. Αν οι δαπάνες για τις οποίες ο λόγος αφαιρεθούν από τις συναλλαγματικές εισπράξεις, προκύπτει η συναλλαγματική θέση του τουρισμού.

Οι πολιτικές εξουσίες των χωρών υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών βραχυχρόνια επιδιώκουν να διατηρήσουν ή να αυξήσουν τα αποθέματα του τουριστικού συναλλάγματος, μακροχρόνια όμως επιδιώκουν τη διαρθρωτική βελτίωση του τουριστικού ισοζυγίου πληρωμών και κυρίως σε ό,τι αφορά στο ποσοστό του τουριστικού συναλλάγματος που εξάγεται, σε σχέση με αυτό που εισάγεται σε μια ορισμένη χρονική περίοδο.

Γενικότερα θα λέγαμε πως χωρίς να αμφισβητείται η καθαρά θετική συμβολή του τουρισμού στην οικονομία υποδοχής, ο τουρισμός δεν επιφέρει μόνο εισπράξεις, αλλά και σημαντικές δαπάνες σε συνάλλαγμα. Έτσι, προκειμένου για τη βελτίωση του τουριστικού ισοζυγίου πληρωμών, καθοριστικής σημασίας θα ήταν η ανάπτυξη ή μεγέθυνση του τουρισμού, ώστε να μπορούν να υπάρχουν καλύτερα αποτελέσματα με λιγότερη φθορά του τουριστικού κεφαλαίου και μικρότερη εξάρτηση από το πλέγμα του τουριστικού κόστους, που συνεχώς αυξάνει. Το τελευταίο βέβαια δεν μπορεί να επιτευχθεί από την μια μέρα στην άλλη, αλλά μόνο μακροχρόνια και κατόπιν σοβαρής και επίμονης προσπάθειας. Αυτό όμως που μπορεί να επιτευχθεί βραχυχρόνια ή μεσοχρόνια είναι η αισθητή βελτίωση του τουριστικού ισοζυγίου πληρωμών με την λήψη μέτρων για τον περιορισμό των διαρροών τουριστικού συναλλάγματος²⁶.

Συγκεκριμένα, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για τον περιορισμό στο ελάχιστο δυνατό του ύψος του τουριστικού συναλλάγματος που δαπανάται στο εξωτερικό για

²⁶ Η καθαρή συναλλαγματική συνεισφορά του διεθνούς τουρισμού σε μια χώρα ή περιφέρεια υποδοχής πρέπει να υπολογίζεται αφού υπολογιστούν πρώτα οι προκαλούμενες από τον τουρισμό συναλλαγματικές διαρροές, ως εξής:

- α) Οι ετήσιες συναλλαγματικές διαρροές για εισαγωγές τελικών καταναλωτικών προϊόντων που χρειάζονται οι ασχολούμενοι άμεσα με τον τουρισμό ημεδαποί πρέπει να υπολογίζονται με βάση την κατανομή του εισοδήματος.
- β) Ο υπολογισμός της τελικής συναλλαγματικής θέσης του τουρισμού στη χώρα ή περιφέρεια υποδοχής θα πρέπει να βασίζεται όχι μόνο στις επίσημες τουριστικές συναλλαγματικές εισπράξεις, αλλά και στο πραγματικό μέγεθος της δαπάνης. Η διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μεγεθών συνιστά καθοριστικό παράγοντα για το τελικό μέγεθος της επίδρασης.

τουριστικούς σκοπούς. Επίσης, με δραστικούς περιορισμούς στις εισαγωγές τουριστικών προϊόντων και ορισμένων κατηγοριών υπηρεσιών μπορούν να εξοικονομηθούν αμέσως σημαντικές ποσότητες συναλλάγματος. Την ίδια στιγμή όμως, θα βοηθηθούν πολλαπλά οι οικονομίες των χωρών ή περιοχών υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών και από μια αναπόφευκτη αύξηση της παραγωγικής τους δραστηριότητας εξαιτίας της προσπάθειας τους να υποκαταστήσουν μερικά ή ολικά ορισμένες εισαγωγές τους. Το τελευταίο θα συμβάλει μεταξύ άλλων αποφασιστικά και στη βελτίωση του τουριστικού ισοζυγίου πληρωμών, ενώ με το πλεόνασμα του τουριστικού συναλλάγματος θα περιοριστεί λιγότερο ή περισσότερο το άνοιγμα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Οι επιδράσεις του τουρισμού στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών

Οι επιδράσεις του τουρισμού στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες και συγκεκριμένα σε πρωτογενείς και δευτερογενείς επιδράσεις. Οι πρώτες από αυτές είναι άμεσες, μπορούν δε να μετρηθούν αμέσως και σχετικά εύκολα. Αντίθετα οι δευτερογενείς επιδράσεις του τουρισμού, επειδή είναι περισσότερο σύνθετες και περισσότερο δύσκολο να μετρηθούν, έχουν παραληφθεί από τις εκτιμήσεις των περισσότερων ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών.

Οι εισροές συναλλάγματος που αποτελούν προϊόν της παροχής υπηρεσιών σε ξένους τουρίστες για την ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών ή επιθυμιών τους δεν συνιστούν πρωτογενείς ή δευτερογενείς επιδράσεις. Εισροές συναλλάγματος που δεν προκλήθηκαν από άμεσες τουριστικές δαπάνες χαρακτηρίζονται σαν τριτογενείς επιδράσεις, περιλαμβάνουν δε εισαγόμενα προϊόντα, όπως για παράδειγμα είδη ρουχισμού και αποσκευές ταξιδιού, που αγοράστηκαν από μόνιμους κατοίκους μιας χώρας στο πλαίσιο της προετοιμασίας τους για να ταξιδέψουν σε κάποιον επιθυμητό τουριστικό προορισμό καθώς επίσης επενδυτικές ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν από την ανάπτυξη τουριστικής δραστηριότητας. Επίσης, η ύπαρξη τουριστικής δραστηριότητας μπορεί να παρακινήσει επιχειρήσεις που βρίσκονται στις οικονομίες υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών να εξάγουν προϊόντα τους σε διάφορες χώρες και κυρίως σε αυτές από τις οποίες προέρχονται οι τουρίστες που τις επισκέπτονται²⁷.

²⁷ Γ. Ζαχαράτος, ΕΑΠ, Τουριστικός Τομέας - Οικονομική του Τουρισμού και Οργάνωση των Τουριστικών Ταξιδιών, Τόμος Α', Πάτρα 99, L.J. Lickorish, Carson L. Jenkins, 'An Introduction to

Παρ' όλα όσα έχουν προαναφερθεί για την θετική κατά κύριο λόγο συμβολή του τουρισμού στην εισροή συναλλαγματικών εσόδων στις χώρες ή συγκεκριμένες περιοχές όπου συντελείται τουριστική ανάπτυξη, τα τελευταία χρόνια εντείνεται ο ανταγωνισμός μεταξύ χωρών με σημαντική ανάπτυξη στον τουρισμό. Το τελευταίο γίνεται κατανοητό από τον πίνακα που ακολουθεί.

Συγκριτικός Πίνακας Μεταβολής Αφίξεων και Συναλλαγματικών Εισπράξεων

Χώρες	2000		2003		2004	
	Αφίξεις	Συν/γμα (σε \$)	Αφίξεις	Συν/γμα (σε \$)	Αφίξεις	Συν/γμα (σε \$)
Ισπανία	47.900	29.970	51.830	39.650	53.600	45.250
Τουρκία	9.590	7.640	13.340	13.200	16.830	15.890
Πορτογαλία	12.100	5.240	11.700	6.580	11.620	7.790
Κροατία	5.830	2.760	7.410	6.380	7.910	7.070
Ιταλία	41.180	27.500	39.600	31.250	37.070	35.660
Αίγυπτος	5.120	4.350	5.750	4.580	μ.δ.	6.130
Τυνησία	5.058	1.680	5.114	1.580	6.000	1.910
ΕΛΛΑΣ	12.380	9.220	12.850	10.740	12.150	12.870
Ν.Α. Ευρώπη- Μεσόγειος	140.760	93.380	147.700	114.950	150.900	132.930

Πηγή: *Tourism Market Trends, 2005 Edition*

Ι.Τ.Ε.Π. , 'Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός', Τεύχος 21, Μάιος 2006

3.1.4 ΟΙ ΠΟΛΛΑΠΛΑΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η τουριστική ανάπτυξη σε μια χώρα ή περιοχή υποδοχής τουριστών δημιουργεί έσοδα για ένα τμήμα του πληθυσμού, που με οποιοδήποτε τρόπο απασχολείται σε τουριστικές επιχειρήσεις, καθώς επίσης για ένα άλλο τμήμα του πληθυσμού της το οποίο μπορεί να μην ασχολείται σε τουριστικές επιχειρήσεις, όμως αυτές στις οποίες

Tourism', Butterworth Heinemann, Reprinted 1999, σελ. 63-75, William C. Gartner, Tourism Development, Principles, Processes and Policies, J. Wiley & Sons, INC, 1996

απασχολείται οφείλουν την οικονομική τους επιβίωση σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό στον τουρισμό²⁸, όπως για παράδειγμα οι επιχειρήσεις μεταφορών, τροφίμων και ποτών, διασκέδασης, αναψυχής και πολλοί άλλοι μεμονωμένοι επιτηδευματίες που προσφέρουν διάφορα αγαθά και υπηρεσίες σε τουρίστες.

Ο τουρισμός επομένως, εκτός από άμεσες επιδράσεις ασκεί και έμμεσες που είναι γνωστές και σαν επιδράσεις του πολλαπλασιαστή και οι οποίες ενεργοποιούνται από τη στιγμή που οι δαπάνες που πραγματοποιούν οι τουρίστες για την αγορά τουριστικών προϊόντων σε ορισμένο τουριστικό προορισμό και χρόνο κυκλοφορούν και επανακυκλοφορούν στην οικονομία του. Οι άμεσες επιδράσεις του τουρισμού είναι αποτέλεσμα των χρημάτων που ξοδεύουν οι τουρίστες σε τουριστικές και άλλες επιχειρήσεις για να αγοράσουν αγαθά και υπηρεσίες που ικανοποιούν όσο το δυνατό περισσότερο και καλύτερα γίνεται της τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες.

Το εισόδημα που δημιουργείται από τον τουρισμό χρησιμεύει μερικώς για την εισαγωγή αγαθών και υπηρεσιών, ένα τμήμα του αποταμιεύεται ή αποδίδεται στο κράτος με την μορφή φόρων και ένα άλλο τμήμα δαπανάται για την αγορά τοπικών αγαθών και υπηρεσιών που προορίζονται για προσωπική κατανάλωση. Το τελευταίο τμήμα, το οποίο αφορά στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται τοπικά, δημιουργεί μια νέα τοπική ζήτηση, η οποία προκαλεί μια νέα τελική ζήτηση, η οποία προκαλεί μια νέα προστιθέμενη αξία και μια νέα ενδιάμεση κατανάλωση.

Το τμήμα του εισοδήματος το οποίο προορίζεται για εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ή για αποταμίευση δε δημιουργεί νέα εισοδήματα. Αντίθετα, το τμήμα που αποδίδεται στο κράτος με την μορφή των φόρων είναι σε θέση να δημιουργήσει νέα εισοδήματα, υιοθετώντας την υπόθεση ότι το κράτος δαπανά όλες τις φορολογικές του εισπράξεις. Η αποταμίευση μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος εκροής. Επίσης, ως αναφορά το ποσοστό του εισοδήματος που ξοδεύεται στον τουριστικό προορισμό για προϊόντα που παράγει η οικονομία του, πρέπει να ειπωθεί ότι όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό αυτό τόσο μεγαλύτερος θα είναι τελικά ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος.

Έτσι, το τελικό εισόδημα διαμορφώνεται σε πιο υψηλά επίπεδα απ' ότι το αρχικό. Οι τουριστικές δαπάνες όμως, αφορούν μόνο στα παραγόμενα τοπικά αγαθά

²⁸ Η τουριστική ανάπτυξη στα αστικά κέντρα και στην περιφέρεια, δημιουργεί έσοδα στις τουριστικές επιχειρήσεις, στις διάφορες άλλες επιχειρήσεις, στους απασχολούμενους στον τουρισμό, στους απασχολούμενους εκτός τουρισμού, στην τοπική αυτοδιοίκηση, στο κράτος

και υπηρεσίες. Ο συντελεστής αύξησης του εισοδήματος ονομάζεται «πολλαπλασιαστής του εισοδήματος»²⁹.

Επομένως, στην αρχική προστιθέμενη αξία, απόρροια των άμεσων επιπτώσεων, θα προστεθεί μια νέα σειρά προστιθέμενων αξιών, καθιστώντας έτσι τη συνολική προστιθέμενη αξία μεγαλύτερη της αρχικής ζήτησης. Επίσης, το σύνολο των εισαγωγών θα είναι μεγαλύτερο των αρχικών εισαγωγών, προκαλώντας αρνητικές επιπτώσεις στην εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών.

Σε μια οικονομία ενός τουριστικού προορισμού με υψηλό ποσοστό διαρροών από το σύστημα, όπως για παράδειγμα υψηλούς συντελεστές φορολογίας ή υψηλά ποσοστά αποταμίευσης ή υψηλά επίπεδα εισαγωγών, ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος είναι μάλλον χαμηλός και ο τουρισμός δεν τονώνει την οικονομία του τουριστικού προορισμού πάρα πολύ. Από την άλλη μεριά πάλι, με μια χαμηλή αναλογία διαρροών από την οικονομία του τουριστικού προορισμού, ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος θα είναι υψηλός και ο τουρισμός μπορεί, χωρίς άλλο, να συνεισφέρει κατά πολύ περισσότερο εισόδημα από αυτό που ξοδεύτηκε αρχικά από τους τουρίστες για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών που ικανοποιούν τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες.

Επιπρόσθετα, εκτός από τον πολλαπλασιαστή εισοδήματος υπάρχουν και άλλοι τύποι πολλαπλασιαστών. Οι αυξημένες για παράδειγμα δαπάνες που πραγματοποιούν οι τουρίστες, κάνουν λίγο-πολύ αναγκαία τη δημιουργία περισσότερων θέσεων εργασίας πλήρους ή μερικής απασχόλησης και απολήγουν σε έναν **πολλαπλασιαστή απασχόλησης**. Επειδή τα χρήματα που ξοδεύει ένας τουρίστας για την αγορά τουριστικών προϊόντων στον τόπο της μόνιμης διαμονής του αλλάζουν συνήθως χέρια πολλές φορές κατά τη διάρκεια του έτους, υπάρχει χωρίς άλλο και ένας **πολλαπλασιαστής συναλλακτικών πράξεων**. Καθώς οι συναλλακτικές πράξεις που πραγματοποιούν άμεσα ή έμμεσα οι τουρίστες με τουριστικές επιχειρήσεις και άλλες ή ακόμα και με μεμονωμένα άτομα σε έναν τουριστικό προορισμό αυξάνουν, αναπόφευκτα αυξάνουν και τα έργα τουριστικής υποδομής και ανωδομής που συμβάλλουν αποφασιστικά στην ποσοτική και ποιοτική βελτίωση του δυναμικού

²⁹ Ο πολλαπλασιαστής του τουριστικού εισοδήματος μπορεί να υπολογιστεί με βάση τον ακόλουθο τύπο: Πολλαπλασιαστής τουριστικού εισοδήματος = $1 / \text{αναλογία διαρροών από οικονομία}$ (όπως φόρος που αναλογεί στο αρχικό τουριστικό εισόδημα, αποταμίευση τμήματος του τουριστικού εισοδήματος και δαπάνες για εισαγωγές τουριστικών αγαθών), Ηγουμενάκης, 1998.

φιλοξενίας και γενικότερα των τουριστικών υπηρεσιών που προσφέρονται εκ μέρους του. Το τελευταίο απολήγει όμως σε έναν **πολλαπλασιαστή κεφαλαίου**.

Απ' όλα όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, εάν η απορρέουσα από τις άμεσες επιπτώσεις προστιθέμενη αξία αποτελεί μια πρώτη ένδειξη της συμβολής του τουριστικού τομέα στο εισόδημα μιας χώρας ή μιας περιοχής υποδοχής τουριστών, ο πολλαπλασιαστής βοηθάει σε μια περαιτέρω σφαιρική εκτίμηση της συμβολής του. Ακόμη, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού που εκδηλώνονται, όπως έχει ειπωθεί, με έναν αριθμό διαδοχικών συναλλακτικών πράξεων προκαλούν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά αποτελέσματα.

Τα ποσοτικά αποτελέσματα αναφέρονται στη διαμόρφωση του τουριστικού εισοδήματος σε τοπικό ή περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο, το τελικό ύψος του οποίου εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο από τον αριθμό των διαδοχικών συναλλακτικών πράξεων που ακολουθούν κάθε αρχική δαπάνη που πραγματοποιεί ένας τουρίστας σε ορισμένο τουριστικό προορισμό και χρόνο. Οι συναλλακτικές αυτές πράξεις είναι δυνατό να είναι πολλαπλάσιες της αρχικής.

Ο μεγάλος, εξάλλου, αριθμός των διαδοχικών συναλλακτικών πράξεων που λαμβάνουν χώρα κάθε φορά που ένας τουρίστας ξοδεύει χρήματα σε έναν τουριστικό προορισμό, δίνουν τις ποιοτικές διαστάσεις του τουρισμού σαν οικονομικού φαινομένου, καθώς επίσης τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά. Ένας μεγάλος αριθμός επαγγελματιών δέχεται τις οικονομικές επιδράσεις του τουρισμού, που για ορισμένους από αυτούς είναι μεγαλύτερες ενώ για άλλους μικρότερες.

Τέλος, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού έχουν προεκτάσεις και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, κατά έμμεσο τρόπο όμως. Οι συναλλακτικές πράξεις στον τουρισμό— όπως έχει ήδη ειπωθεί - αποφέρουν φορολογικά έσοδα στην τοπική αυτοδιοίκηση και το κράτος. Ένα μέρος από αυτά επιστρέφεται εκ μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης και του κράτους στους τουριστικούς προορισμούς από τους οποίους εισπράχθηκαν με την μορφή κοινωνικών επενδύσεων³⁰.

3.1.5 ΟΙ ΔΙΑΦΩΤΙΣΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΠΟΥ ΕΠΙΦΕΡΕΙ Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

³⁰ Για περισσότερα βλέπε, L.J. Lickorish, Carson L. Jenkins, 'An Introduction to Tourism', Butterworth Heinemann, Reprinted 1999, Lipsey, Richard G. , 'An Introduction to Positive Economics', Seventh Edition, Weidenfield and Nicolson, London, 1989, σελ.. 486

Η τουριστική ανάπτυξη σε μια χώρα ή περιοχή είναι πολύ πιθανό να συνοδεύεται και από διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία της. Ο τουριστικός τομέας χαρακτηρίζεται ως ένας πολυκλαδικός τομέας, ο οποίος εμπλέκει στην παραγωγική διαδικασία όλους σχεδόν τους οικονομικούς κλάδους για να ικανοποιήσει την πελατεία του. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να θεωρείται σαν δεδομένο ότι αναγκαίο συστατικό στοιχείο της οικονομικής ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού μιας χώρας ή περιοχής αποτελεί η εκβιομηχάνιση και ότι ο τουρισμός μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά προς την κατεύθυνση αυτή. Οι μεγαλύτερες σε έκταση διαρθρωτικές αλλαγές στις οικονομίες πολλών χωρών πιθανόν να πραγματοποιήθηκαν όταν αυτές μετεξελίσσονταν από κατά βάση αγροτικές σε βιομηχανικές, όπου ο τουρισμός άρχισε βαθμιαία μεν αλλά σταθερά να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό οικονομικό ρόλο.

Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στα πρότυπα της γεωργικής παραγωγής σε πολλές αγροτικές οικονομίες δεν οφείλονται αποκλειστικά και μόνο στον τουρισμό. Πολλές από τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν υπήρξαν αποτέλεσμα των δημογραφικών πιέσεων που ασκήθηκαν, της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, των ευκαιριών απασχόλησης εκτός της αγροτικής οικονομίας και των μεταβολών στα πρότυπα της ιδιοκτησίας της γης. Ο τουρισμός όμως, έχει συμβάλει σημαντικά στην πραγματοποίηση τέτοιου είδους αλλαγών.

Μια από τις κυριότερες αλλαγές που έχει λάβει χώρα στις αγροτικές οικονομίες τόσο της χώρας μας, όσο και άλλων χωρών ήταν και αυτή της επαγγελματικής μετακίνησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της υπαίθρου. Εργάτες και αγρότες σε αγροκτήματα εγκατέλειψαν την ύπαιθρο για να απασχοληθούν σε περισσότερο προσοδοφόρες εργασίες και ιδιαίτερα στον τουρισμό και τις κατασκευές. Οι θέσεις εργασίας εκτός της αγροτικής οικονομίας είναι οπωσδήποτε περισσότερο ελκυστικές για τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό της υπαίθρου. Η διαπίστωση αυτή ισχύει ιδίως για τους νέους ανθρώπους, γι' αυτό και ελάχιστοι από αυτούς παραμένουν στις αγροτικές περιοχές με αποτέλεσμα το μέλλον της γεωργίας να διαγράφεται επισφαλές. Η διαρθρωτική αλλαγή από τη γεωργία στον τουρισμό, προκαλεί αλλαγές και στα πρότυπα χρήσης της γης.

Ο τουρισμός αυξάνει ακόμη τον ανταγωνισμό για την απόκτηση γης, γεγονός που έχει ως συνέπεια την άνοδο της τιμής της γης, την ενθάρρυνση των πωλήσεων της, καθώς επίσης τον κατακερματισμό της αγροτικής ιδιοκτησίας. Έτσι, η γη πουλιέται

σε μικρότερα αγροτεμάχια και σε πιο υψηλές τιμές, γεγονός το οποίο συμβάλλει στην αύξηση των πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το κόστος ζωής σε τοπικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η ανάπτυξη του τουρισμού είναι μαζική και οργανωμένη – βλέπε νησιωτικές περιοχές -.Η μεγέθυνση του τουριστικού φαινομένου και της τουριστικής ζήτησης προκαλεί όχι μόνο αύξηση των τιμών της γης στις τουριστικές περιοχές, αλλά εμφανίζει και συμπτώματα κερδοσκοπίας. Τα μεγαλύτερα θύματα του πληθωρισμού αυτού είναι τα άτομα νεαρότερης ηλικίας κάτοικοι της υπαίθρου που προσπαθούν να αγοράσουν γη για καλλιέργεια και ανέγερση σπιτιών.

Παρά τα όσα εκτέθηκαν πιο πάνω πρέπει να ειπωθεί ότι υπάρχουν καταγραμμένες περιπτώσεις, όπου η τουριστική ανάπτυξη έχει αποδεδειγμένα συμβάλλει στη συγκράτηση του πληθυσμού της υπαίθρου, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις και στην επιστροφή πολλών από αυτούς που για τους ίδιους ή διαφορετικούς λόγους την είχαν εγκαταλείψει κάποτε. Χωρίς αμφιβολία η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιφέρεια και ιδιαίτερα στην νησιωτική περιφέρεια μπορεί να τονώσει όχι μόνο την οικονομική της δραστηριότητα αλλά και να αυξήσει τον πληθυσμό της, ταυτόχρονα δε να οδηγήσει και σε μια αύξηση του εισοδήματος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της και κατ' επέκταση στη βελτίωση του βιοτικού του επιπέδου.

3.1.6 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Η τουριστική ανάπτυξη προϋποθέτει την πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων κεφαλαίου τόσο εκ μέρους του δημοσίου όσο και εκ μέρους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Οι δημόσιες επενδύσεις είναι απαραίτητες για την εκτέλεση έργων τουριστικής υποδομής, ενώ οι επενδύσεις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για την εκτέλεση έργων τουριστικής ανωδομής. Άρα όταν γίνεται λόγος για ανάπτυξη του τουρισμού, αυτό σημαίνει οπωσδήποτε παράλληλη επενδυτική δραστηριότητα στον τουρισμό. Συχνά οι επενδύσεις που πραγματοποιούνται για την τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου ή μιας περιοχής δεν επαρκούν για την ανάπτυξη του. Στις περιπτώσεις αυτές γίνεται συνήθως προσφυγή σε ξένους επενδυτές, προκειμένου να εξασφαλιστούν τα επιπρόσθετα κεφάλαια που απαιτούνται για το σκοπό αυτό. Οι

επενδύσεις του τουριστικού τομέα χαρακτηρίζονται ως έντασης κεφαλαίου, εξαιτίας του τουριστικού κόστους της τουριστικής υποδομής και ανωδομής.

Σύμφωνα με τον *P. Fabre*, οι επενδύσεις που απαιτούνται για την τουριστική ανάπτυξη μιας χώρας διακρίνονται σε δύο κατηγορίες:

- Επενδύσεις σε επιχειρήσεις που πωλούν αγαθά και υπηρεσίες οι οποίες καταναλώνονται άμεσα από τους επισκέπτες.
- Επενδύσεις σε γενικές υποδομές και δημόσιες υπηρεσίες.

Ως αναφορά τις επενδύσεις της πρώτης κατηγορίας, θα λέγαμε πως κατά κύριο λόγο πρόκειται για επενδύσεις στα ξενοδοχειακά καταλύματα. Οι επενδύσεις στα ξενοδοχειακά καταλύματα απαιτούν σημαντικά κεφάλαια, ενώ η αποδοτικότητα τους, βραχυπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα θεωρείται αβέβαιη, λόγω του εποχικού χαρακτήρα του τουριστικού φαινομένου. Επίσης, το κόστος των ξενοδοχειακών καταλυμάτων είναι υψηλό και κυμαίνεται ανάλογα με τον τόπο εγκατάστασης και η οικονομική αποδοτικότητα των τουριστικών καταλυμάτων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αρχική διάρθρωση των κεφαλαίων που επενδύονται.

Οι επενδύσεις σε υποδομές αποτελούν μετά τους τουριστικούς πόρους και τα τουριστικά καταλύματα, το τρίτο συστατικό στοιχείο της τουριστικής προσφοράς. Οι τουριστικές υποδομές όχι μόνο ενισχύουν τις ήδη υπάρχουσες γενικές υποδομές της χώρας, αλλά βοηθούν στην τουριστική ανάπτυξη διαφόρων περιοχών και συμβάλλουν στην καλύτερη ικανοποίηση των τουριστικών αναγκών. Το κύριο πρόβλημα των τουριστικών υποδομών όμως, φαίνεται πως είναι η χρονική κλιμάκωση τους, σε συνδυασμό με τους υπάρχοντες οικονομικούς πόρους, ώστε να επιβαρύνουν όσο το δυνατό λιγότερο τις κρατικές δαπάνες. Η δημιουργία της τουριστικής υποδομής δηλαδή ανάγεται σε θέμα οικονομικού σχεδιασμού και προγραμματισμού³¹.

Από την άποψη της οικονομικής επιστήμης, τουριστική επένδυση είναι μόνο η δημιουργία τουριστικού κεφαλαίου, δηλαδή κτιριακών εγκαταστάσεων τουριστικών επιχειρήσεων, εξοπλισμοί ξενοδοχείων κλπ. Κατά συνέπεια η λήψη αποφάσεων για την ανάπτυξη του τουρισμού στην περιφέρεια και ιδιαίτερα στην νησιωτική περιφέρεια πρέπει απαραίτητα να συνδέεται με την πραγματοποίηση επενδύσεων τόσο εκ μέρους του δημοσίου τόσο και εκ μέρους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Η

³¹ William C. Gartner, *Tourism Development, Principles, Processes and Policies*, J. Wiley & Sons, INC, 1996

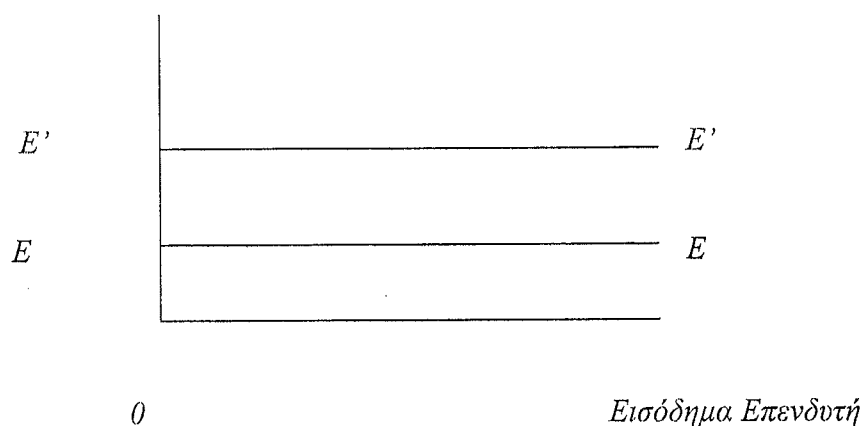
ιδιωτική επένδυση όμως χαρακτηρίζεται από αστάθεια, δηλαδή παρουσιάζει συχνές και απότομες μεταβολές, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά τις διακυμάνσεις που παρατηρούνται στο ύψος του τουριστικού εισοδήματος και της απασχόλησης στον τουρισμό. Σε ό,τι όμως αφορά στο ύψος της ιδιωτικής τουριστικής επένδυσης πρέπει να ειπωθεί ότι αυτό εξαρτάται βασικά από τα κέρδη που προσδοκούν οι επενδυτές να πραγματοποιήσουν³².

Σημαντικός επίσης παράγοντας που επηρεάζει αποφασιστικά το ύψος των ιδιωτικών επενδύσεων που πραγματοποιούνται στον τουρισμό, είναι το εισόδημα. Το ύψος του εισοδήματος του επενδυτή ενδέχεται να ασκεί επίδραση στο ύψος της ιδιωτικής τουριστικής επένδυσης. Αν υποθεθεί ότι η επένδυση είναι αυτόνομη, δηλαδή ότι δεν εξαρτάται από το ύψος του εισοδήματος του επενδυτή, η σχέση μεταξύ ιδιωτικής τουριστικής επένδυσης και εισοδήματος του επενδυτή είναι όπως αυτή που απεικονίζεται στο παρακάτω διάγραμμα, δηλαδή μια ευθεία παράλληλη προς τον οριζόντιο άξονα στο ύψος της τιμής της ιδιωτικής τουριστικής επένδυσης, όπως η ευθεία ΕΕ, που παριστάνει την ιδιωτική τουριστική επένδυση ύψους ΟΕ. Το τελευταίο υποδηλώνει το ποσό που ένας επενδυτής είναι διατεθημένος να ξοδέψει προκειμένου να πραγματοποιήσει μια επένδυση στον τουρισμό. Με λίγα λόγια, το ποσό που ο επενδυτής είναι διατεθημένος να ξοδέψει για όλα τα επίπεδα του εισοδήματος είναι της τάξης του ΟΕ. Σε περίπτωση όμως που ο επενδυτής σκοπεύει να αυξήσει το ποσό που θα επενδύσει στον τουρισμό, τότε η συνάρτηση της ιδιωτικής τουριστικής επένδυσης δηλαδή η ευθεία ΕΕ μετατοπίζεται στη θέση Ε'Ε' και το αντίθετο³³.

³² Ν. Ηγουμενάκης, 'Τουριστική Οικονομία', Τόμος Α', Εκδόσεις Interbooks, Αθήνα 1991, σελ. 109

³³ Βλ. Στ. Βαρβαρέσος, Τουρισμός-Οικονομικές Προσεγγίσεις, β' έκδοση, εκδόσεις ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ, Αθήνα 2000, Α. Μυλωνάς, ΚΕΠΕ, Τουρισμός: Πολιτική, Εξελίξεις, Προοπτικές και Συμβολή στην Οικονομία, Αθήνα 1999 και Ν. Ηγουμενάκης, Κ. Κραβαρίτης, Π.Λύτρας, 'Εισαγωγή στον Τουρισμό', εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1998, σ. 240-244.

Ιδιωτική τουριστική επένδυση

3.1.7 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ – ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Το περιφερειακό πρόβλημα εμφανίζεται από χώρα σε χώρα και από περιφέρεια σε περιφέρεια με διαφορετική μορφή και ένταση. Στην Ελλάδα υπάρχουν αναπτυγμένες περιφέρειες που αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα οργάνωσης του χώρου, αποκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων, προστασίας του περιβάλλοντος κλπ., όπως επίσης και φθίνουσες περιφέρειες που έχουν ανάγκη ενίσχυσης της οικονομίας τους με νέες δυναμικές οικονομικές δραστηριότητες, αντιμετώπισης της αδυναμίας τους να αναπτυχθούν αυτοδύναμα λόγω ανεπάρκειας φυσικών πόρων, έλλειψης έργων υποδομής / ανωδομής κλπ.

Ο τουριστικός τομέας μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στη μείωση των περιφερειακών και ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Σε πολλές περιπτώσεις η τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής έχει ως αποτέλεσμα την οικονομική - κοινωνική αναζωογόνηση της και την αντιστροφή της τάσης της δημογραφικής αποψίλωσης. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην περιφέρεια όμως, προϋποθέτει τη δημιουργία έργων τουριστικής υποδομής με κρατική χρηματοδότηση, τη δημιουργία έργων τουριστικής ανωδομής με την ανάπτυξη επενδυτικής δραστηριότητας εκ μέρους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, καθώς επίσης την εκπαίδευση τουριστικών στελεχών και την κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού σε τουριστικά επαγγέλματα για την παροχή της ζητούμενης ποσότητας και ποιοτικής στάθμης τουριστικών υπηρεσιών.

Ακόμα προϋποθέτει το τουριστικό προϊόν που παράγεται και προσφέρεται για κατανάλωση ή χρήση να είναι αυτό που ξένοι τουρίστες και ντόπιοι ζητούν να

αγοράσουν για να ικανοποιήσουν τις τουριστικές τους ανάγκες ή επιθυμίες. Πάνω απ' όλα όμως, η τουριστική ανάπτυξη στην περιφέρεια προϋποθέτει τη χάραξη και εφαρμογή μιας ρεαλιστικής περιφερειακής πολιτικής εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο πάντα της υλοποίησης του γενικού προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης ή μεγέθυνσης.

Ο ρόλος του παραγωγικού συντελεστή εργασία στην τουριστική ανάπτυξη μιας περιφέρειας είναι καθοριστικός, αφού τα περιθώρια αυτοματοποίησης και μηχανοποίησης της τουριστικής παραγωγής είναι σαφώς πιο περιορισμένα. Οι περισσότερες όμως τουριστικά αναπτυγμένες περιοχές της χώρας (π.χ. νησιωτικός χώρος) αντιμετωπίζουν σοβαρές ελλείψεις ειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού για τη χρησιμοποίηση του σε διάφορες θέσεις εργασίας στην τουριστική βιομηχανία, με αποτέλεσμα ο παραγωγικός συντελεστής εργασίας να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της τουριστικής προσφοράς. Συνεπώς, η ποσοτική και ποιοτική σύνθεση της παρεχόμενης εργασίας, από τους απασχολούμενους στην τουριστική βιομηχανία, έχει άμεσες επιπτώσεις στην παραγωγή τουριστικών υπηρεσιών.

Ο τουρισμός είναι δυνατό να προκαλέσει οικονομικά ωφέληματα για τουριστικούς προορισμούς που ανάλογα με τις συνθήκες και τους ρυθμούς ανάπτυξης του μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο σημαντικά. Η τουριστική ανάπτυξη επίσης είναι πιθανό να επιφέρει αλλαγές στις οικονομικές δομές ενός προορισμού σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, οι οποίες με τη σειρά τους επιφέρουν αλλαγές και στη χρήση της γης.

Στην Ελλάδα την περίοδο 1971-2001, οι νομοί που είχαν τη μεγαλύτερη τουριστική ανάπτυξη, συγκράτησαν ή αύξησαν τον πληθυσμό τους, παρουσίασαν τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας και βελτίωσαν αισθητά το εισόδημα τους. Στη δεκαετία του '80, αύξηση των πληθυσμών τους πέτυχαν τα νησιά του Ιονίου (με εξαίρεση το νομό Λευκάδας), τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου και η Κρήτη. Το 1991 το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας έχει η Κρήτη (με 5,5%), τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου (με 5,6%) και τα νησιά του Ιονίου (με 6,6%). Αντίθετα, τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας εμφανίζουν οι περιφέρειες με μικρή παράδοση και ανάπτυξη στον τουρισμό. Την περίοδο 1971-2001, η Κρήτη και τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου εμφανίζουν συνεχείς αυξητικές τάσεις του ΑΕΠ τους, ενώ τα νησιά του Ιονίου επιτυγχάνουν ρυθμούς ανόδου του προϊόντος τους ανάλογους του συνόλου της χώρας. Επιπλέον, οι ίδιες περιφέρειες βελτίωσαν τη θέση τους σε σχέση με το σύνολο της χώρας, αναφορικά με το κατά κεφαλή προϊόν. Στη συνέχεια, προκειμένου να γίνει κατανοητό

το γεγονός ότι, οι περιφέρειες της χώρας που εμφανίζουν εντονότερη τουριστική ανάπτυξη είναι εκείνες που επέτυχαν και την μεγαλύτερη οικονομική πρόοδο, παρουσιάζονται οι τέσσερις κατ' εξοχήν νησιωτικές περιφέρειες της χώρας:

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

Η μεγαλύτερη νησιωτική περιφέρεια της χώρας αποτελεί ένα δυναμικό πόλο έλξης του τουρισμού. Το 35% των εργαζομένων στον τριτογενή τομέα της συγκεκριμένης Περιφέρειας απασχολείται στον τουριστικό τομέα, γεγονός που καταδεικνύει την υπεροχή του. Ο απασχολούμενος πληθυσμός αυξάνεται μετά το 1970, ενώ παρουσίασε τον υψηλότερο ρυθμό φυσικής αύξησης του, το 1998. Συγκεκριμένα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης στον τουρισμό την περίοδο 1981-97 (9.18%) είναι ο μεγαλύτερος στη χώρα ακολουθούμενος από αυτόν των Ιονίων νήσων (7.62%). Το σύνολο των απασχολούμενων στον κλάδο ξενοδοχεία / εστιατόρια, ανέρχεται σε 22.509, ενώ της χώρας σε 252.812. Ακόμη μεγαλύτερη αύξηση σημειώνει η μέση ετήσια άμεση απασχόληση. Στην περιφέρεια παράγεται το 3,5% της αγροτικής παραγωγής της χώρας, το 1% της μεταποιητικής παραγωγής και το 3,8% των υπηρεσιών. Με κατά κεφαλήν προϊόν 4,5 εκατ. δρχ. (1999), καταλαμβάνει την 1^η θέση στην κατάταξη των περιφερειών, κατά 24% υψηλότερο του μέσου όρου της χώρας. Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) της περιφέρειας αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς απ' ότι ο εθνικός μέσος όρος και το κατά κεφαλή Α.Π.Π. από την αρχή της δεκαετίας του '90 έχει ξεπεράσει τον εθνικό μέσο όρο. (Για περισσότερα αναφορικά με την Περιφέρεια βλ. κεφ.4).

Περιφέρεια Ιόνιων Νήσων

Στην Περιφέρεια Ιόνιων Νήσων αναπτύσσεται σημαντική τουριστική δραστηριότητα λόγω κυρίως των φυσικών πλεονεκτημάτων που συγκεντρώνουν τα νησιά που αποτελούν την περιφέρεια αλλά και λόγω της σημαντικής βελτίωσης των τουριστικών υποδομών. Στην συγκεκριμένη περιφέρεια παράγεται το 3% της αγροτικής παραγωγής της χώρας, το 0,5% της μεταποίησης και το 2% των υπηρεσιών. Στην κατάταξη των περιφερειών καταλαμβάνει την 4^η θέση με 3,63 εκατ. δρχ. κατά

κεφαλή προϊόν. Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (Α.Π.Π.) αυξάνει με ρυθμούς γρηγορότερους του εθνικού μέσου όρου, αν και το κατά κεφαλή Α.Π.Π. παραμένει χαμηλότερο από τον εθνικό μέσο. Η ανεργία παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Το ποσοστό της ανεργίας στην περιφέρεια το 2002 ήταν 9% (2002), ενώ στο σύνολο της χώρας 10%³⁴.

Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου

Ο τουρισμός στην Περιφέρεια αυτή αποτελεί σημαντική οικονομική δραστηριότητα, που όμως, δεν έχει αξιοποιηθεί όσο θα έπρεπε. Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες νησιωτικές Περιφέρειες, παρουσιάζει φθίνουσα πορεία αναφορικά με τους οικονομικούς δείκτες. Η υπερσυγκέντρωση της τουριστικής δραστηριότητας σε ορισμένες περιοχές και το πρότυπο του μαζικού τουρισμού που στηρίζεται σε χαμηλές τιμές, αποτελούν τα δύο κύρια χαρακτηριστικά της εν λόγω Περιφέρειας. Οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών τα τελευταία χρόνια παρουσιάζουν συνεχή αύξηση. Όμως, η αύξηση των ενοικιαζόμενων δωματίων χαμηλής ποιότητας, η πτώση των τιμών, σε συνδυασμό με την υπερσυγκέντρωση, συμβάλλει στην υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και στην προσέλκυση τουριστών χαμηλού εισοδήματος. Η συγκεκριμένη Περιφέρεια, παράγει το 1,6% του Α.Ε.Π. της χώρας, το 2% της αγροτικής παραγωγής, το 0,7% της μεταποίησης και το 1,7% των υπηρεσιών. Κατατάσσεται στην 8^η θέση μεταξύ των περιφερειών της χώρας και στην τελευταία πεντάδα μεταξύ των 208 ευρωπαϊκών. Η ανεργία τέλος, υπολογίζεται στο 9,2% (2002) του εργατικού δυναμικού – έναντι του 10,2% που ήταν το 2001 -³⁵.

Περιφέρεια Κρήτης

³⁴ Για περισσότερα βλέπε 'Οι Νομοί της Ελλάδας', ετήσια έκδοση 2004, All Media Publications με τη συνεργασία του Περιοδικού Επιλογή ΕΣΥΕ (2002)

³⁵ ό.π.

Ο τουρισμός στην Κρήτη αποτελεί τον πιο δυναμικά αναπτυσσόμενο κλάδο αν και ο αγροτικός τομέας εξακολουθεί να είναι ισχυρός . Η αυξημένη τουριστική ζήτηση των τελευταίων ετών οδήγησε σε σημαντικές επενδύσεις σε ξενοδοχειακές μονάδες, με αποτέλεσμα την ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση της ξενοδοχειακής υποδομής. Το κατά κεφαλήν προϊόν της περιφέρειας ενώ μέχρι το 1991 βρισκόταν κάτω του μέσου όρου της χώρας, διατηρείται πλέον σε υψηλά επίπεδα, προσεγγίζοντας τα επίπεδα της χώρας - το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας το 2002 ήταν 12.325 Ευρώ, ενώ της χώρας 12.798 Ευρώ -. Τέλος, η μέση ετήσια απασχόληση στον τουρισμό έχει βελτιωθεί σημαντικά και η ανεργία υπολογίζεται σε χαμηλότερα επίπεδα από της χώρας - 7,7% το 2002 - .(Παπανίκος, ΙΤΕΠ, 2001, σ. 41)

Το συμπέρασμα που προκύπτει απ' όλα όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω είναι ότι η τουριστική ανάπτυξη στην περιφέρεια – και ιδιαίτερα στην νησιωτική περιφέρεια-, παρά τα οποιαδήποτε προβλήματα ενδέχεται να δημιουργήσει, μπορεί επίσης να προκαλέσει ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας, η σημασία της οποίας κάθε άλλο παρά να παραβλεφτεί μπορεί και πολύ περισσότερο να αποσιωπηθεί. Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί μια άλλη: *η τουριστική ανάπτυξη στην περιφέρεια σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποτελέσει πανάκεια για την αντιμετώπιση των οικονομικών της προβλημάτων (Ηγουμενάκης, 1998)*. Χωρίς αμφιβολία όμως μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην άμβλυνση τους, που σε τελευταία ανάλυση αυτό είναι και το ζητούμενο. Εκτός από αυτό, με την ανάπτυξη του τουρισμού σε περιφέρειες, όπου άλλοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας έχουν περιορισμένες ή και καθόλου πιθανότητες να αναπτυχθούν, δεν πετυχαίνονται μόνο οικονομικοί στόχοι αλλά και κοινωνικοί που απορρέουν από τον περιορισμό της εξωτερικής μετανάστευσης και κυρίως της μαζικής μετατόπισης των πληθυσμών τους στα μεγάλα αστικά κέντρα προς αναζήτηση καλύτερης τύχης – χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι νησιωτικές περιφέρειες της χώρας μας - (Παυλόπουλος και Κουζέλης, 1998).

3.2 ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο τουρισμός, όπως ήδη έχει αποδειχθεί, αποτελεί για την Ελλάδα σημαντική εθνική βιομηχανία που συνεισφέρει πολλαπλά στην οικονομία σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Η τουριστική πολιτική που υιοθετούν οι ελληνικές

κυβερνήσεις, αποτυπώνεται σε πενταετή προγράμματα που ως βασική τους επιδίωξη έχουν την βελτίωση της υπάρχουσας υποδομής στον τουρισμό και της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα παρουσιάσουμε συνοπτικά την τουριστική πολιτική της χώρας δηλ. το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα (Ε.Π.ΑΝ.) που αφορά την προγραμματική περίοδο 2000-2006 και τις βασικές προτεραιότητες ανάπτυξης του τουριστικού τομέα για τη νέα προγραμματική περίοδο (2007-2013). Στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα, που εντάσσεται στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, ενσωματώθηκαν οι δράσεις και οι πόροι του Τουρισμού, οι άξονες του οποίου ενθαρρύνουν, προωθούν και στηρίζουν την απασχόληση, την επιχειρηματικότητα, την καινοτομία, την ποιότητα, στοιχεία δηλαδή που χρειάζονται για την επίτευξη αυξημένης ανταγωνιστικότητας για τον ελληνικό τουρισμό³⁶.

Οι **βασικοί στόχοι** της τουριστικής πολιτικής (2000-2006) όπως αυτοί εξειδικεύονται από το αρμόδιο Υπουργείο³⁷, είναι :

- Η ποιοτική και αισθητική αναβάθμιση των γενικών και τουριστικών υπηρεσιών
- Η αύξηση της ζήτησης του τουριστικού προϊόντος σε όλες τις περιφέρειες
- Η ανάπτυξη νέων τουριστικών προϊόντων υψηλών προδιαγραφών
- Η εκπαίδευση και κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού
- Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στις τουριστικές επιχειρήσεις

Ο βασικός στόχος της τουριστικής πολιτικής (2000-2006) είναι το πέρασμα από την τουριστική «μονοκαλλιέργεια» στην πολυμορφία, την ποιότητα και τη βιωσιμότητα του τουριστικού προϊόντος. Ειδικότερα οι στόχοι της τουριστικής πολιτικής είναι :

- Η αξιοποίηση της περιουσίας (Ελληνικά Ακίνητα Α.Ε.) : Διαμόρφωση νέων τουριστικών προϊόντων, προκήρυξη έργων.

³⁶ Το προηγούμενο πενταετές πρόγραμμα ήταν το Πολυταμειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Τουρισμός – Πολιτισμός» που υλοποιήθηκε κατά την χρονική περίοδο 1995-1997 και εντάχθηκε στο Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Β' ΚΠΣ).

³⁷ Για περισσότερα βλέπε, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ) , Η Τουριστική Πολιτική 2002 – 2006., <http://www.gnto.gr/3/03/gc30000.html>

- Η ύπαρξη ολοκληρωμένων τουριστικών εγκαταστάσεων (συνεκμετάλλευση ΕΤΑ – ιδιωτικών κεφαλαίων, Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης).
- Η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου: Η πολιτική αυτή υποστηρίζεται με ειδικές ενισχύσεις προς τους διοργανωτές τουριστικών πακέτων προς τις ανεπτυγμένες τουριστικές περιοχές τους μήνες Μάρτιο και Νοέμβριο και με επέκταση δραστηριοτήτων προσέλκυσης τουριστών (πολιτισμός, φεστιβάλ).
- Ο ολυμπιακός τουρισμός: Για την τουριστική αξιοποίηση της Ολυμπιάδας είχαν σχεδιαστεί μέτρα όπως η βελτίωση των τουριστικών υποδομών Αττικής, η προβολή της Αθήνας, η αναδιοργάνωση φεστιβάλ (έγκαιρο πρόγραμμα, διεθνείς συνεργασίες), η δημιουργία νέων ξενοδοχειακών μονάδων πολυτελείας κλπ.
- Ο οικοτουρισμός : Τουρισμός με τοπική ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος. Ευκαιρία ανάδειξης εγκαταλειμμένων χωριών και περιοχών. Δημιουργία τοπικών επιχειρήσεων και νέων επαγγελμάτων. Ειδικές δράσεις Γ' ΚΠΣ και συνεργασία με δήμους.
- Προβολή – προωθητικές ενέργειες: Οι κύριες κατευθύνσεις της επικοινωνιακής πολιτικής διαφήμισης είναι η ανάδειξη της ιδιαιτερότητας και συνθετότητας του ελληνικού τουριστικού προϊόντος ώστε να αντιμετωπιστεί η δυνατότητα υποκατάστασης από άλλους τουριστικούς προορισμούς.
- Τουριστική εκπαίδευση: Προωθείται επίσης από πλευράς Υπουργείου η ποιοτική αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών στον τομέα της Τουριστικής Εκπαίδευσης. Εκσυγχρονισμός σχολών, αναβάθμιση και διαπίστευση ειδικοτήτων, ένταξη νέων ειδικεύσεων ιδιαίτερα στον οικοτουρισμό και συντονισμός με Τ.Ε.Ι. και Α.Ε.Ι.

Σ' ό,τι αφορά τις τουριστικές επιχειρήσεις τα μέτρα τουριστικής πολιτικής είναι :

- Η αναβάθμιση καταλυμάτων
- Η αντιμετώπιση πολεοδομικά αυθαίρετων τουριστικών επιχειρήσεων
- Η αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων και ένταξη τους στις νέες τεχνολογίες
- Νέα τουριστικά επαγγέλματα και επιχειρήσεις
- Χρηματοδότηση επενδύσεων από το Γ' ΚΠΣ
- Επέκταση περιόδου
- Μελέτες τουριστικής ανάπτυξης ανά περιφέρεια .

Στα πλαίσια της **πολιτικής ενίσχυσης της ζήτησης**³⁸, ο βασικός στόχος είναι να περάσουμε από την μονοκαλλιέργεια στην πολυμορφία, την ποιότητα και την βιωσιμότητα. Ο ελληνικός τουρισμός πρέπει να εξελιχθεί σταδιακά και χωρίς κλυδωνισμούς από μαζικό σε επιλεκτικό, προσανατολισμένο στις απαιτήσεις και τα ενδιαφέροντα του καταναλωτή, έτσι ώστε να περιοριστεί η δυνατότητα υποκατάστασης της Ελλάδας από άλλους μεσογειακούς προορισμούς, με την ανάδειξη της μοναδικότητας των πόρων της. Για το σκοπό αυτό χρειάζεται να επιδιωχθούν τα ακόλουθα: :

- Αύξηση της ζήτησης ιδιαίτερα από τις υπερπόντιες αγορές και φυσικά από τη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη
- Προσέλκυση οργανωμένου τουρισμού από χώρες υψηλής οικονομικής ανάπτυξης (π.χ. χώρες της ΝΑ Ασίας) για τις οποίες απαιτείται η διαμόρφωση πακέτου διακοπών με «εθνικές προδιαγραφές» όπως ιδιαιτερότητες διατροφής, οργάνωσης, θρησκευτικών συνηθειών κ.α.
- Διαμόρφωση εμπλουτισμένων τουριστικών προϊόντων τα οποία θα συνεχίζουν μεν να αξιοποιούν το πρότυπο «ήλιος – θάλασσα», αλλά με παράλληλη ένταξη του πολιτιστικού αποθέματος και των άλλων συγκριτικών πλεονεκτημάτων της χώρας.
- Βελτίωση των θεματικών αγορών, όπως ο συνεδριακός τουρισμός , αθλητικός τουρισμός, τουρισμός υγείας κλπ .

Σ ' ότι αφορά την **πολιτική ενίσχυσης της προσφοράς**³⁹, τα προτεινόμενα μέτρα πολιτικής συνοψίζονται :

- Στη βελτίωση και στον έλεγχο των υπηρεσιών (Δίκτυο Άμεσης Πληροφόρησης),
- Στους ελέγχους ποιότητας των τουριστικών υπηρεσιών, διυπουργική συνεργασία για τη βελτίωση των υπηρεσιών, φυσικές καταστροφές και ενημέρωση ξένων αγορών
- Στις δημόσιες τουριστικές υποδομές
- Στις ιδιωτικές επενδύσεις
- Στην αξιοποίηση των Ελληνικών Τουριστικών Ακινήτων Α .Ε .

³⁸ Όσα αναφέρονται στα πλαίσια της πολιτικής ενίσχυσης της ζήτησης προέρχονται από το κείμενο «Τουριστική Πολιτική 2002 – 2006», σελ. 19 – 22, http://www.gnto.gr/3/08/081/tourism_policy.web.obc

³⁹ Όσα αναφέρονται στα πλαίσια της πολιτικής ενίσχυσης της προσφοράς προέρχονται από το κείμενο «Τουριστική Πολιτική 2002 – 2006», σελ. 23-29, http://www.gnto.gr/3/08/081/tourism_policy.web.obc

- Στην προώθηση του εναλλακτικού τουρισμού
- Στην ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού
- Στην αναδιάρθρωση της τουριστικής προσφοράς
- Στην ασφάλιση τουριστικών επιχειρήσεων έναντι εξωγενών κινδύνων

Επίσης, ο **εσωτερικός τουρισμός**, λόγω της σημαντικής του βαρύτητας, πρέπει να αποτελέσει στρατηγικό αναπτυξιακό άξονα της τουριστικής πολιτικής και να μην αντιμετωπίζεται συγκυριακά και ευκαιριακά. Τα **μέτρα που μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξή** του είναι τα ακόλουθα⁴⁰:

- προώθηση εναλλακτικών και ειδικών μορφών τουρισμού
- φορολογικές διευκολύνσεις και οικονομικές ενισχύσεις σε τουριστικές επιχειρήσεις που λειτουργούν ή θα λειτουργήσουν σε ορεινές μειονεκτικές περιοχές
- ενίσχυση της υπάρχουσας δομής προγραμμάτων κοινωνικού τουρισμού
- διαφήμιση και προβολή φυσικών και πολιτιστικών πόρων της χώρας
- έμφαση σε ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος, αξιοποίησης και διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς
- προώθηση νησιωτικών και ηπειρωτικών περιοχών οι οποίες δεν ελκύουν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του αλλοδαπού μαζικού τουρίστα
- ενίσχυση τάσεων για εσωτερικό τουρισμό σε περιόδους εκτός τουριστικής αιχμής
- πρωτοβουλίες για την προσέλκυση εσωτερικών τουριστών
- έλεγχος, οργάνωση και βελτίωση δικτύων υποδομής της χώρας
- συνεργασία με εκπαιδευτικές υπηρεσίες για την παρουσίαση θεμάτων και ντοκιμαντέρ στα σχολεία που θα αφορούν τους ελκυστικούς τουριστικούς πόρους της χώρας
- θεσμοθέτηση στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων της άδειας εκτός καλοκαιρινής εποχής⁴¹.

⁴⁰ Για περισσότερα βλέπε, Τσάρτας Π, Μανωλόγλου Ε, Μάρκου Α., ΕΚΚΕ, Ποιοτικά Χαρακτηριστικά και Τάσεις Ζήτησης Εσωτερικού Τουρισμού, Αθήνα 2001, σ.183-184

⁴¹ Έκθεση Ομάδας Εργασίας, (Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας), Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Ελλάδα, Αθήνα 2004, σελ. 35-39, Π. Παυλόπουλος και Αν. Κουζέλης, ΙΤΕΠ, Περιφερειακή Ανάπτυξη της Ελλάδας και Τουρισμός, Αθήνα 1998, σελ. 16-26, Τσάρτας Π., ΕΑΠ, Τουριστικός Τομέας: Πολιτική και Κοινωνιολογία της Τουριστικής Ανάπτυξης, τόμος Γ', Πάτρα 1999, σελ. 22-27

Βασικές προτεραιότητες ανάπτυξης του τουριστικού τομέα για τη νέα προγραμματική περίοδο (2007-2013)

Στην τέταρτη προγραμματική περίοδο, το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, στοχεύει στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού θέτοντας δύο στρατηγικούς στόχους:

- ποιοτική αναβάθμιση
- εμπλουτισμό και διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος

Οι **βασικές προτεραιότητες** ανάπτυξης του τουριστικού τομέα την περίοδο 2007-2013 είναι οι ακόλουθες:

- *Ενίσχυση της επιχειρηματικότητας*: Εκσυγχρονισμός πλαισίου για τις ιδιωτικές επενδύσεις, στήριξη επιχειρηματικότητας με σύστημα επικοινωνίας ενημέρωσης και πληροφόρησης των εμπλεκόμενων με τον τουρισμό, ενίσχυση μέσω δομών στήριξης της επιχειρηματικότητας σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.
- *Ανάπτυξη ειδικών τουριστικών προϊόντων*: Αξιοποίηση των εναλλακτικών και ειδικών μορφών τουρισμού με στόχο την άμβλυνση της εποχικότητας και την διάχυση των τουριστικών ροών στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας, ενίσχυση – εμπλουτισμός και επαναπροσδιορισμός του πλέγματος των παρεχόμενων τουριστικών προϊόντων, ενθάρρυνση πρωτοβουλιών έρευνας και ανάπτυξης νέων καινοτομικών τουριστικών προϊόντων
- *Αναβάθμιση και διαφοροποίηση τουριστικού προϊόντος και τουριστικών προορισμών*: Ποιοτική αναβάθμιση και συστηματική αξιολόγηση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών, βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού που εμπλέκεται άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.
- *Βελτίωση της διοικητικής υποστήριξης της τουριστικής ανάπτυξης* : Ανάπτυξη των μηχανισμών έρευνας και ανάπτυξης στον τουρισμό, αποτελεσματικότερη δημόσια διοίκηση σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο⁴².

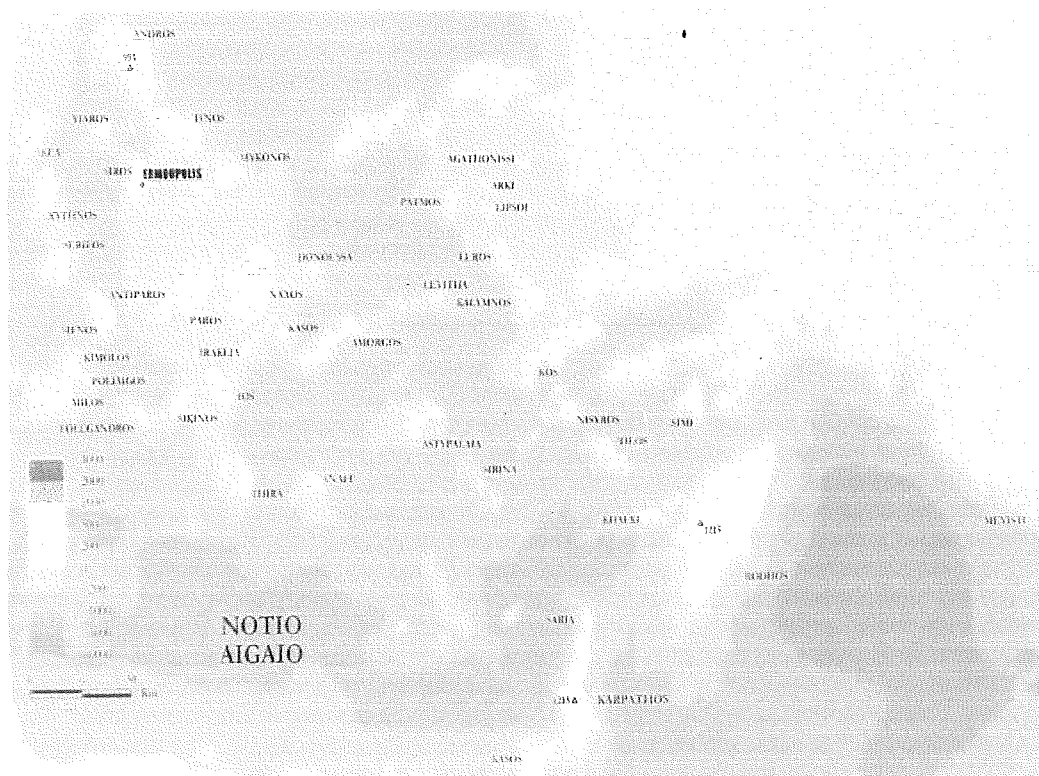
⁴² Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, Προτάσεις ενόψει του 1^{ου} Εθνικού Αναπτυξιακού Συνεδρίου περιόδου 2007-2013, Αθήνα 2005

3.3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι, η τουριστική ανάπτυξη στην περιφέρεια – και κατά κύριο λόγο στην νησιωτική περιφέρεια - είναι δυνατό κάτω από προϋποθέσεις να προκαλέσει αξιόλογες οικονομικές εισροές, από τις οποίες θα επωφεληθούν τουριστικές και μη τουριστικές επιχειρήσεις, ντόπιος πληθυσμός, τοπική αυτοδιοίκηση και κράτος. Οι θετικές επιδράσεις του τουρισμού σε περιφερειακό επίπεδο, μπορούν χωρίς αμφιβολία να αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης και προόδου. Οι επιδράσεις όμως αυτές γίνονται αισθητές μόνο όταν η τουριστική ανάπτυξη πραγματοποιείται ορθολογιστικά, προγραμματισμένα και κυρίως με συνεχή και λεπτομερειακό έλεγχο σε κάθε φάση ανάπτυξης, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν αυτή συνοδεύεται από παράλληλη προσπάθεια ανάπτυξης ή μεγέθυνσης κλάδων οικονομικής δραστηριότητας των τομέων της πρωτογενούς και δευτερογενούς παραγωγής και κυρίως της γεωργίας με την ευρύτερη έννοια τους όρου και της βιομηχανίας.

Επίσης, η τουριστική πολιτική, όπως αυτή προσδιορίζεται ανωτέρω αφορά όλες τις πτυχές του τουρισμού στη χώρα μας. Αναφέρεται τόσο στην πλευρά της ζήτησης, όσο και στην πλευρά της προσφοράς. Ίσως το κύριο μειονέκτημα αυτής της πολιτικής είναι ότι είναι αρκετά γενική, επιδιώκει να τα καλύψει όλα χωρίς να θέτει προτεραιότητες, χωρίς να υπάρχει συστηματικός προγραμματισμός και χωρίς να προσεγγίζει ίσως και το ίδιο το πρόβλημα. Δεν απαντά στο ερώτημα αν και κατά πόσο το μοντέλο του μαζικού τουρισμού θα συνεχίσει να είναι κυρίαρχο μοντέλο στην Ελλάδα, πως θα περιοριστεί αν βέβαια περιοριστεί η δύναμη των tour operators, αν θα αναπτυχθούν σωστά οι υποδομές και αν γενικά η ανάπτυξη του τουρισμού θα σέβεται ή όχι το φυσικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια περιγράφεται μία ιδεατή εικόνα που απέχει πάρα πολύ από την πραγματική, που λαμβάνοντας υπόψη τη σημερινή ελληνική κοινωνία διατηρούμε σημαντικές επιφυλάξεις αν αυτά όλα μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Μέρος II

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

4.1 Γεωμορφολογία

Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου περιλαμβάνει τους Νομούς Δωδεκανήσων και Κυκλάδων, και έχει συνολική έκταση 5.286 km², μέγεθος που αντιστοιχεί στο 4,0% της συνολικής έκτασης της χώρας. Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με έδρα την Ερμούπολη της νήσου Σύρου.

Η Περιφέρεια είναι αμιγώς νησιωτική, αφού απαρτίζεται από 79 νησιά (εκ των οποίων κατοικούνται τα 42), καθώς και ένα μεγάλο αριθμό βραχονησίδων, που βρίσκονται σε σχετικά μεγάλη απόσταση από το κέντρο, από την έδρα της Περιφέρειας και μεταξύ τους. Η πλειονότητα των νησιών αυτών έχουν βραχώδες και άγονο έδαφος (άλλωστε 28,3% της επιφάνειας είναι ορεινό). Η Περιφέρεια δεν διαθέτει ιδιαίτερο υπέδαφος, με εξαίρεση την Τήνο (μάρμαρο) και τη Μήλο (γεωθερμικές πηγές), ενώ αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα ενεργειακής κάλυψης και διάθεσης πόσιμου νερού, κυρίως κατά τους θερινούς μήνες, οπότε και η τουριστική κίνηση ασκεί ιδιαίτερες πιέσεις στις τοπικές υποδομές. Αντιθέτως, συγκριτικό πλεονέκτημα της Περιφέρειας αποτελούν οι πλούσιοι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι.

Η πολυδιάσπαση της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, και οι έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες στο χώρο, δημιουργούν ένα ιδιόμορφο χαρακτήρα στην Περιφέρεια. Η ιδιομορφία αυτή αποτέλεσε στο παρελθόν αλλά και στο παρόν παράγοντα καθοριστικό της μορφής και του ρυθμού ανάπτυξής της και αναμένεται να είναι καθοριστική και για το μέλλον.

4.2 Δημογραφία

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ για την 01/01/2004, ο αριθμός των μόνιμων κατοίκων του Νοτίου Αιγαίου υπολογιζόταν στους 302.549, μέγεθος που αντιστοιχεί στο 2,7% του συνόλου του πληθυσμού της Ελλάδας (βλ. πίνακα 4.1). Η φυσική μεταβολή του πληθυσμού της περιφέρειας διαμορφώθηκε στο 3,19 ανά 1000 κατοίκους, μέγεθος κατά πολύ υψηλότερο από το αντίστοιχο σε πανελλήνιο επίπεδο,

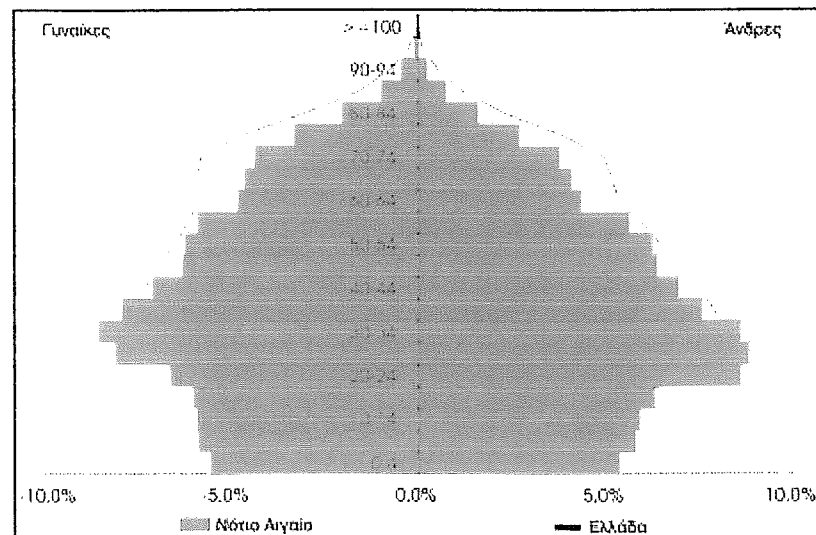
μόλις 0,18. Η μεταβολή αυτή είναι αποτέλεσμα των περισσότερων γεννήσεων (11,03) σε σχέση με θανάτους (7,85) που αντιστοιχούν σε κάθε 1000 κατοίκους στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Αν ωστόσο συνυπολογιστούν και οι εσωτερικές μετακινήσεις του πληθυσμού, τότε ο ρυθμός συνολικής μεταβολής μειώνεται στο 2,74, χαμηλότερος αυτή τη φορά σε σχέση με τον αντίστοιχο σε πανελλήνιο επίπεδο.

Πίνακας 4.1. Δημογραφικά χαρακτηριστικά Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου

	Νότιο Αιγαίο	Ελλάδα
Αριθμός μόνιμων κατοίκων (1η Ιαν. 2004)	302.549	11.040.650
Πυκνότητα πληθυσμού (κάτοικοι/km ²)	57,2	83,9
% αστικού πληθυσμού (απογραφή 2001)	43,2%	72,8%
Ηλικιακή διάρθρωση: (1η Ιαν. 2003)		
έως 15 ετών	17,1%	14,6%
15-64 ετών	68,4%	67,8%
64 + ετών	14,4%	17,5%
Πληθυσμιακές μεταβολές (2004):		
Γεννήσεις (‰)	11,03	9,64
Θάνατοι (‰)	7,85	9,46
Φυσική μεταβολή πληθυσμού (‰)	3,19	0,18
Συνολική μεταβολή πληθυσμού (‰)	2,74	3,11

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ

Πληθυσμιακή πυραμίδα (1.1.2003)

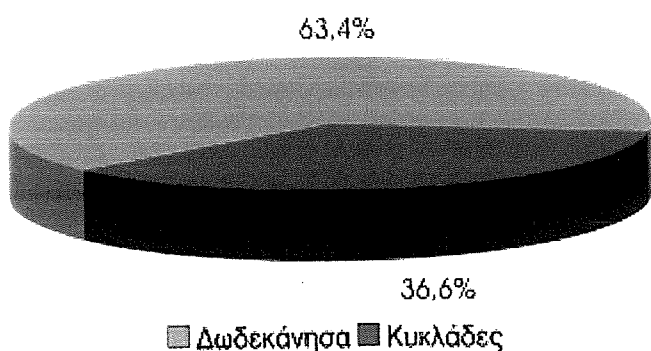

Πηγή: Eurostat

Η πληθυσμιακή πυκνότητα του Νοτίου Αιγαίου, για την ίδια περίοδο αναφοράς, ανήλθε σε 57,2 κατοίκους ανά km², έναντι του εθνικού μέσου 83,9. Το ποσοστό του αστικού πληθυσμού διαμορφώθηκε στο 43,2%, χαμηλότερα δηλαδή από το πανελλαδικό ποσοστό του 72,8%. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Περιφέρεια, το 2003, 17,1% του πληθυσμού ήταν ηλικίας κάτω

των 15 ετών, 68,4% ανήκε στην ηλικιακή ομάδα 15-64, ενώ 14,4% του πληθυσμού ήταν άνω των 65 ετών (τα αντίστοιχα πανελλαδικά μεγέθη ήταν 14,6%, 67,8% και 17,5%). Η γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού μεταξύ των νομών, σύμφωνα με την πιο πρόσφατη απογραφή, παρουσιάζεται στο διάγραμμα 4.1, όπου και καταδεικνύεται η πληθυσμιακή υπεροχή των Δωδεκανήσων (63,4%), τα οποία έχουν περίπου την ίδια επιφάνεια με τις Κυκλάδες (μερίδιο 51,3% στην Περιφέρεια). Εκτός της Ερμούπολης, που είναι και η πρωτεύουσα της Περιφέρειας, τα κυριότερα αστικά κέντρα του Νοτίου Αιγαίου είναι η Ρόδος, η Κως και η Κάλυμνος.

Διάγραμμα 4.1. Γεωγραφική κατανομή πληθυσμού Νοτίου Αιγαίου (Εκτιμήσεις 01/01/2004)

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ

Οι σημαντικές ενδοπεριφερειακές αναπτυξιακές διαφοροποιήσεις, διαπιστωμένες ήδη από την περίοδο εφαρμογής του Α' ΚΠΣ (1989-93), έχουν οδηγήσει και έχουν καταστήσει αποδεκτή την κατάταξη των νησιών της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου σε τρεις τουλάχιστον ομάδες, σύμφωνα με τον πίνακα που ακολουθεί, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων ανάπτυξης. Στις ομάδες αυτές διαφαίνεται η ανάγκη να προστεθεί και μια τέταρτη, η οποία περιλαμβάνει τις μικρές και μεγάλες νησίδες οι οποίες (πολλές σε αριθμό) διαθέτουν μεν ελάχιστο έως καθόλου πληθυσμό, έχουν όμως τεράστια σημασία για τη χώρα και για την Περιφέρεια και ήδη εμφανίζουν προοπτικές ένταξης σε αναπτυξιακές διαδικασίες.

Κατάταξη νησιών σε ομάδες βάση αναπτυξιακών κριτηρίων αξιολόγησης:

ΘΗΡΑ, ΜΥΚΟΝΟΣ, ΣΥΡΟΣ, ΚΩΣ, ΡΟΔΟΣ
ΑΜΟΡΓΟΣ, ΚΥΘΝΟΣ, ΣΕΡΙΦΟΣ, ΑΝΔΡΟΣ, ΛΕΡΟΣ, ΣΙΦΝΟΣ, ΙΟΣ, ΜΗΛΟΣ, ΣΥΜΗ, ΚΑΛΥΜΝΟΣ, ΝΑΞΟΣ, ΤΗΝΟΣ, ΚΑΡΠΑΘΟΣ, ΠΑΡΟΣ, ΚΕΑ, ΠΑΤΜΟΣ
ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ, ΘΗΡΑΣΙΑ, ΣΧΟΙΝΟΥΣΑ, ΑΝΑΦΗ, ΚΑΣΟΣ, ΤΕΛΕΝΔΟΣ, ΑΝΤΙΠΑΡΟΣ, ΚΙΜΩΛΟΣ, ΤΗΛΟΣ, ΑΡΚΟΙ, ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΑ, ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ, ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑ, ΛΕΙΨΟΙ, ΧΑΛΚΗ, ΓΥΑΛΙ, ΜΕΓΙΣΤΗ, ΨΕΡΙΜΟΣ, ΔΟΝΟΥΣΑ, ΝΙΣΥΡΟΣ, ΗΡΑΚΛΕΙΑ, ΣΙΚΙΝΟΣ
ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ΔΙΔΥΜΗ, ΝΙΜΟΣ, ΑΓ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ, ΔΥΣΒΑΤΟ, ΟΦΙΔΟΥΣΑ, ΑΓ. ΚΑΛΗ, ΚΑΝΔΕΛΙΟΥΣΣΑ, ΠΟΛΥΑΙΓΟΣ, ΑΚΡΑΘΙΟ, ΚΑΣΟΝΗΣΙΑ, ΠΡΑΣΟΝΗΣΙ, ΑΛΙΜΙΑ, ΚΑΤΩ ΑΝΤΙΚΕΡΙ, ΡΕΥΜΑΤΟΝΗΣΙ, ΑΝΤΙΜΗΛΟΣ, ΚΑΤΩ ΚΟΥΦΟΝΗΣΙ, ΡΗΝΕΙΑ, ΑΝΥΔΡΟ, ΚΕΡΟΣ, ΣΑΡΙΑ, ΑΡΜΑΘΙΑ, ΚΙΝΑΡΟΣ, ΣΕΡΦΟΠΟΥΛΑ, ΓΑΜΒΡΟΥΣΑ, ΚΙΤΡΙΑΝΗ, ΣΕΣΚΛΙΟ, ΓΥΑΡΟΣ, ΛΕΒΙΘΑ, ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ, ΔΕΣΠΟΤΙΚΟ, ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΣ, ΣΥΡΝΑ, ΔΗΛΟΣ, ΜΑΡΑΘΟΣ, ΦΑΡΜΑΚΟΝΗΣΙ

Πηγή : Ετήσια έκθεση (1993) Συμβούλου Αξιολόγησης Π.Ε.Π. Νοτίου Αιγαίου. Ο παρών πίνακας διαφέρει από αυτόν της έκθεσης κατά το ότι έχει γίνει μεταφορά της Αστυπάλαιας και της Κάσου από την II στην III ομάδα με το σκεπτικό ότι για μεν την Αστυπάλαια υπάρχει έντονο το στοιχείο της απομόνωσης για δε την Κάσο το επίπεδο ανάπτυξης είναι πολύ χαμηλό.

Τα πέντε νησιά της 1ης ομάδας συγκεντρώνουν το 62.1% του συνολικού πληθυσμού της Περιφέρειας, τα δεκαέξι νησιά της 2ης ομάδας το 34.6%, ενώ τα 22 νησιά της 3ης ομάδας μόνο το 3.2% του συνολικού πληθυσμού της Περιφέρειας. Για ορισμένα νησιά της 3ης ομάδας η θετική τάση στην πληθυσμιακή αύξηση, εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη, ενώ σε άλλα νησιά παίρνει τη μορφή αποψίλωσης.

Τα νησιά της 4ης ομάδας αποτελούν ένα ιδιαίτερα μικρό τμήμα της Περιφέρειας από άποψη έκτασης και σχεδόν μηδενικά ποσοστά πληθυσμού. Σε πολλά από αυτά η ερήμωση δεν είναι απλώς τάση, αλλά πραγματικότητα. Σε άλλα η μικρή κλίμακα σχεδόν αφαιρεί τη δυνατότητα χρήσης ποσοστών και στατιστικών μεγεθών για την περιγραφή τους.

Στις διαπιστώσεις της προηγούμενης παραγράφου, αναφορικά με τις παρουσιαζόμενες ενδοπεριφερειακές πληθυσμιακές ανισότητες, θα πρέπει να προστεθούν οι συνέπειες από την εποχική αύξηση του πληθυσμού λόγω της τουριστικής κίνησης. Σημειώνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος του εποχικού αυτού πληθυσμού συγκεντρώνεται στα νησιά της 1ης ομάδας, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτόν αυξημένες ανάγκες σε υποδομές⁴³.

4.3 Οικονομική δραστηριότητα: Μακροοικονομικά μεγέθη

4.3.1 ΑΕΠ

Ο πίνακας 4.2 παρουσιάζει την εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ σε εκατομμύρια ευρώ στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και το σύνολο της χώρας. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της περιφερειακής οικονομίας την τελευταία πενταετία ήταν 4,1%, ποσοστό ελαφρώς χαμηλότερο του 4,3% για το σύνολο της Ελλάδας. Η μικρή αυτή απόκλιση οφείλεται στον χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξης που παρατηρήθηκε το 2003 στην Περιφέρεια Ν. Αιγαίου σε σχέση με το σύνολο της Ελλάδας (3,8% έναντι 4,8%).

Πίνακας 4.2. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές 2002 (€ εκ.)

	Νότιο Αιγαίο	Σύνολο Ελλάδας
1999	4.025	125.343
2000	4.195	130.955
2001	4.395	136.551
2002	4.558	141.502
2003	4.733	148.274
% στο σύνολο χώρας (1999-2003)	3,2%	100,0%
Μέσος ρυθμός ανάπτυξης (1999-2003)	4,1%	4,3%

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ

4.3.2 Κατά κεφαλή ΑΕΠ

Ο πίνακας 4.3 παραθέτει τα στοιχεία για το κατά κεφαλή ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 2002 την περίοδο 1999-2003 (τα στοιχεία 2001-2003 είναι προσωρινά), όπως αυτό

⁴³ Για περισσότερα βλέπε, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 – Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2001), σελ. 8-9 καθώς και την ιστοσελίδα [www. ICAP.gr](http://www.ICAP.gr)

προκύπτει από τους περιφερειακούς λογαριασμούς. Τα στοιχεία δίνουν στην περιφέρεια μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του περιφερειακού κατά κεφαλή ΑΕΠ ίσο με 3,5%, μικρότερο από τον πανελλήνιο μέσο όρο του 4,0%. Το χρονικό διάστημα 2001-2003, το κατά κεφαλή ΑΕΠ της περιφέρειας διαμορφώθηκε στο 117,3% του μέσου όρου της Ελλάδος, με αποτέλεσμα το Νότιο Αιγαίο να καταλαμβάνει τη 3η θέση μεταξύ των 13 Περιφερειών της χώρας.

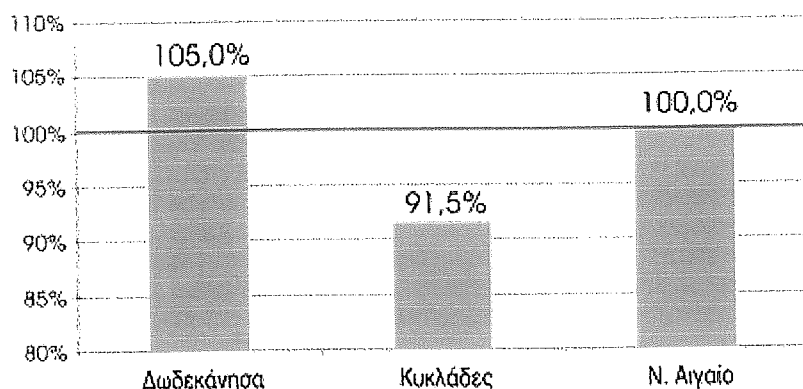
Πίνακας 4.3 Κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές 2002 (€)

	Νότιο Αιγαίο	Σύνολο Ελλάδος
1999	13.669	11.518
2000	14.126	11.995
2001*	14.695	12.470
2002*	15.152	12.878
2003*	15.686	13.472
% μέσου χώρας (2001-2003)	117,29%	100,00%
Μέσος ρυθμός ανάπτυξης (1999-2003)	3,50%	4,00%

Προσωρινά στοιχεία - χρησιμοποιήθηκε ο υπολογιζόμενος πληθυσμός στις 30.06 κάθε έτους
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

Το διάγραμμα 4.7 εστιάζεται στις ενδοπεριφερειακές διαφορές και παρουσιάζει το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της περιόδου 2000-2002 για τους δύο νομούς ως ποσοστό του αντίστοιχου περιφερειακού μεγέθους. Όπως είναι αναμενόμενο, ο νομός Δωδεκανήσων υπερέχει έναντι των Κυκλάδων, τοποθετούμενος στο 105,0% του μέσου περιφερειακού κατά κεφαλή ΑΕΠ, ενώ οι Κυκλάδες υστερούν κατά 8,5%.

Διάγραμμα 4.2 Κατά κεφαλή ΑΕΠ ως % συνόλου Νοτίου Αιγαίου (μέσος όρος 2000-2002)

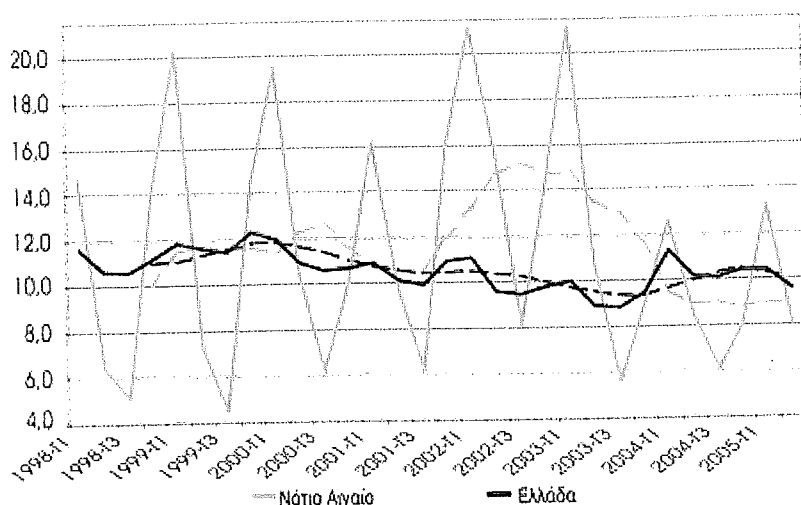
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

4.3.3 ΑΝΕΡΓΙΑ

Το διάγραμμα 4.3 απεικονίζει την εξέλιξη της ανεργίας της Περιφέρειας (και της Ελλάδας) για την περίοδο 1998-2005, σε τριμηνιαία βάση. Η μεγάλη σημασία του τουρισμού στην τοπική οικονομία δημιουργεί έντονες εποχικές διακυμάνσεις στο δείκτη της περιφερειακής ανεργίας, ο οποίος ακολουθεί το πανελλήνιο μέγεθος με συντελεστή συσχέτισης 36%. Για την εξομάλυνση των στοιχείων χρησιμοποιούνται κινητοί μέσοι όροι τεσσάρων περιόδων, οι οποίοι δείχνουν ότι η μέση ανεργία της Περιφέρειας κυμαίνεται παραδοσιακά πολύ κοντά στον πανελλήνιο μέσο όρο. Από το 2002 και μέχρι το πρώτο τρίμηνο του 2004 όμως, σε αντιστοιχία με τις εξελίξεις στην Κρήτη, η μέση ανεργία της Περιφέρειας ανέβηκε σε σχέση με το μέσο όρο της χώρας. Έτσι ενώ την περίοδο 1998-2001 η μέση ανεργία του Νοτίου Αιγαίου ήταν μόλις 0,2 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερη από τον πανελλήνιο μέσο, έκτοτε η διαφορά αυτή έχει διευρυνθεί στις 3,3 ποσοστιαίες μονάδες. Ωστόσο, από το δεύτερο τρίμηνο του 2004, η ανεργία της Περιφέρειας βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα πανελλήνια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, το 2004 η ανεργία στο Νότιο Αιγαίο ανήλθε σε 11,7% (έναντι 9,3% στο σύνολο χώρας). Το ποσοστό των μακροχρονίως ανέργων ανήλθε το 2004 σε 16,9% (έναντι 55,0% στην Ελλάδα). Τα πλέον πρόσφατα στοιχεία της ΕΣΥΕ για το 2005, αναφέρουν ποσοστό ανεργίας 8,1% για το σύνολο της περιφέρειας (έναντι 9,6% για το σύνολο χώρας), 13,1% για τις γυναίκες (το αντίστοιχο πανελλήνιο ποσοστό είναι 16,2%) και 19,8% για τους νέους (το αντίστοιχο πανελλήνιο ποσοστό είναι 26,9%).

Διάγραμμα 4.3 Ποσοστό ανέργων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού στο Νότιο Αιγαίο και την Ελλάδα (1998-2005*, τριμηνιαία στοιχεία)

* Για το 2005 διαθέσιμα στοιχεία υπάρχουν μόνο για τα δύο πρώτα τρίμηνα.

Σημείωση: Οι διακεκομμένες γραμμές δηλώνουν τους αντίστοιχους κινητούς μέσους όρους τεσσάρων τριμήνων.

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού

4.3.4 Τομείς Παραγωγής

Πρωτογενής Τομέας

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, το Νότιο Αιγαίο παράγει το 3,2% του συνολικού προϊόντος της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που την καθιστά την 9η μεγαλύτερη περιφέρεια της χώρας. Από την τομεακή διάρθρωση της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) για την τριετία 2001-2003⁴⁴ (βλ. πίνακα 4.4 και διάγραμμα 4.4), προκύπτει η συντριπτική υπεροχή του τριτογενούς τομέα με 85,0% (μερίδιο σαφώς υψηλότερο του πανελληνίου μέσου όρου 70,5%). Ταυτόχρονα, η πρωτογενής παραγωγή συνθέτει το 7,6% της συνολικής ΑΠΑ, ποσοστό πάνω από τον πανελλήνιο μέσο όρο 6,9%. Με βάση τα ίδια στοιχεία, στην Περιφέρεια παράγεται το 3,5% της αγροτικής παραγωγής της οικονομίας, σε αντιδιαστολή με το 1,0% της μεταποιητικής παραγωγής και το 3,8% των υπηρεσιών.

Η μικρή συνεισφορά του πρωτογενούς τομέα στην περιφερειακή ΑΠΑ είναι αναμενόμενη, δεδομένου του μικρού ποσοστού καλλιεργήσιμων εδαφών της περιφέρειας (16,7%), που αντιστοιχούν σε 2% του πανελληνίου συνόλου. Το 51,6% της επιφάνειας της περιφέρειας αποτελείται από βοσκότοπους, ενώ το ποσοστό 13,3% των δασικών εκτάσεων είναι παραπλανητικό, αφού αφορά κυρίως τα Δωδεκάνησα (στις Κυκλάδες το ποσοστό δασικών εκτάσεων είναι 1,7%). Η γεωργική παραγωγή στηρίζεται κυρίως στην παραγωγή σταφυλιού, ελαιολάδου, ντομάτας και οπωροκηπευτικών. Η κτηνοτροφία (κυρίως αιγοπρόβατα) συνεισφέρει σημαντικά στην πρωτογενή παραγωγή, με την Περιφέρεια να εμφανίζει αξιόλογη παραγωγή τυριού. Ο τομέας της αλιείας, αν και αρκετά ανεπτυγμένος, πάσχει από την απουσία σύγχρονων στόλων, την υπεραλιεία και την ανεπαρκή επιτήρηση των μεθόδων αλιείας.

Δευτερογενής

Ο δευτερογενής τομέας της περιφέρειας συνεισφέρει μόλις το 7,4% της ΑΠΑ και συγκεντρώνεται κυρίως στη Σύρο, η οποία θεωρείται φθίνουσα βιομηχανική περιοχή.

⁴⁴ Η επιλογή τόσο της μεταβλητής όσο και της χρονικής περιόδου, αντανακλούν περιορισμούς στην προσφερόμενη ανάλυση των προσωρινών περιφερειακών λογαριασμών που ανακοινώνει η ΕΣΥΕ.

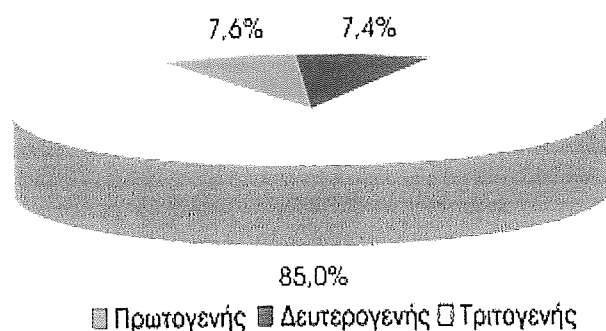
Με εξαίρεση τα ναυπηγεία του Νεωρίου, οι περισσότερες βιομηχανίες της περιφέρειας είναι μικρές παραγωγικές μονάδες που εστιάζονται στους τομείς της παραγωγής τροφίμων - ποτών και τις κατασκευές. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία είναι αναμενόμενο ο τριτογενής τομέας της Περιφέρειας να ευθύνεται για το 85,0% της συνολικής ΑΠΑ, στηριζόμενος κυρίως στο εμπόριο και τον τουρισμό.

Πίνακας 4.4 Τομεακή Διάρθρωση Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ) Νοτίου Αιγαίου. Μέσος όρος 2001-2003

	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	Σύνολο
Νότιο Αιγαίο	7,6%	7,4%	85,0%	100,0%
Ελλάδα	6,9%	22,5%	70,5%	100,0%
ΑΠΑ Νοτίου Αιγαίου ως % ΑΠΑ Ελλάδας	3,5%	1,0%	3,8%	3,2%

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

Διάγραμμα 4.4 Τομεακή διάρθρωση ΑΠΑ Νοτίου Αιγαίου (μέσος όρος 2001-2003)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επιμερίσουμε το συνολικό προϊόν μεταξύ των δύο νομών της Περιφέρειας. Ο πίνακας 4.5 παρουσιάζει την εξέλιξη του ΑΕΠ των νομών αλλά και του συνόλου του Νοτίου Αιγαίου, ενώ το διάγραμμα 4.5 δίνει έμφαση στη γεωγραφική κατανομή του περιφερειακού ΑΕΠ την περίοδο 1998-2002.

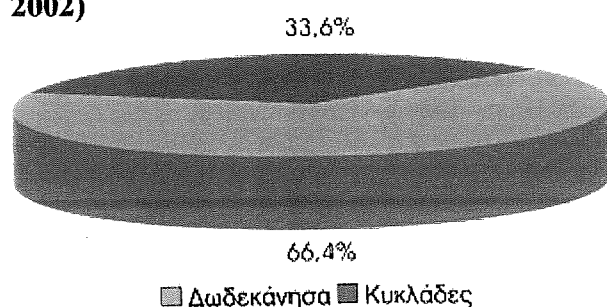
Από τα στοιχεία προκύπτει η υπεροχή του νομού Δωδεκανήσων, ο οποίος συνεισφέρει μερίδιο 66,4% του περιφερειακού ΑΕΠ, στηριζόμενο σε ποσοστό σχεδόν 90% στον τριτογενή τομέα, με καθοριστική τη συμβολή του τουρισμού. Ο νομός Κυκλάδων συνεισφέρει το υπόλοιπο 33,6% του προϊόντος της περιφέρειας και εμφανίζει πιο διαφοροποιημένη παραγωγική διάρθρωση, αφού έχει κάπως μεγαλύτερο πρωτογενή και δευτερογενή τομέα. Για την εξεταζόμενη περίοδο, οι νομοί Δωδεκανήσου και Κυκλάδων εμφάνισαν παρόμοιο ρυθμό ανάπτυξης, 4,9% και 4,8% αντίστοιχα.

Πίνακας 4.5 Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές 2002 (€ εκ.)

	Δωδεκάνησα	Κυκλάδες	Νότιο Αιγαίο
1998	2.488	1.284	3.772
1999	2.700	1.326	4.025
2000	2.798	1.398	4.195
2001	2.917	1.477	4.395
2002	3.008	1.551	4.558
% στην περιφέρεια (1998-2002)	66,4%	33,6%	100,0%
Μέσος ρυθμός ανάπτυξης (1998-2002)	4,9%	4,8%	4,8%

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ

Διάγραμμα 4.5 Γεωγραφική κατανομή ΑΕΠ Νοτίου Αιγαίου (μέσος όρος 1998-2002)

Πηγή: Στοιχεία ΕΣΥΕ

Τριτογενής

Η σημασία και η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι συνεχής και αυξανόμενη καθώς ο τομέας συμμετέχει στην απασχόληση με 61.44% και στη διάρθρωση του ΑΕΠΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Περιφερειακό Προϊόν) με 68.60%.

Η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα αναδεικνύει την υπεροχή του τουρισμού, στον οποίο απασχολείται πλέον το ¼ των απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, αφορά αμιγείς τουριστικές δραστηριότητες, οι οποίες αυξάνουν κατά πολύ το ποσοστό του κλάδου "Ξενοδοχεία και Εστιατόρια".

Τα σημαντικότερα **προβλήματα** που αντιμετωπίζει ο τομέας του τουρισμού στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι δυνατόν να συνοψισθούν ως εξής :

- Τα τουριστικά έσοδα εξακολουθούν να βασίζονται σε μεγάλους αριθμούς τουριστικών αφίξεων των οποίων ο σύντομος χρόνος παραμονής συνδυάζεται με χαμηλή ημερήσια δαπάνη (περίπου 100\$).

- Η εποχικότητα δεν βελτιώθηκε τόσο από πλευράς αφίξεων, όσο και από πλευράς διανυκτερεύσεων. Οι δύο μήνες Ιούλιος και Αύγουστος, συνεχίζουν να έχουν την υψηλότερη ζήτηση με σημαντική διαφορά από τους υπολοίπους και ακολουθούν ο Ιούνιος και ο Σεπτέμβριος.
- Η αύξηση των ξενοδοχειακών κλινών και η μείωση του χρόνου παραμονής είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθεί η πληρότητα των ξενοδοχειακών καταλυμάτων.
- Η χαμηλή κατά κεφαλήν ημερήσια δαπάνη δείχνει ότι δεν σημειώθηκε σημαντική πρόοδος προς τον "επιλεκτικό" τουρισμό ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί αποτρεπτικά για την ανάληψη επενδύσεων ποιοτικής αναβάθμισης των προσφερομένων υπηρεσιών.
- Η ανταγωνιστικότητα του τουριστικού προϊόντος στη διεθνή αγορά συνεχίζει να στηρίζεται στις χαμηλές τιμές και στο μαζικό τουρισμό παραθεριστικού χαρακτήρα, διευκολύνοντας έτσι μονοπωλιακές πρακτικές ξένων τουριστικών πρακτόρων. Η εθνική και η περιφερειακή στρατηγική στον τομέα του τουρισμού μέχρι σήμερα δεν έχει περιλάβει προσπάθειες διείσδυσης σε κέντρα λήψεως αποφάσεων που ελέγχουν τη ζήτηση τουριστικού προϊόντος (διεθνείς εταιρείες διακίνησης τουριστών).
- Η χαμηλή ποιοτική στάθμη της δημόσιας υποδομής των μεταφορών και άλλων κρίσιμων κατηγοριών, όπως των υπηρεσιών υγείας, καθαριότητας κλπ., οι αδυναμίες του χωροταξικού σχεδιασμού ως προς την οριοθέτηση χρήσεων γης και ο χαμηλός βαθμός εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού του τομέα, συνιστούν ισχυρά εμπόδια στην απεμπλοκή του τουρισμού από τις πιο πάνω καταστάσεις⁴⁵.

Ο πίνακας 4.6 παρουσιάζει την ξενοδοχειακή υποδομή και τουριστική κίνηση (σε όρους των διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών) στους νομούς της περιφέρειας, με βάση τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία του 2003-2004. Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου με 1.873 ξενοδοχειακές μονάδες, δυναμικότητας 151.862 κλινών αποσπά το 21,2% του ξενοδοχειακού δυναμικού της χώρας και το 23,0% του συνόλου των κλινών. Συγκεντρώνει το 33,3% του συνόλου των αλλοδαπών διανυκτερεύσεων, εκ των οποίων το 94,7% πραγματοποιείται στα Δωδεκάνησα. Ωστόσο, στο σύνολο των ημεδαπών διανυκτερεύσεων αποσπά ένα αισθητά

⁴⁵ Για περισσότερα βλέπε, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 / Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2001), σελ. 15-16

μικρότερο ποσοστό, της τάξης του 10,9%, το οποίο ενδοπεριφερειακά κατανέμεται πιο ομοιόμορφα, αν και τα Δωδεκάνησα εξακολουθούν να αποσπούν τη μερίδα του λέοντος. (Για περισσότερα αναφορικά με τον τουρισμό στην Περιφέρεια βλέπε κεφ.5°).

Πίνακας 4.6 Ξενοδοχειακή υποδομή και τουριστική κίνηση

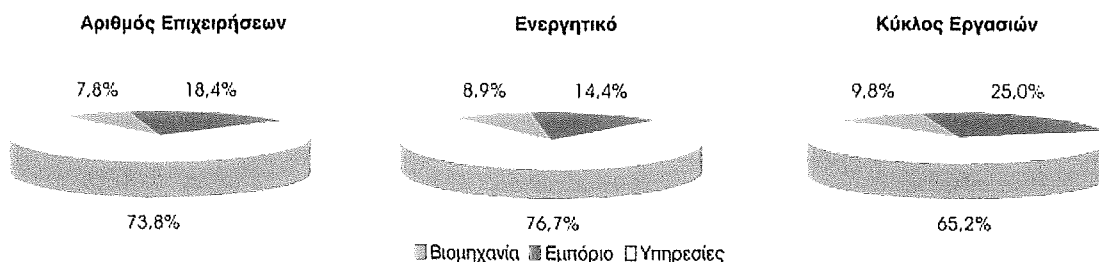
	Δωδεκάνησα	Κυκλάδες	Ν. Αιγαίο
Ξενοδοχεία (2004)	994	879	1.873
% περιφέρειας	53,1%	46,9%	100,0%
Κλίνες (2004)	112.838	39.024	151.862
% περιφέρειας	74,3%	25,7%	100,0%
Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών (2003)	12.851.795	714.545	13.566.340
% περιφέρειας	94,7%	5,3%	100,0%
Διανυκτερεύσεις ημεδαπών (2003)	1.057.895	501.561	1.559.456
% περιφέρειας	67,8%	32,2%	100,0%

4.3.5 Οι επιχειρήσεις της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου (ΑΕ και ΕΠΕ)

Στην υποενότητα αυτή χρησιμοποιούνται στοιχεία από τη βάση δεδομένων της ICAP για τις Ανώνυμες Εταιρίες (ΑΕ) και τις Εταιρίες Περιορισμένης Ευθύνης (ΕΠΕ) που εδρεύουν στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Τα στοιχεία βασίζονται στους ισολογισμούς και τις καταστάσεις αποτελεσμάτων χρήσης της πενταετίας 2000-2004.

Ξεκινώντας από την κατανομή των επιχειρήσεων το 2004 μεταξύ των δραστηριοποιούμενων στον τομέα της βιομηχανίας, του εμπορίου και των υπηρεσιών, το διάγραμμα 4.6 δείχνει ότι το 73,8% των ΑΕ και ΕΠΕ της περιφέρειας ανήκουν στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ κινητοποιούν το 76,7% των συνολικών κεφαλαίων, γεγονός που παραπέμπει σε μεγάλο αριθμό ξενοδοχειακών μονάδων. Οι εμπορικές επιχειρήσεις, με μόλις το 18,4% του συνόλου (και 14,4% των κεφαλαίων) είναι υπεύθυνες για το 25,0% του κύκλου εργασιών της περιφέρειας, τη στιγμή που φυσικά το 65,2% του κύκλου εργασιών αποδίδεται στον τομέα των υπηρεσιών.

Διάγραμμα 4.6 Τομεακή κατανομή των επιχειρήσεων του Νοτίου Αιγαίου, με βάση τον αριθμό των επιχειρήσεων, το σύνολο του ενεργητικού και τον κύκλο εργασιών (2004)

Πηγή: ICAP

Η γεωγραφική κατανομή του συνόλου των επιχειρήσεων της Περιφέρειας μεταξύ των νομών της παρουσιάζεται στο διάγραμμα 4.7, όπου επαναλαμβάνεται η γνωστή εικόνα της υπεροχής του νομού Δωδεκανήσων, όπου συγκεντρώνεται το 66,1% των επιχειρήσεων, το 76,7% των κεφαλαίων και το 65,3% του κύκλου εργασιών των ΑΕ και ΕΠΕ της περιφέρειας.

Διάγραμμα 4.7 Γεωγραφική κατανομή των επιχειρήσεων του Νοτίου Αιγαίου, με βάση τον αριθμό των επιχειρήσεων, το σύνολο του ενεργητικού και τον κύκλο εργασιών (2004)

Πηγή: ICAP

Ο πίνακας 4.7 παρουσιάζει τα βασικά στοιχεία των επιχειρήσεων της περιφέρειας την πενταετία 2000-2004, ομαδοποιώντας τους επιμέρους ισολογισμούς και λογαριασμούς αποτελεσμάτων χρήσεως. Αν και η χρήση των στοιχείων αυτών για διαχρονικές συγκρίσεις πρέπει να γίνεται με επιφύλαξη, τα μεγέθη δείχνουν αύξηση του συνολικού επιχειρηματικού δυναμικού της Περιφέρειας. Τα συνολικά κεφάλαια των επιχειρήσεων αυξήθηκαν από 1.222 εκ. το 2000 σε 1.979 εκ. το 2004, με το 39,7% της επέκτασης να χρηματοδοτείται με ίδια κεφάλαια έναντι 60,3% με νέες υποχρεώσεις. Το μεγάλο μέρος όμως των αυξήσεων που καταγράφονται δεν οφείλονται στη μεγέθυνση των υφιστάμενων ΑΕ και ΕΠΕ, αλλά στην ίδρυση νέων. Το σύνολο των πωλήσεων των επιχειρήσεων αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 10,3% και ανήλθε το 2004 σε 1,5 δις., ενώ το μικτό περιθώριο αυξήθηκε με μέσο ρυθμό 6,9%, φτάνοντας το 2004 τα 245 εκ. ευρώ.

Την περίοδο 2000-2003, τα κέρδη προ φόρων εισοδήματος μειώνονταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 4,1%, ρυθμός που ίσως δεν δικαιολογεί το 2004 η περιφέρεια να εμφανίζει συνολικά ζημίες ύψους 3,0 εκ. ευρώ. Οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις αντικατοπτρίζουν κυρίως απώλειες ναυτιλιακών επιχειρήσεων και καζίνο, με μια μόνο ναυτιλιακή ΑΕ να επηρεάζει ιδιαίτερα τον ομαδοποιημένο ισολογισμό και τους υπολογιζόμενους δείκτες. Με την εξαίρεση των επιχειρήσεων αυτών, το σύνολο του

ενεργητικού το 2004 ανέρχεται σε 2.794 εκ., ενώ το 2000 ήταν 1.703 εκ., αύξηση που αντιπροσωπεύει πλέον 39,7% ίδια χρηματοδότηση και 60,3% νέες υποχρεώσεις. Ωστόσο, τα προ φόρων κέρδη του 2004 δεν γίνονται θετικά (- 10,3 εκ.), γεγονός που αποδίδεται στον ικανό αριθμό μεγάλων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων που την εν λόγω χρονιά εμφανίζουν σημαντικές ζημιές. Είναι γνωστό άλλωστε ότι το 2004 αποτέλεσε παρά την τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων μια χρονιά επιδείνωσης του τουρισμού στην ελληνική περιφέρεια.

Πίνακας 4.7 Ομαδοποιημένος ισολογισμός και λογαριασμός αποτελεσμάτων χρήσεως των επιχειρήσεων του Νοτίου Αιγαίου (ΑΕ και ΕΠΕ) (€ χιλιάδες)

	2004	2003	2002	2001	2000
Καθαρά Πάγια	1.979.094	1.666.443	1.539.486	1.396.886	1.222.198
Κυκλοφορούν Ενεργητικό	894.459	802.403	731.720	597.112	526.115
Σύνολο Ενεργητικού	2.873.553	2.468.846	2.271.206	1.993.998	1.748.313
Ίδια Κεφάλαια	1.373.713	1.136.879	1.111.611	1.051.781	926.880
Μεσομακροχρόνιες Υποχρεώσεις	604.041	545.493	444.401	362.945	302.961
Βραχυπρόθεσμες Υποχρεώσεις	895.799	786.475	715.195	579.273	518.473
Σύνολο Παθητικού	2.873.553	2.468.846	2.271.206	1.993.998	1.748.313
Πωλήσεις	1.527.423	1.362.020	1.265.078	1.169.922	1.033.210
Μικτό Περιθώριο	245.801	256.511	246.115	231.233	188.326
Χρηματοοικονομικές Δαπάνες	45.398	43.234	37.751	35.247	36.910
Λειτουργικά Κέρδη	-3.062	24.123	41.409	58.384	28.550
Κέρδη προ Φόρου εισοδήματος	-17.141	2.987	25.319	40.002	4.666
Αριθμός Επιχειρήσεων	1.255	1.212	1.161	1.082	1.031

Πηγή: ICAP

Ο πίνακας 4.8 τέλος παρουσιάζει τους βασικούς χρηματοοικονομικούς δείκτες των ΑΕ και ΕΠΕ του Νοτίου Αιγαίου την εξεταζόμενη περίοδο. Οι δείκτες αποδοτικότητας και κερδοφορίας των επιχειρήσεων είναι ιδιαίτερα χαμηλοί, και σε πολλές περιπτώσεις αρνητικοί. Η εξαίρεση του ναυτιλιακού τομέα και του καζίνο που δημιουργεί προβλήματα στα συνολικά στοιχεία δεν βελτιώνει την εικόνα αυτή. Έτσι, παρά τη διόρθωση αυτή, το 2004 το καθαρό περιθώριο κέρδους κυμαίνεται σε αρνητικά επίπεδα. Με βάση τα στοιχεία αυτά, τις καλύτερες αποδόσεις εμφάνισε η Περιφέρεια το 2001(γεγονός που βέβαια ισχύει ακόμα και όταν οι προβληματικές αυτές επιχειρήσεις συμπεριλαμβάνονται), όπου το καθαρό περιθώριο ανήλθε σε 3,7%, η αποδοτικότητα των ιδίων σε 4,0% και των απασχολούμενων σε 3,9%. Ο λόγος ξένων προς ίδια κεφάλαια είναι αυξανόμενος την τετραετία 2000-2003, με μια μικρή μείωση το 2004 και οι μεσο-μακροχρόνιες υποχρεώσεις αυξάνονται σε σχέση με τα ίδια κεφάλαια, μέχρι τουλάχιστον το 2003. Η γενική ρευστότητα φθίνει και κινείται σε επίπεδα χαμηλότερα σε σχέση με άλλες περιφέρειες.

Πίνακας 4.8 Βασικοί χρηματοοικονομικοί δείκτες των επιχειρήσεων του Νοτίου Αιγαίου (ΑΕ και ΕΠΕ)

	2004	2003	2002	2001	2000
Μικτό περιθώριο κέρδους	16,1%	18,8%	19,5%	19,8%	18,2%
Καθαρό περιθώριο κέρδους	-1,1%	0,2%	2,0%	3,4%	0,5%
Αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων	-1,2%	0,3%	2,3%	3,8%	0,5%
Αποδοτικότητα απασχ. κεφαλαίων	1,0%	1,9%	2,8%	3,8%	2,4%
Ξένα προς ίδια κεφάλαια	109,2%	117,2%	104,3%	89,6%	88,6%
Μεσομακρ. υποχρεώσεις προς ίδια κεφάλαια	44,0%	48,0%	40,0%	34,5%	32,7%
Γενική Ρευστότητα	99,9%	102,0%	102,3%	103,1%	101,5%

Πηγή: ICAP

4.4 Υποδομές - Ποιότητα Ζωής

4.4.1 Μεταφορές

Η κύρια συγκοινωνιακή υποδομή της Περιφέρειας είναι φυσικά τα λιμάνια της, τα οποία υπερβαίνουν τα 46 και διακινούν κάθε χρόνο μεγάλο αριθμό επιβατών και φορτίων. Εντούτοις, μεγάλος αριθμός των λιμανιών αυτών δεν έχουν επαρκείς υποδομές, ενώ η χωροθέτησή τους στα αστικά κέντρα περιορίζει τις δυνατότητες επέκτασής τους. Οι κύριες διαπιστώσεις και τα προβλήματα των θαλάσσιων μεταφορών στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου συνίστανται :

- Στον γραμμικό σχεδιασμό των διαδρομών που έχει σαν συνέπεια τη μεγάλη χρονική διάρκεια, την καθυστέρηση στην άφιξη των επιβατών που προορίζονται για το τέλος της διαδρομής, την αποκοπή των μικρών νησιών από τις κύριες γραμμές και την αποκοπή της σύνδεσης των μικρών νησιών μεταξύ τους και με τα κέντρα των Νομών και της Περιφέρειας.
- Στην αποκλειστική χρήση των λιμένων Πειραιά και Ραφήνας ως αφετηρίες, γεγονός το οποίο προκαλεί επιμήκυνση της διαδρομής και σοβαρά προβλήματα κυκλοφοριακού φόρτου στα δύο λιμάνια (ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες).

Ο αναπτυξιακός ρόλος των χερσαίων μεταφορών, περιορίζεται κατ' ανάγκη σε τοπικό επίπεδο νησιού και η σημασία τους είναι πάντοτε ανάλογη με το μέγεθος του χερσαίου χώρου που αφορούν και την κλίμακα των αναγκών που ικανοποιούν. Επισημαίνεται ότι πέρα από τον αριθμό των αυτοκινήτων των μόνιμων κατοίκων, το οδικό δίκτυο της Περιφέρειας επιβαρύνεται με ένα επίσης υψηλό αριθμό αυτοκινήτων των επισκεπτών της θερινής περιόδου. Η γεωγραφική απομόνωση των νησιών του Νοτίου Αιγαίου από την ηπειρωτική χώρα κατά τους χειμερινούς κυρίως

μήνες εξακολουθεί να είναι ένα από τα κυριότερα προβλήματα της περιφέρειας. Σε αυτό βέβαια προστίθεται η έλλειψη πόσιμου νερού και ενεργειακής επάρκειας κατά τους θερινούς μήνες.

Η περιφέρεια διαθέτει επίσης 15 αεροδρόμια, τα περισσότερα όμως από τα οποία στερούνται βασικών υποδομών και μπορούν να εξυπηρετήσουν μόνο μικρά αεροσκάφη. Οι υποδομές αυτές συμπληρώνονται από έναν μεγάλο αριθμό ελικοδρομιών (σε 22 νησιά της Περιφέρειας), που εξυπηρετούν κυρίως επείγοντα περιστατικά, συμβάλλοντας σημαντικά στην άρση της απομόνωσης των μικρότερων κυρίως νησιών.

Ο πίνακας 4.9 συγκεντρώνει ένα σημαντικό αριθμό συγκριτικών δεικτών που αξιολογούν τη θέση της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου σε σχέση με το πανελλήνιο μέσο όρο στις μεταφορές, τις επικοινωνίες, την υγεία και την εκπαίδευση.

4.4.2 Υγεία

Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου δεν διαθέτει επαρκείς υποδομές υγείας, γεγονός που αντικατοπτρίζεται σε όλους τους σχετικούς δείκτες, όπου καταλαμβάνει θέσεις χαμηλότερες του ελληνικού μέσου όρου.

Ο προσανατολισμός της Περιφέρειας στον τουρισμό και η συνεχιζόμενη απομόνωση των μονίμων κατοίκων από τα κέντρα νοσοκομειακής περίθαλψης, απαιτούν πρόσθετες υποδομές υγείας και εφαρμογές νέων τεχνολογιών (π.χ. τηλεϊατρικής). Η προσπάθεια αύξησης των διανυκτερεύσεων σε νησιά της δεύτερης και τρίτης ομάδας, προσκρούει και στη συνεχιζόμενη έλλειψη στοιχειώδους ιατρικής και νοσοκομειακής κάλυψης.

Σε αντίθεση με το σύνολο της χώρας, για την οποία ο δείκτης νοσοκομειακών κλινών ανά 1,000 κατοίκους ανέρχεται σε 5.0, για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, ο αντίστοιχος δείκτης ανέρχεται σε 2.2 για τους χειμερινούς μήνες (μόνιμος πληθυσμός) και μόλις σε 1.5 για τους θερινούς (μόνιμος πληθυσμός και επισκέπτες). Εκτός του ως άνω ιδιαίτερα χαμηλού δείκτη, η νοσοκομειακή κάλυψη στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου επιδεινώνεται από τις ανεπαρκείς ενδοπεριφερειακές επικοινωνίες⁴⁶.

⁴⁶ Για περισσότερα βλέπε, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 – Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2001)

4.4.3 Εκπαίδευση

Ως αναφορά την εκπαίδευση και με βάση τα στοιχεία έναρξης του 2004/5, αντιστοιχούν 71,9 μαθητές δημοτικού και 65,1 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (σε αυτή συμπεριλαμβάνεται και η τεχνική-επαγγελματική) σε κάθε 1000 κατοίκους της Περιφέρειας, μεγέθη υψηλότερα του εθνικού μέσου. Εντούτοις, ο αριθμός των μαθητών ανά διδάσκοντα είναι χαμηλότερος του πανελλήνιου μέσου. Το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων ηλικίας 25-64 ετών στην Περιφέρεια είναι χαμηλότερο του ελληνικού μέσου όρου, αφού υπερτερούν οι απόφοιτοι κατώτερης εκπαίδευσης. Επιπλέον, η Περιφέρεια έχει μόλις 31,5% αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης (έναντι 35,1% σε επίπεδο χώρας) και 9,3% αποφοίτους ανώτερης εκπαίδευσης (έναντι 17,6% στην επικράτεια).

Η Περιφέρεια διαθέτει τμήματα ενός Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος, του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Η ερευνητική δραστηριότητα είναι πολύ χαμηλή, καθώς μόλις το 1% του συνόλου των ερευνητικών κέντρων και ινστιτούτων της χώρας συγκεντρώνονται εκεί, κατατάσσοντας την Περιφέρεια τελευταία μεταξύ των 13 Περιφερειών της χώρας.

Σαν γενική διαπίστωση θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου έχει ολοκληρώσει, κατά μεγάλο ποσοστό, τις κτιριακές υποδομές της εκπαίδευσης, με βάση το μέχρι σήμερα δυναμικό της. Η αναμενόμενη αύξηση του πληθυσμού, η οποία κυρίως οφείλεται σε εσωτερική μετανάστευση, θα δημιουργήσει ανάγκες σε νέες υποδομές και εξοπλισμό.

Πίνακας 4.9 Μεταφορές, επικοινωνίες, υγεία και εκπαίδευση στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και την Ελλάδα

	Νότιο Αιγαίο	Σύνολο Ελλάδος	% Ελλάδος
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ (2002)			
Επιβατηγά αυτοκίνητα / 1.000 κατοίκους	278,9	365,9	76,2%
Ταξί / 1.000 κατοίκους	3,2	3,0	106,7%
Λεωφορεία / 1.000 κατοίκους	4,0	2,4	165,3%
Φορτηγά / 1.000 κατοίκους	100,0	105,0	95,3%
Τροχαία Ατυχήματα / 1.000 κατοίκους	1,1	1,4	81,4%
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ (2000)			
Κύριες τηλεφωνικές συνδέσεις / 1.000 κατοίκους	801,7	518,4	116,1%
ΥΓΕΙΑ (2004)			
Ιατροί / 1.000 κατοίκους	3,6	4,9	72,7%
Οδοντίατροι / 1.000 κατοίκους	0,8	1,2	65,8%
Κλίνες Θεραπευτηρίων* / 1.000 κατοίκους	4,7	4,7	99,6%
Κλίνες ιδιωτικών κλινικών ** / 1.000 κατοίκους	0,1	1,4	4,6%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (Έννοια 2004/5)			
Μαθητές δημοτικού / 1.000 κατοίκους	71,9	58,6	122,8%
Μαθητές γυμνασίου / 1.000 κατοίκους	31,0	30,4	102,1%
Μαθητές λυκείου - ΤΕΕ / 1.000 κατοίκους	34,1	33,7	101,2%
Μαθητές / διδάσκοντα	9,7	10,1	96,4%
% ατόμων ηλικίας 25-64 με κατώτερη εκπαίδευση	59,2	47,3	125,2%
% ατόμων ηλικίας 25-64 με μέση εκπαίδευση	31,5	35,1	89,7%
% ατόμων ηλικίας 25-64 με ανώτερη εκπαίδευση	9,3	17,6	52,8%

* Στοιχεία 2000 **Στοιχεία 2001 ***Στοιχεία 2002
European Commission (2004), Third Report on Economic and Social Cohesion, February
Επεξεργασία στοιχείων All-media, ΕΣΥΕ
Πηγή: ICAP-Οικονομική Ανάλυση

4.4.4 Περιβάλλον

Η διάσταση του περιβάλλοντος αποτελούσε πάντοτε για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου το μονοπωλιακό της χαρακτηριστικό και ταυτόχρονα το συγκριτικό της πλεονέκτημα. Ο μεγάλος αριθμός και η ποικιλία ευαίσθητων και σπάνιας αξίας οικοσυστημάτων που χαρακτηρίζει το φυσικό περιβάλλον της Περιφέρειας, η ανεξέλεγκτη και με γοργούς ρυθμούς οικονομική ανάπτυξη, η απουσία περιβαλλοντικής συνείδησης, η απουσία κρατικού ελέγχου και η έλλειψη θεσμοθετημένου χωροταξικού σχεδιασμού, οδήγησαν στη συσσώρευση πολλών και δυσεπίλυτων περιβαλλοντικών προβλημάτων, η επίλυση των οποίων απαιτεί πολυετείς, πολυδιάστατες και υψηλού κόστους παρεμβάσεις. Η γεωγραφική διασπορά δε των προβλημάτων δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες και ανάγκη για πρόσθετους πόρους.

4.4.4 Άλλες υποδομές

Τέλος, το τηλεπικοινωνιακό δίκτυο της Περιφέρειας χρειάζεται εκσυγχρονισμό και επέκταση, κυρίως όσον αφορά στα μικρότερα νησιά. Σχετική πρόοδος έχει σημειωθεί στην χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

4.5 Ενδοπεριφερειακές ανισότητες

4.5.1 Διανομαρχιακές ανισότητες

Οι Διανομαρχιακές ανισότητες της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία του Νομού Δωδεκανήσου, που είναι ο πιο ανεπτυγμένος νομός. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του Νομού Δωδεκανήσου υπερβαίνει κατά πολύ το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας. Τα τελευταία χρόνια η κυριαρχία αυτή φαίνεται να εντείνεται, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι διανομαρχιακές ανισότητες. Η αύξηση των διανομαρχιακών ανισοτήτων επιβεβαιώνεται από διάφορους δείκτες, όπως για παράδειγμα τη μεταβολή της κατανομής του πληθυσμού, τη μεταβολή της κατανομής του αστικού πληθυσμού και τη μεταβολή της κατανομής της απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Πέρα από τις ενδοπεριφερειακές ανισότητες υφίστανται και έντονες ενδονομαρχιακές ανισότητες, κυρίως λόγω της ύπαρξης πολλών μικρών νησιών, καθώς επίσης και ορεινών περιοχών.

4.5.2 Ορεινός χώρος - Εσωτερικές Ζώνες

Οι ορεινές εκτάσεις καλύπτουν το 28.3% της συνολικής έκτασης της Περιφέρειας. Ο αριθμός των ορεινών ΟΤΑ ανέρχεται σε 49 επί συνόλου 191 και αποτελεί το 25.7% του συνόλου των ΟΤΑ της Περιφέρειας, ενώ ο πληθυσμός των ορεινών περιοχών είναι 30,090 κάτοικοι και καλύπτει το 14.8% του συνολικού πληθυσμού.

4.5.3 Διάσπαρτος Νησιωτικός Χώρος

Το κύριο χαρακτηριστικό της Περιφέρειας είναι ο διάσπαρτος νησιωτικός χώρος. Η ανάγκη για υποδομές λιμανιών, εγκαταστάσεων επεξεργασίας λυμάτων, ΧΥΤΑ, αεροδρομίων, εκατοντάδων οδικών δικτύων σύνδεσης αστικών κέντρων και εισόδων (λιμάνια-αεροδρόμια) των νησιών, συστημάτων διαχείρισης ύδρευσης σε 48 νησιά, απαιτεί υπερβολικούς πόρους σε σύγκριση με άλλες χερσαίες περιφέρειες. Η διογκούμενη τουριστική ανάπτυξη δημιουργεί αυξημένες περιβαλλοντικές πιέσεις με έντονο το στοιχείο της εποχικότητας.

Η γεωγραφική ασυνέχεια δημιουργεί προβλήματα κοινωνικής απομόνωσης, αδυναμίας διάχυσης του παραγομένου εισοδήματος, των δεξιοτήτων, της εκπαίδευσης, αδυναμίας πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες (υγεία, πρόνοια), αδυναμίας πρόσβασης σε διοικητικές υπηρεσίες (δημόσιες υπηρεσίες, δικαστήρια), αδυναμίας πρόσβασης σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες (τράπεζες, χρηματιστήριο, ασφάλειες κλπ.).

Το διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης των νησιών της Περιφέρειας δεν επιτρέπει τη χρήση συμβατικών μεθόδων απεικόνισης της υπάρχουσας κατάστασης, όπως συμβαίνει στις χερσαίες Περιφέρειες. Η χρήση πολλαπλών κριτηρίων και παραμέτρων όπως π.χ. : μέγεθος νησιών (έκταση), μέγεθος πληθυσμού, ακτίνα επιρροής νησιού, οικονομικές δραστηριότητες, βαθμός προσπελασιμότητας και χρονοαπόσταση από κέντρα ή περιοχές εξάρτησης και συχνότητα εξυπηρέτησης από μεταφορικά μέσα κ.α. τεκμηριώνουν την κατάταξη των νησιών σε τέσσερις ομάδες:

Ομάδα I

Νησιά με σημαντική τουριστική δραστηριότητα όχι μόνο σε Περιφερειακό αλλά σε Εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, με αυξανόμενες περιβαλλοντικές πιέσεις, πληθυσμιακή αύξηση και συγκέντρωση, με άμεση ανάγκη ελέγχου του είδους της ανάπτυξής τους.

Ομάδα II

Νησιά που αναπτύσσονται τουριστικά ενώ παράλληλα διαθέτουν και άλλες παραγωγικές δραστηριότητες και εκμεταλλεύσιμους πόρους. Σε αυτά η έμφαση του σχεδιασμού πρέπει να στοχεύει στην αντιμετώπιση των συγκρούσεων μεταξύ των δραστηριοτήτων και την αποτροπή της εξάρτησής τους από τη μονόπλευρη τουριστική ανάπτυξη.

Ομάδα III

Νησιά, με σχετικά μικρή γεωγραφική έκταση, τα οποία αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ανάπτυξης, πολλά εκ των οποίων χαρακτηρίζονται από συνεχή μείωση πληθυσμού, σοβαρές ελλείψεις σε υποδομές, ελάχιστο βαθμό αξιοποίησης των πόρων τους ή περιορισμένους πόρους και αισθητή γεωγραφική απομόνωση.

Ομάδα IV

Νησίδες με πολύ μικρή γεωγραφική έκταση, ελάχιστους κατοίκους και σχεδόν παντελή έλλειψη υποδομών.

4.5.4 Αστικά Κέντρα

Ο αστικός πληθυσμός της Περιφέρειας ανέρχεται στο 35% του συνολικού πληθυσμού. Τα αστικά κέντρα της Περιφέρειας είναι η Ρόδος με 43,558 κατοίκους, η Κάλυμνος με 15,842 κατοίκους, η Κως με 14,714 κατοίκους και η Ερμούπολη της Σύρου με 13,030 κατοίκους.

Για την αξιοποίηση των αστικών κέντρων στην αναπτυξιακή διαδικασία, απαιτείται :

- Η εξειδίκευση του αναπτυξιακού τους ρόλου.
- Η αξιοποίηση των επιχειρηματικών και αναπτυξιακών υποδομών τους.
- Η βελτίωση των αστικών υποδομών και υπερδομών.
- Η στήριξη και ανάπτυξη των "προωθητικών δραστηριοτήτων" τους.

Οι ως άνω παράγοντες λαμβάνονται υπόψη στον προσδιορισμό των στόχων της αναπτυξιακής στρατηγικής της Περιφέρειας⁴⁷.

4.6 Συμπέρασμα – Περιορισμοί της ανάπτυξης στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι μια κατ' εξοχήν νησιωτική περιφέρεια με πλήθος νησιών, τα οποία διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους και με έντονη αναπτυξιακή φυσιογνωμία. Το υψηλό επίπεδο ανάπτυξης οφείλεται κατά κύριο λόγο, στην συγκέντρωση σημαντικής τουριστικής δραστηριότητας σε ορισμένα σημεία – πόλους. Η Περιφέρεια αν και διαθέτει σημαντικές δυνατότητες για την διαφοροποίηση του προτύπου αυτού, υφίσταται ωστόσο περιορισμούς σε σχέση με την ανάπτυξη.

Οι κύριοι περιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης στην Περιφέρεια Νοτίου είναι οι ακόλουθοι :

- *Ο νησιωτικός χαρακτήρας* και η μεγάλη έκταση των διοικητικών ορίων της Περιφέρειας σε συνδυασμό με την έντονη εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας, δημιουργούν ειδικά προβλήματα στην οργάνωση και λειτουργία των απαραίτητων δικτύων παραγωγής και διανομής στους κρίσιμους τομείς των μεταφορών, των επικοινωνιών και της ενέργειας. Ιδιαίτερα έντονο είναι το πρόβλημα της ενδοπεριφερειακής διασύνδεσης.

⁴⁷Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 – Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2001), σελ.20-25

- *Η πολυδιάσπαση του χώρου σε 48 κατοικημένα νησιά και η μεγάλη έκταση των διοικητικών ορίων της Περιφέρειας συνεπάγεται τη δυσκολία άσκησης διοίκησης και την αδυναμία ικανοποιητικής στελέχωσης.*
- *Η γεωγραφική θέση της Περιφέρειας ως προς τον εθνικό αλλά και τον ευρωπαϊκό χώρο, που συνεπάγεται σημαντική απομόνωση (γεωγραφική, οικονομική, κοινωνική).*
- *Η υπερσυγκέντρωση του τουρισμού σε ορισμένα νησιά, που οδηγεί στην ανάγκη ορθολογικής διαχείρισης των ήδη περιορισμένων υδατικών πόρων και της ενέργειας καθώς και αποτελεσματικής αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον.*
- *Οι περιορισμένες δυνατότητες του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας προσδιορίζουν τον τοπικό χαρακτήρα και προσανατολισμό της παραγωγής στην εξυπηρέτηση των εποχικών αναγκών του τριτογενούς τομέα.*
- *Η σχετική ανεπάρκεια και ελλειμματικότητα των νησιών σε υδατικούς πόρους και ενέργεια και οι οργανωτικές ανεπάρκειες των αναπτυξιακών φορέων, που δραστηριοποιούνται στην Περιφέρεια.*
- *Οι έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες και η ανισοκατανομή φυσικών και ανθρώπινων πόρων.*
- *Η ανεπάρκεια των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, που επιτείνεται από το νησιωτικό χαρακτήρα και την υπερσυγκέντρωση του τουρισμού σε ορισμένα νησιά.*
- *Η αδυναμία εκμετάλλευσης των οικονομιών κλίμακας στην υλοποίηση έργων υποδομής, επενδύσεων κ.λπ. Η έλλειψη πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού δεν διευκολύνει τον έλεγχο των χρήσεων γης και των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται.*
- *Η περιβαλλοντική επιβάρυνση και η σταδιακή υποβάθμιση του περιβάλλοντος, που προκαλείται από τη μη ορθολογική διαχείριση των πόρων, καθώς δεν λαμβάνεται υπόψη ο εύθραυστος χαρακτήρας του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και του τοπίου⁴⁸.*

⁴⁸ Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 – Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Σύρος 2001
Τσεκούρας Γ. Θ. & Συνεργάτες ΥΠΕΧ..Ε – ENVIPLAN, Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 1999

Ο Νομός Δωδεκανήσων επίσης, υπερέχει έναντι των Κυκλάδων, τοποθετούμενος στο 105,0% του μέσου περιφερειακού κατά κεφαλή ΑΕΠ, ενώ οι Κυκλάδες υστερούν κατά 8,5%. Η συγκεκριμένη Περιφέρεια παρουσιάζει θετικές τάσεις εξέλιξης στους δημογραφικούς και βασικούς οικονομικούς δείκτες, γεγονός που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανάπτυξη του τουρισμού πράγμα που καταδεικνύει την υπεροχή του τουριστικού τομέα. Ο τριτογενής τομέας της Περιφέρειας ευθύνεται για το 85,0% της συνολικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (ΑΠΑ), στηριζόμενος κυρίως στο εμπόριο και τον τουρισμό. Η πολυδιάσπαση όμως της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, και οι έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες στο χώρο, δημιουργούν ένα ιδιόμορφο χαρακτήρα στην Περιφέρεια. Οι Διανομαρχιακές ανισότητες της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία του Νομού Δωδεκανήσου, που είναι ο πιο ανεπτυγμένος νομός. Στην Περιφέρεια υφίστανται επίσης έντονες ενδονομαρχιακές ανισότητες, κυρίως λόγω της ύπαρξης πολλών μικρών νησιών, καθώς επίσης και ορεινών περιοχών. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ο τουρισμός στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, η στρατηγική για την προώθηση της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης, καθώς και ο αναπτυξιακός προγραμματισμός για τη συγκεκριμένη Περιφέρεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ: ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

5.1. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

5.1.1 Τουριστική προσφορά : τα καταλύματα

Η αύξηση των τουριστικών καταλυμάτων στη Περιφέρεια του Ν . Αιγαίου τα τελευταία τριαντατρία έτη κατά την οποία παρατηρείται σημαντική αύξηση του τουρισμού στην Ελλάδα είναι εντυπωσιακή : από 36.040 κλίνες το 1973 (εκ των οποίων 25.650 στα Δωδεκάνησα και 10.390 στις Κυκλάδες) που αντιπροσώπευε το 15,2% των συνολικών κλινών της χώρας , το 2003 διέθετε περίπου 216.500 κλίνες (130.400 στα Δωδεκάνησα και 86.100 στις Κυκλάδες) που αντιστοιχεί στο 22,1 % των διαθέσιμων κλινών⁴⁹.

Τα νησιά που δέχονται σημαντικό αριθμό πτήσεων charters έχουν σε απόλυτους αριθμούς τα περισσότερα καταλύματα : Ρόδος (73.080), Κως (35.115), Θήρα (20.688), Πάρος (1 8.236) και Μύκονος (13.785). Επίσης, τα νησιά της Άνδρου, της Κέας, της Τήνου και της Σύρου έχουν σχετικά με τη κίνηση που παρουσιάζουν περιορισμένο αριθμό καταλυμάτων : αυτό εξηγείται στη περίπτωση των δύο πρώτων από το γεγονός ότι βρίσκονται πολύ κοντά στη πρωτεύουσα και έχουν υψηλό αριθμό παραθεριστικών κατοικιών, ενώ στη Τήνο μετακινείται μεγάλος αριθμός προσκυνητών που είτε δεν διανυκτερεύει στο νησί ή παραμένει για μία μόνο νύχτα. Τέλος, η Σύρος αποτελεί πρώτιστα διοικητικό κέντρο του νομού με επαγγελματική κίνηση όλο το χρόνο (όπως φαίνεται και από τα μηνιαία στοιχεία κίνησης επιβατών) και κατά δεύτερο λόγο τουριστικό προορισμό.

Άλλα στοιχεία που πρέπει να ληφθούν υπόψη έτσι ώστε να κατανοηθούν οι διαφορές που υπάρχουν στην Περιφέρεια είναι τα ακόλουθα :

⁴⁹ Τα παραπάνω στοιχεία αφορούν μόνο τα νόμιμα καταλύματα που καταγράφονται στα επίσημα στοιχεία.

- Στα Δωδεκάνησα ο αριθμός των ξενοδοχειακών κλινών είναι μεγαλύτερος των λοιπών κλινών (6,2:1), ενώ στις Κυκλάδες υπερτερούν τα ενοικιαζόμενα δωμάτια και τα campings (1 : 0,6) πλην της Μυκόνου .
- Το μέγεθος των μονάδων επίσης διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των δύο νησιωτικών συμπλεγμάτων : στα Δωδεκάνησα ο μέσος όρος κλινών ανά μονάδα είναι 107,7, ενώ στις Κυκλάδες είναι μόλις 43,4. Ειδικότερα από τα 964 ξενοδοχεία της Δωδεκανήσου τα 263 έχουν περισσότερες από 100 κλίνες (και 7 περισσότερες από 1000), ενώ στις Κυκλάδες 43 από τις 837 μονάδες έχουν περισσότερες από 100 κλίνες .
- Αντίστοιχα διαφοροποιούνται οι δύο νομοί αναφορικά με τη κατηγορία των ξενοδοχείων : στα Δωδεκάνησα 0,8 των μονάδων και 6% των κλινών είναι πολυτελείας, ενώ στις Κυκλάδες είναι 0,5 και 1,0% αντίστοιχα. Αντίστροφα στις Κυκλάδες η πλειοψηφία των κλινών ανήκει στις χαμηλές κατηγορίες (45,5% των κλινών είναι Γ' κατηγορίας, 8,0% Δ' και 7,6% Ε'), ενώ στα Δωδεκάνησα στις χαμηλές κατηγορίες ανήκει μόνο το 32,9% των κλινών (από τις οποίες 29,6% στη Γ' κατηγορία). Σε επίπεδο νησιού διαπιστώνεται ότι το υψηλό μέσο μέγεθος στα Δωδεκάνησα οφείλεται αποκλειστικά στις μεγάλες μονάδες της Κω και της Ρόδου, ενώ σε ότι αφορά στις Κυκλάδες υπάρχει διασπορά των μονάδων Α' κατηγορίας σε νησιά όπως η Πάρος , η Μύκονος , η Σαντορίνης και η Σύρος .
- Σε ότι αφορά τους μήνες που τα ξενοδοχεία παραμένουν ανοικτά επιβεβαιώνεται η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας : μόνο 14,5% των ξενοδοχείων των Κυκλάδων και το 10,3% των ξενοδοχείων της Δωδεκανήσου παραμένουν ανοικτά ολόκληρο το χρόνο σύμφωνα με τα στοιχεία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδας. Η πλειοψηφία των μονάδων (60,4% για τις Κυκλάδες και 69,3% για τα Δωδεκάνησα) δηλώνουν ότι λειτουργούν από τον Απρίλιο μέχρι τον Οκτώβριο ενώ το 21 % και 12,2% αντίστοιχα των μονάδων μένουν ανοικτά για λιγότερο από 6 μήνες.

Σε ότι αφορά την πίεση που ασκεί ο τουρισμός στα νησιά μετρούμενη τόσο σε κλίνες ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο όσο και σε κλίνες ανά κάτοικο, υπάρχουν νησιά με υψηλούς και τους δύο δείκτες κυρίως στον Ν. Κυκλάδων : Θήρα, Μύκονος, Πάρος, Τος , ενώ ο δεύτερος δείκτης είναι μεγαλύτερος της μονάδας σε πολλά νησιά εξαιτίας του μικρού τους μόνιμου πληθυσμού. Στο Ν. Δωδεκανήσου μόνο η Κως εμφανίζει

υψηλούς δείκτες , ενώ η Ρόδος εξαιτίας του μεγέθους και του πληθυσμού της κινείται περίπου στο μέσο όρο⁵⁰ (βλέπε πίνακα 6 στο παράρτημα).

5.1.2 Τουριστική ζήτηση : οι αφίξεις – διανυκτερεύσεις

Ο αριθμός των αφίξεων και των διανυκτερεύσεων των τουριστών αντικατοπτρίζει την τουριστική ζήτηση. Σε απόλυτους αριθμούς οι διανυκτερεύσεις τουριστών (Ελλήνων και αλλοδαπών) έχουν αυξηθεί κατακόρυφα μεταξύ του 1973 και του 2003 και στους δύο νομούς της Περιφέρειας : από 4.267 χιλιάδες το 1973 (από τις οποίες 3.856 χιλιάδες στα Δωδεκάνησα), έφτασαν τις 17.705 χιλιάδες σύμφωνα με στοιχεία του ΕΟΤ για το 2003 από τις οποίες 16.111 χιλιάδες αφορούν στα Δωδεκάνησα. Σε ποσοστά οι διανυκτερεύσεις στο Νότιο Αιγαίο το 2003 αντιπροσώπευαν το 29,3% των συνολικών διανυκτερεύσεων της χώρας, ενώ το 1973 ήταν μόλις 16,8%. Στη Ρόδο πραγματοποιείται περίπου το 61% των διανυκτερεύσεων της περιοχής .

Στα Δωδεκάνησα η συντριπτική πλειοψηφία των διανυκτερεύσεων (94,6%) προέρχεται από αλλοδαπούς, ενώ στις Κυκλάδες η κατάσταση παρουσιάζεται περισσότερο εξισορροπημένη με 55,3% των διανυκτερεύσεων να γίνεται από αλλοδαπούς. Σε επίπεδο νησιού, η αναλογία διανυκτερεύσεων αλλοδαπών προς τις διανυκτερεύσεις των ημεδαπών είναι ιδιαίτερα υψηλή στα τουριστικά αναπτυγμένα νησιά που δέχονται πτήσεις charters, ενώ στα νησιά με περιορισμένη τουριστική ανάπτυξη οι έλληνες τουρίστες πραγματοποιούν περισσότερες διανυκτερεύσεις. Παρατηρείται ακόμη, συγκέντρωση των τουριστικών ροών σε περιορισμένο αριθμό νησιών, όσο και σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των νησιών στην αναλογία αλλοδαπών και ημεδαπών τουριστών .

Διαφοροποίηση υπάρχει και στο ποσοστό πληρότητας των ξενοδοχείων : στα Δωδεκάνησα είναι ιδιαίτερα υψηλό (86,6%) όπως και στους άλλους τουριστικούς νομούς της χώρας. Αντίθετα στις Κυκλάδες το ποσοστό πληρότητας είναι 54,7%, χαμηλότερο και από τον μέσο όρο της χώρας που για το 2003 ήταν 63,5%.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μέση διανυκτέρευση των τουριστών: και στην περίπτωση αυτή υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο νομών, αλλά και

⁵⁰ Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, ΥΠΕΧ..Ε, ENVIPLAN, Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 1999

στη συμπεριφορά μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών. Ο μέσος όρος παραμονής των αλλοδαπών στη Δωδεκάνησο ξεπερνά τις 9 ημέρες, όπως συμβαίνει και στις άλλες περιοχές παραθερισμού της χώρας. Αντίθετα στις Κυκλάδες ο μέσος όρος παραμονής είναι σημαντικά χαμηλότερος (4,1-5 ημέρες).

Η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας είναι ιδιαίτερα προφανής τόσο από την ανάλυση των στατιστικών δεδομένων μεταφοράς επιβατών και διανυκτερεύσεων στα καταλύματα ανά μήνα, όσο και από το είδος του τουρισμού που έχει επικρατήσει στη περιοχή: ηλιοτροπικός τουρισμός παραλίας.

Βασικό συμπέρασμα από την ανάλυση της προσφοράς και της ζήτησης του τουρισμού ανά νησί είναι ότι, η γενική εικόνα που παρουσιάζει η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου ως τουριστικά αναπτυγμένη περιοχή υποκρύπτει έντονες διαφοροποιήσεις. Οι διαφοροποιήσεις είναι τόσο χωρικές, όσο και ποιοτικές.

Ο σημαντικός όγκος της τουριστικής κίνησης με βάση τα απόλυτα μεγέθη συγκεντρώνεται σε μικρό αριθμό νησιών: Ρόδο, Κω, Θήρα, Πάρο, Μύκονο κατά κύριο λόγο, Νάξο, Ίο, Κάρπαθο, Άνδρο κατά δεύτερο λόγο. Οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο χώρο εστιάζονται στην οργάνωση του τουρισμού τόσο σε ότι αφορά την προσφορά (αναλογία μικρών και μεγάλων μονάδων με διαφορετικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και της προώθησης του προϊόντος) όσο και σε ότι αφορά τη ζήτηση (διάκριση μεταξύ οργανωμένου και μη οργανωμένου τουρισμού).

Σε ότι αφορά τη μορφή οργάνωσης της ζήτησης, μπορούμε να την κατατάξουμε σε προέλευση από:

- μεγάλα τουριστικά γραφεία εξωτερικού
- μικρά γραφεία εξωτερικού και εσωτερικού
- μεμονωμένους πελάτες (ατομικός τουρισμός).

Κάθε μια από τις παραπάνω κατηγορίες έχουν διαφορετική δυνατότητα για την επιβολή της τιμής που επιθυμούν στους ξενοδόχους. Για παράδειγμα οι μεμονωμένοι πελάτες δεν μπορούν να διαπραγματευτούν τη τιμή με μια μεγάλη μονάδα, ενώ έχουν δυνατότητα διαπραγμάτευσης στις μικρές μονάδες (και τα ενοικιαζόμενα δωμάτια), ιδιαίτερα εκτός της υψηλής περιόδου ή σε περιπτώσεις όπου η ζήτηση είναι χαμηλότερη από την αναμενόμενη.

Αναφορικά με τον οργανωμένο τουρισμό η διαπραγματευτική ισχύς μεταβάλλεται ανάλογα με τον όγκο των πελατών που διακινείται με αποτέλεσμα να μεταβάλλεται ανάλογα η προστιθέμενη αξία που παραμένει στην επιχείρηση για να διανεμηθεί

στους συντελεστές παραγωγής (εργασία και κεφάλαιο). Επομένως αποτελεί μάλλον σύνηθες φαινόμενο ένα μικρό ξενοδοχείο Γ ' κατηγορίας στις Κυκλάδες που δέχεται κύρια μεμονωμένους πελάτες να εισπράττει περισσότερα χρήματα για ένα δίκλινο δωμάτιο με πρωινό, απ 'ότι ένα μεγάλο ξενοδοχείο Α ' κατηγορίας με ημιδιατροφή στα Δωδεκάνησα με οργανωμένους τουρίστες. Επίσης ένα δωμάτιο που ενοικιάζεται σε μεμονωμένο τουρίστα εισπράττει ίσως και τριπλάσια τιμή από εκείνο που «δίδεται» σε τουριστικό γραφείο, προσδοκώντας σε περισσότερη πελατεία και επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ανάσχεση της επέκτασης της προσφοράς έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα δυσχερής μέχρι σήμερα, ενώ και η ζήτηση όπως εκφράζεται από τον αριθμό των διακινούμενων επιβατών και των διανυκτερεύσεων είναι αύξητική. Η «επιθυμία» των ιδιοκτητών γης να αξιοποιήσουν την ακίνητη περιουσία τους και του κατασκευαστικού τομέα να συνεχίσει τη δραστηριότητα του οδηγεί στην αύξηση της προσφοράς με «τυπικές» (επίσημες) ή «άτυπες» (παράνομες) μορφές τουριστικών καταλυμάτων, γεγονός που υποβαθμίζει περαιτέρω την υπάρχουσα κατάσταση. Η καλύτερη εκτίμηση της τουριστικής πίεσης - και ειδικότερα της φέρουσας ικανότητας των νησιών - επιβάλλει να ληφθεί υπόψη τόσο η αύξηση της δόμησης όσο και το φαινόμενο του παραθερισμού.

Τα υπόλοιπα νησιά μπορούμε να τα κατατάξουμε σε δύο κατηγορίες :

- α) σε εκείνα που παρουσιάζουν σχετικά σημαντική τουριστική πίεση και τάσεις αύξησης της τουριστικής κίνησης (στη πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων και πολύ μικρά νησιά όπου η παρουσία και μικρού αριθμού κλινών εμφανίζει υψηλή πίεση όπως για παράδειγμα στο Κουφονήσι , στην Αντίπαρο)
- β) σε εκείνα που δεν παρουσιάζουν τάσεις αύξησης τουριστικής κίνησης , ενώ έχουν σχετικά περιορισμένο και σταθερό αριθμό τουριστικών κλινών (π.χ. η Χάλκη, η Κάσος, η Κίμωλος, η Αστυπάλαια, η Κάλυμνος, η Νίσυρος).

Στις δύο αυτές κατηγορίες νησιών αν και η σταθεροποίηση του αριθμού των προσφερόμενων καταλυμάτων δεν μπορεί να αποτελέσει πρωταρχικό στόχο πολιτικής, χρειάζεται να τεθούν αυστηροί κανόνες ποιότητας στις νέες κατασκευές που να εφαρμοστούν σταδιακά και στις λειτουργούσες επιχειρήσεις του ευρύτερου τουριστικού κλάδου. Η εφαρμογή της πολιτικής αυτής δεν θα πρέπει να περιοριστεί σε αστυνομικά μέτρα τα οποία δεν φαίνεται να αποδίδουν, αλλά μέσα από εκπαιδευτικές διαδικασίες των εμπλεκόμενων (υπαλλήλων και επιχειρηματιών), που

ιδιαίτερα στη περίπτωση των μικρών μονάδων δεν έχουν υποστεί κανενός είδους εκπαίδευση .

Γενικότερα όμως η συζήτηση περί της τουριστικής πολιτικής που εφαρμόζεται σε επίπεδο περιφέρειας δεν μπορεί να περιοριστεί στην προσφορά καταλύματος . Είναι γνωστό ότι τα προβλήματα του τουρισμού είναι ευρύτερα . « Τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια σε πολλές τουριστικές περιοχές της Ελλάδας το ελληνικό τουριστικό προϊόν δεν ανανεώνεται, παραμένει στο *status quo*. Η ανταγωνιστικότητα επιτυγχάνεται με πώληση του προϊόντος σε διαρκώς χαμηλότερες τιμές. Τα κέρδη περιορίζονται ασφυκτικά και σε πολλές περιπτώσεις οι τιμές πώλησης του ξενοδοχειακού πακέτου δεν καλύπτουν ούτε το κόστος » (Μελέτη ΕΟΤ/ ΚΕΠΕ, 1994)⁵¹.

Αν αυτό ισχύει για το σύνολο της χώρας , πολύ περισσότερο θα ισχύει για την εξεταζόμενη Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου που αποτελεί σήμερα το σημαντικότερο προορισμό της χώρας προσελκύοντας ανάμεσα στο 25 με 30% του τουριστικού ρεύματος. Ως βασικό πρόβλημα αναφέρεται η μη ανανέωση του τουριστικού προϊόντος και η προσπάθεια δημιουργίας συνθηκών ανταγωνιστικού προϊόντος μέσα από τη μείωση των τιμών, γεγονός που συνεπάγεται μείωση του κόστους παραγωγής και μείωση της ποιότητας του προσφερόμενου προϊόντος .

Από την ανάλυση των δεδομένων της τουριστικής προσφοράς προκύπτει ότι στο Νότιο Αιγαίο δεν υπάρχουν αναξιοποίητες περιοχές με την έννοια ότι δεν υπάρχουν περιοχές χωρίς καταλύματα . Αντίθετα υπάρχουν πολλοί αναξιοποίητοι πόροι που θα επέτρεπαν την διαφοροποίηση και τον εμπλουτισμό του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος που τώρα περιορίζεται στο τρίπτυχο κατάλυμα - εστίαση - αναψυχή έτσι ώστε να εξασφαλίζονταν υψηλότερη ημερήσια τουριστική δαπάνη ανά επισκέπτη και υψηλότερη προστιθέμενη αξία ανά πωλούμενο προϊόν ή υπηρεσία .

⁵¹ Οι παραπάνω φράσεις που είναι απόσπασμα από τη μελέτη που συνέταξαν ο ΕΟΤ σε συνεργασία με το ΚΕΠΕ με τίτλο «Προκαταρκτικό εθνικό οικονομικό και χωροταξικό σχέδιο του τουρισμού » το 1994, αποτελεί μια επιγραμματική αξιολόγηση της τουριστικής ανάπτυξης της χώρας , στην οποία φαίνεται να συμφωνεί η πλειοψηφία των μελετητών του τουρισμού αλλά και οι εμπλεκόμενοι μ' αυτόν φορείς. Άλλωστε οι συχνές αναφορές στην αναγκαιότητα αλλαγής του τουριστικού προτύπου δεν μπορούν παρά να εκφράζουν την αγωνία για τη μη βιωσιμότητα του υφιστάμενου.

5.2 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Η Περιφέρεια του Νότιου Αιγαίου, αποτελεί, σήμερα, το σημαντικότερο προορισμό ελλήνων και ξένων τουριστών στη χώρα, συγκεντρώνοντας στο 4% της επιφάνειας της χώρας περίπου το 22% των τουριστικών καταλυμάτων. Μαζί με τις υπόλοιπες ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες (κυρίως την Κρήτη και τα Ιόνια νησιά και σε μικρότερο βαθμό το Β . Αιγαίο) διαθέτουν το 58,5% των κλινών της χώρας και σε αυτές πραγματοποιούνται περίπου το 61 % των τουριστικών διανυκτερεύσεων σε ξενοδοχεία .

Η τουριστική ελκυστικότητα κάθε περιοχής εξαρτάται από την ποσότητα, την ποιότητα και την ποικιλία πόρων, υποδομών και υπηρεσιών που διαθέτει, έτσι ώστε οι καταναλωτές – τουρίστες που θα την επιλέξουν ως προορισμό, να μπορούν να ικανοποιήσουν τα ενδιαφέροντά τους⁵². Όμως, η καταγραφή τους και πολύ περισσότερο η αξιολόγησή τους, προσκρούουν σε σειρά εμποδίων.

Ο βαθμός σημαντικότητας τους δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί με μονοσήμαντο τρόπο, δεδομένου ότι η ποικιλία των ενδιαφερόντων των καταναλωτών και κατά συνέπεια των δυνατών «τουριστικών προϊόντων» που μπορούν να παραχθούν, απαιτούν την ύπαρξη διαφορετικών πόρων και υποδομών, αλλά και προσφερόμενων υπηρεσιών : ο μαζικός ηλιοτροπικός τουρισμός έχει ανάγκη μεγάλης δυναμικότητας αεροδρόμια, πυκνό οδικό δίκτυο, παραλίες μεγάλης χωρητικότητας , κέντρα διασκέδασης , οργανωμένες εκδρομές και γενικά προσφορά συγκεκριμένων υποδομών και υπηρεσιών σε μεγάλη κλίμακα, ενώ σε ό,τι αφορά στις νέες μορφές τουρισμού , όπως για παράδειγμα ο πολιτιστικός και ο φυσιολατρικός τουρισμός , ελκύνονται περισσότερο από τη μικρή κλίμακα της τουριστικής δραστηριότητας , από την ποιότητα , από την ποικιλότητα , αλλά και από την ιδιαιτερότητα των πόρων κάθε περιοχής . Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο ιαματικός , ο θρησκευτικός , ο θαλάσσιος ή ο συνεδριακός τουρισμός , έχουν ανάγκη από συγκεκριμένους πόρους και ειδικές υποδομές για να αναπτυχθούν .

⁵² Αν και η επιτυχία ενός προορισμού καθορίζεται εκτός των άλλων και από το ποσοστό αυτών που επανέρχονται συστηματικά σε μια περιοχή, στην προκειμένη περίπτωση δεν αναφερόμαστε στους παραθεριστές. Όμως ο συνυπολογισμός των παραθεριστών για τον υπολογισμό της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής υποδοχής είναι απαραίτητος.

Ταυτόχρονα, η σημαντικότητα ενός τουριστικού πόρου μεταβάλλεται στο χρόνο, μια και μεταβάλλονται οι προτιμήσεις των καταναλωτών, επηρεαζόμενες από σειρά εξωγενών παραγόντων. Για παράδειγμα, η ευαισθητοποίηση των κατοίκων των αναπτυγμένων χωρών στην προστασία του περιβάλλοντος φαίνεται να δημιουργεί νέους πόλους έλξης με βάση σύστημα διαχείρισης των φυσικών πόρων (π.χ. τους πράσινους προορισμούς), ή προσελκύει τουρίστες σε βιότοπους και γενικότερα αξιόλογα οικοσυστήματα (π.χ. σημαντικές περιοχές για πουλιά, υγρότοπους κλπ), γεγονός που δεν έχει σχέση με τους θεωρούμενους ως «αξιόλογους» μέχρι πρότινος πόρους, ενώ παράλληλα τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού αποκτούν όλο και μεγαλύτερο βάρος. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τη ροή των τουριστών σε άλλες περιοχές, χωρίς στις τελευταίες να έχει υπάρξει μεταβολή στην ποιότητα των διαθέσιμων πόρων.

Επίσης, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ύπαρξη ενός πόρου, όσο σημαντικός και αν είναι αυτός, δεν αποτελεί από μόνη της ικανή συνθήκη για την ανάπτυξη τουριστικού ρεύματος σε μια περιοχή. Η ανάδειξη και η πλαισίωση του από τις κατάλληλες υποδομές και υπηρεσίες είναι απαραίτητη, γεγονός που απαιτεί, εκτός από την ύπαρξη οικονομικών πόρων για την εκτέλεση όλων των αναγκαίων έργων, την ύπαρξη κατάλληλα εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού για την αξιοποίηση του, τη συν-αντίληψη των φορέων για το ζητούμενο αποτέλεσμα και την ανάλογη οργάνωσή τους σε τοπικό επίπεδο. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από την παγκόσμια εμπειρία και ιδιαίτερα αυτή των αναπτυγμένων χωρών.

Παράλληλα, ακόμα και αυτή η απλή καταγραφή των κάθε είδους πόρων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη δημιουργία τουριστικών προϊόντων και ροών επισκεπτών, δεν είναι εύκολη. Υπάρχουν κατηγορίες πόρων, όπως π.χ. οι αρχαιολογικές περιοχές και τα βυζαντινά μνημεία, που ακόμη και αν δεν έχουν αναδειχθεί, έχουν καταγραφεί συστηματικά και υπάγονται σε ένα καθεστώς προστασίας, που υφίσταται εδώ και πολλές δεκαετίες. Αντίθετα, πολλά στοιχεία του νεώτερου πολιτισμού, που είτε δεν υπάγονται σε ανάλογο καθεστώς, είτε υπήχθησαν πρόσφατα, παραμένουν άγνωστα στο ευρύ κοινό (π.χ. βιομηχανικά κτίρια). Τέλος, υπάρχουν πόροι που έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον του κοινού, χωρίς να έχουν αποτελέσει αντικείμενο ενασχόλησης της πολιτείας (π.χ. τοπική κουζίνα, μουσική παράδοση, χειροτεχνία κ.α.).

Ακόμη δυσκολότερη είναι η καταγραφή των υποδομών και των υπηρεσιών που παρέχονται, οι οποίες μεταβάλλονται συνεχώς με παρεμβάσεις που γίνονται από

εθνικούς , περιφερειακούς και τοπικούς κρατικούς φορείς , συλλόγους , πολιτιστικά σωματεία, αλλά και ιδιώτες , ενώ δεν υπάρχει κανένα «επίσημο» σύστημα καταγραφής τους . Κατά συνέπεια , η καταγραφή , που θα βασιστεί σε υπάρχουσες μελέτες, έρευνες και υλικό που έχει παραχθεί από διάφορους φορείς , δεν φιλοδοξεί να είναι εξαντλητική .

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν προηγούμενα, η αξιολόγηση των πόρων με βάση ένα αντικειμενικό σύστημα σημαντικότητας τους, είναι εξαιρετικά δύσκολη , αν όχι αδύνατη. Σε ένα πολυνησιωτικό σύμπλεγμα, με διαφορετικά ειδικά χαρακτηριστικά και άνιση ένταση τουριστικής ανάπτυξης , η δραστηριοποίηση των τοπικών φορέων, συμπληρωματικά με τον κεντρικό σχεδιασμό, αποτελεί προϋπόθεση για την επιτυχία του εγχειρήματος . Οι τοπικοί φορείς , με τη γνώση των πόρων και των υποδομών – υπηρεσιών της περιοχής τους, είναι οι πλέον κατάλληλοι για την ανάδειξή τους .

Γενικότερα, οι τουριστικοί πόροι διακρίνονται στις εξής κατηγορίες: α) φυσικοί πόροι (π.χ. ηλιοφάνεια, πηγές, λίμνες, θάλασσες, πανίδα), ανθρώπινοι πόροι (π.χ. εργασιακές συνθήκες, επίπεδο εκπαίδευσης / υγείας, θεσμικό πλαίσιο που αφορά την τουριστική ανάπτυξη, μισθοί), πολιτιστική κληρονομιά (π.χ. αρχαιολογία, ιστορικά μνημεία, παραδόσεις, παραδοσιακοί οικισμοί), υποδομή (π.χ. αεροπορικές και θαλάσσιες μεταφορές, μαρίνες, φυσικά πάρκα, πλαζ), ανωδομή (π.χ. ξενοδοχειακά καταλύματα, κατασκηνώσεις, ξενώνες, εστιατόρια, γραφεία ταξιδιών), οικονομικοί πόροι (π.χ. οικονομικές ενισχύσεις στην τοπική αυτοδιοίκηση, επίπεδο πρώτων υλών, οικοπέδων, υπηρεσιών εργατικού δυναμικού). Στη συνέχεια αξιολογούνται οι ανθρώπινοι πόροι της Περιφέρειας⁵³.

5.3 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

Είναι γενικά αποδεκτό ότι ο τουρισμός αποτελεί ένα ταχύτατα αναπτυσσόμενο κλάδο της παγκόσμιας οικονομίας. Όταν αναφερόμαστε στον τουρισμό, πρέπει να γνωρίζουμε ότι αποτελεί ένα ιδιόμορφο κλάδο, ο οποίος στο μεγαλύτερο ποσοστό του αφορά στην παροχή υπηρεσιών. Με άλλα λόγια, το σύνολο των εργαζομένων στον τουριστικό τομέα της χώρας υποδοχής αποτελούν ουσιαστικά

⁵³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Στ. Βαρβαρέσος, Τουριστική Ανάπτυξη και Διοικητική Αποκέντρωση, εκδόσεις Προπομπός, Ιούλιος 99, σελ. 26-30

αναπόσπαστο μέρος του τουριστικού προϊόντος. Βασικά μιλάμε για ένα ευρύ φάσμα εργαζομένων, σε πολλές και διαφορετικές ειδικότητες στον ευρύτερο τουριστικό τομέα.

Οι εργαζόμενοι στις τουριστικές επιχειρήσεις έρχονται σε άμεση επαφή με τους τουρίστες, οποιαδήποτε και αν είναι η εργασιακή σχέση τους, ανεξάρτητα δηλαδή του αν είναι ιδιοκτήτες ή απλοί υπάλληλοι. Το σύνολο των εργαζομένων δεν απασχολείται άμεσα στον τουριστικό τομέα π.χ. σε ξενοδοχεία, εστιατόρια κλπ. Υπάρχει, επίσης, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό εργαζομένων, οι οποίοι, προσφέρουν έμμεση, περιστασιακή και ανειδίκευτη εργασία⁵⁴. Γεγονός αποτελεί ότι οι αυξημένες ανάγκες κατά τη διάρκεια των περιόδων αιχμής καλύπτονται από ανειδίκευτο προσωπικό, το οποίο εργάζεται περιστασιακά στον κλάδο έχοντας ως βασικό κίνητρο το πρόσθετο εισόδημα που προσφέρει ο τουρισμός συμπληρωματικά στο εισόδημα από το κύριο τους επάγγελμα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σημαντικού προβλήματος στον τουριστικό τομέα, το οποίο αφορά στην χαμηλή ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Όπως διαπιστώνουμε, η παρούσα κατάσταση παρουσιάζει δύο τελείως διαφορετικές παραμέτρους, οι οποίες αρχικά φαίνονται να είναι ασυμβίβαστες μεταξύ τους. Από τη μια πλευρά είναι δεδομένες οι αυξημένες ανάγκες για εξειδικευμένο και καταρτισμένο εργατικό δυναμικό στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, ενώ από την άλλη ένα μεγάλο ποσοστό του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού αποτελείται από ανειδίκευτο προσωπικό, το οποίο δεν έχει τη βασική εκπαίδευση ή εξειδίκευση στον τουριστικό τομέα.⁵⁵

Στην Ελλάδα δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια το σύνολο του αριθμού των εργαζομένων στον τουριστικό τομέα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο προσδιορισμός των παραμέτρων της τουριστικής δραστηριότητας δεν είναι σαφής, ενώ είναι ακόμη δυσκολότερο να οριοθετηθεί το πλαίσιο της μη αμοιβόμενης εργασίας στην οικογενειακή επιχείρηση. Επίσης, είναι αδύνατον να υπάρξει μια ρεαλιστική καταγραφή του αριθμού των γυναικών, οι οποίες εργάζονται στον τουριστικό τομέα, λόγω του ότι η εργασία τους είναι χωρίς αμοιβή και στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης.

⁵⁴ Τσάρτας Π. (1996), Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό, σελ. 218

⁵⁵ Κοντογιάννη Μαρία (2000), Τουρισμός και Απασχόληση, Διπλωματική Εργασία, σελ. 145

Την κύρια ευθύνη της δεδομένης κατάστασης έχει το σύστημα τουριστικής εκπαίδευσης: η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα σε σχέση με τις σπουδές επαγγελματικής εξειδίκευσης στον τουριστικό κλάδο. Η αλήθεια είναι ότι οι σχολές στην πλειοψηφία τους δεν έχουν σύνδεση με την τουριστική βιομηχανία και τους ρυθμούς με τους οποίους αυτή κινείται, ώστε με ευέλικτο τρόπο να μπορούν ανά πάσα στιγμή να ανταποκριθούν στις ολοένα και μεγαλύτερες απαιτήσεις του κλάδου για ειδικευμένο προσωπικό⁵⁶. Οι επενδύσεις του κράτους στον τομέα της συνεχούς κατάρτισης στον τουρισμό είναι ζωτικής σημασίας. Απαραίτητες είναι και οι επενδύσεις σε υποδομή και διαφήμιση, ώστε να μπορέσει να αναπτυχθεί με αξιώσεις ο τουρισμός σε περιφερειακό επίπεδο. Παρ' όλα αυτά η πλέον σημαντική προϋπόθεση για την ανταγωνιστικότητα του ελληνικού τουρισμού είναι η ποιοτική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού που ασχολείται στον τουριστικό τομέα, μέσω της βελτίωσης της προσφερόμενης τουριστικής παιδείας, εκπαίδευσης και κατάρτισης.

5.4 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΝΗΣΙΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Τα νησιά της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, είναι δυνατό να διακριθούν σε κατηγορίες με βάση την τουριστική τους ανάπτυξη. Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται προς την κατεύθυνση αυτή είναι : α) η έκταση, β) ο μόνιμος πληθυσμός, γ) ο εποχιακός πληθυσμός, δ) το είδος της τουριστικής ανάπτυξης, προσδιοριζόμενο από τον αριθμό κατά κατηγορία καταλυμάτων, το πλήθος και εύρος των προσφερόμενων υπηρεσιών / εξυπηρετήσεων, ε) η αναλογία ημεδαπών / αλλοδαπών τουριστών, ζ) οι επιρροές που δέχεται το νησί από την παρουσία διοίκησης υπερτοπικού επιπέδου και το ρόλο του ως κέντρο παραθερισμού, κατά κύριο λόγο, των κατοίκων της μητροπολιτικής Περιφέρειας της Αττικής, η) ο υψηλός βαθμός εξάρτησης από μεγαλύτερο κέντρο σε παρακείμενο νησί (πολυσχιδής δορυφορική σχέση).

Στη βάση αυτών των κριτηρίων αναδείχθηκαν έξι Ομάδες Νησιών οι οποίες είναι οι ακόλουθες:

Ομάδα Ι

⁵⁶ Εκτίμηση των Αναγκών σε Ειδικευμένο Προσωπικό του Τουριστικού Τομέα, ΣΕΤΕ, Αθήνα 1995, σελ.21

Περιλαμβάνει αποκλειστικά τη Ρόδο, δεδομένων των σημαντικών αποκλίσεων που αφορούν τα κριτήρια της έκτασης, του πληθυσμού, του είδους των τουριστικών μονάδων (μέγεθος και εύρος εξυπηρετήσεων).

Ομάδα II

Περιλαμβάνει νησιά με κύριο χαρακτηριστικό το δυναμισμό τους στον τουρισμό, με υψηλό αριθμό επισκεπτών αλλά όχι απαραίτητα παρεμφερές πληθυσμιακό μέγεθος και εμφάνιση έντονων στοιχείων κορεσμού.

Ομάδα III

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των νησιών αποτελεί η έντονη πίεση για παραθεριστική κατοικία (εξυπηρέτηση μητροπολιτικής Περιφέρειας Αττικής) και εσωτερικό τουρισμό. Η Σύρος κατά τα υπόλοιπα διαφοροποιείται λόγω του ρόλου της ως διοικητικού κέντρου της Περιφέρειας και των χαρακτηριστικών αστικής ανάπτυξης, τα οποία αντανakλώνται στο πληθυσμιακό της μέγεθος.

Ομάδα IV

Νησιά τα οποία χαρακτηρίζονται από δυναμική στον πληθυσμό, περιβαλλοντικές πιέσεις, ελλείψεις σε βασικούς πόρους (π.χ. υδατικούς) και πολύμορφη τουριστική ανάπτυξη σε ό,τι αφορά το είδος των καταλυμάτων (τάξη, κατηγορία, επίσημες-παράνομες κλίνες). Επίσης, εντοπίζονται δυνατότητες ελέγχου του προσανατολισμού της τουριστικής δραστηριότητας.

Ομάδα V

Στην ομάδα αυτή εντάσσονται νησιά με μικρότερο εδαφικό και πληθυσμιακό μέγεθος, τα οποία μέχρι πρόσφατα εξασφάλιζαν σχετικά υψηλό βαθμό αυτάρκειας βασιζόμενης στην αγροτική οικονομία. Το δεύτερο χαρακτηριστικό τους σταδιακά ανατρέπεται ενώ αυξάνεται η ζήτηση για μικρές τουριστικές μονάδες και ενοικιαζόμενα δωμάτια. Στο σύνολό τους παρουσιάζουν αυξημένες ανάγκες συμπλήρωσης / βελτίωσης των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, με έμφαση σ' αυτές που σχετίζονται με την προσπελασιμότητα.

Ομάδα VI

Περιλαμβάνει νησιά με ισχυρές σχέσεις με παρακείμενα δυναμικότερα ή ιδιαίτερα ανεπτυγμένα νησιά. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, η τουριστική τους ανάπτυξη είναι άμεσα συσχετισμένη με την εκτόνωση σημαντικών οικιστικών κέντρων ή/και την «υπερχείλιση» του ρεύματος που προσελκύουν καθιερωμένοι τουριστικοί προορισμοί.

5.5 ΟΙ ΕΥΡΥΤΕΡΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ

5.5.1 Φυσικό περιβάλλον και τοπίο

Οι κυριότεροι κίνδυνοι υποβάθμισης των αξιόλογων οικοσυστημάτων του Νοτίου Αιγαίου είναι οι ακόλουθοι :

- α) *Υπερμέτρη και ιδίως ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των τουριστικών δραστηριοτήτων.* Οι πιέσεις που ασκούνται στο φυσικό περιβάλλον των Κυκλάδων και Δωδεκανήσου από την άσκηση των τουριστικών δραστηριοτήτων σχετίζονται με την κατανάλωση υδάτινων πόρων, τη δημιουργία αποβλήτων, την εισβολή μεγάλου αριθμού επισκεπτών σε ευαίσθητα οικοσυστήματα, με αποτέλεσμα την πρόκληση οικολογικών διαταραχών και την κατασκευή τουριστικών υποδομών και ανωδομών χωρίς ουσιαστικό έλεγχο χωροθέτησης και λανθασμένο ή ανεπαρκή σχεδιασμό.
- β) *Επέκταση των οικισμών κατά μήκος της παράκτιας ζώνης.*
- γ) *Πρόκληση πυρκαγιών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες (εσκεμμένα ή από ατύχημα) , στο βαθμό που συνδέεται με τουριστικές δραστηριότητες π.χ. αναψυχή στην ύπαιθρο.*
- δ) *Διάβρωση των ακτών ως αποτέλεσμα αποτυχημένου σχεδιασμού κατασκευών κατά μήκος της ακτογραμμής, για την εξυπηρέτηση του τουρισμού.*

Οι κυριότεροι κίνδυνοι υποβάθμισης του τοπίου των νησιών του Νοτίου Αιγαίου συνίστανται:

- ✓ Στην κατασκευή τουριστικών υποδομών και ανωδομών , κυρίως – αλλά όχι μόνο – κατά μήκος της ακτογραμμής.
- ✓ Στην ευρύτατη «αξιοποίηση» των όρων της εκτός σχεδίου δόμησης που επιτρέπουν τη δόμηση όχι μόνο σε οποιοδήποτε αγροτεμάχιο έχει έκταση μεγαλύτερη των 4 στρεμμάτων, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις σε οικοπέδα μικρότερα χωρίς περιορισμούς στη μορφή των κτιρίων, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την αλλοίωση του τοπίου.
- ✓ Στην επέκταση οικιστικών κέντρων τόσο σε ορεινές περιοχές όσο και στην παράκτια ζώνη
- ✓ Στην πρόκληση πυρκαγιών και συνακόλουθα την καταστροφή δασικών και άλλων εκτάσεων και στην ανεξέλεγκτη διάθεση στερεών απορριμμάτων στις κοίτες των

ρεμάτων , στις ακτές και αλλού, στο βαθμό που συνδέονται με την τουριστική δραστηριότητα.

5.5.2 Η εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία

Στη συγκεκριμένη ενότητα εκτιμάται η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία και συγκεκριμένα στο ΑΕΠ και στην απασχόληση με βάση στοιχεία της ΕΣΥΕ.

Εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στο ΑΕΠ

Στην παλιά μεθοδολογία των Εθνικών Λογαριασμών δεν διακρινόταν ο τουρισμός ως ξεχωριστός κλάδος. Οι κλάδοι που είχαν σχέση με τον τουρισμό (π.χ. ξενοδοχεία, εστιατόρια κλπ.) περιλαμβάνονταν στον κλάδο «λοιπές υπηρεσίες». Στη νεότερη μεθοδολογία των Εθνικών Λογαριασμών, ο κλάδος «ξενοδοχεία – εστιατόρια» (που αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος του κλάδου του τουρισμού) διακρίνεται ως ξεχωριστός κλάδος. Όμως άλλοι κλάδοι που σχετίζονται με τον τουρισμό (π.χ. τουριστικά γραφεία, ενοικιάσεις αυτοκινήτων κλπ.) εξακολουθούν να μην εμφανίζονται ξεχωριστά και να περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων κλάδων στον κλάδο «λοιπές υπηρεσίες».

Κατά την περίοδο 1995 - 1998 τόσο στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου όσο και στο Σύνολο Χώρας αυξάνεται σε πραγματικούς όρους (σε σταθερές τιμές) η προστιθέμενη αξία του τριτογενούς τομέα και του κλάδου «ξενοδοχεία – εστιατόρια». Όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα, αυξάνεται η προστιθέμενη αξία που παράγει στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (και στους δύο Νομούς) ενώ μειώνεται στο Σύνολο Χώρας. Τέλος, αυξάνεται η προστιθέμενη αξία που παράγει ο δευτερογενής τομέας στο Σύνολο Χώρας ενώ μειώνεται στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (και στους δύο Νομούς).

Σχετικά με την τομεακή διάρθρωση της προστιθέμενης αξίας για την περίοδο 1995 – 1998 η οικονομία της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου και του Συνόλου Χώρας έχουν την ίδια περίπου δομή. Ο τριτογενής τομέας παράγει πάνω από τα δύο τρίτα της προστιθέμενης αξίας και ακολουθούν σε βαρύτητα (ποσοστό συμμετοχής στην παραγωγή προστιθέμενης αξίας) ο δευτερογενής και ο πρωτογενής τομέας. Ο τριτογενής τομέας της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου συμβάλλει στην περιφερειακή

προστιθέμενη αξία κατά μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι ο αντίστοιχος του Συνόλου Χώρας, ενώ ο δευτερογενής και ο πρωτογενής τομέας της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου συμβάλλουν στην περιφερειακή προστιθέμενη αξία κατά μικρότερο ποσοστό από ό,τι οι αντίστοιχοι του Συνόλου Χώρας. Την περίοδο 1995 – 1998, στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αυξάνεται η βαρύτητα του τριτογενούς και πρωτογενούς τομέα ενώ μειώνεται αντίστοιχα η βαρύτητα του δευτερογενούς τομέα. Ενώ στο Σύνολο της Χώρας αυξάνεται η βαρύτητα του τριτογενούς και δευτερογενούς τομέα, ενώ μειώνεται η βαρύτητα του πρωτογενούς.

Εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην απασχόληση

Η κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα αναδεικνύει την υπεροχή του τουρισμού - ιδίως στο Νομό Δωδεκανήσου - καθώς και τη σημαντική συμμετοχή των υπηρεσιών, του εμπορίου και του κλάδου των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών - ιδίως στα νησιά των Κυκλάδων - .Στα στοιχεία της απασχόλησης διακρινόταν ξεχωριστά ο κλάδος «ξενοδοχεία – εστιατόρια» ήδη από το 1981 σε αντίθεση με τους Εθνικούς Λογαρισμούς. Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται ελήφθησαν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, που διενεργείται κάθε χρόνο με δειγματοληψία σε επίπεδο Περιφέρειας και για το λόγο αυτό δεν διατίθενται στοιχεία απασχόλησης ανά Νομό, καθώς στο επίπεδο του Νομού το δείγμα παύει να είναι αξιόπιστο. (*Βλ. Πίνακας: Κλαδική διάρθρωση απασχόλησης στον τριτογενή τομέα στο τέλος της συγκεκριμένης ενότητας*)

Κατά την περίοδο 1991 – 1999 στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αυξάνει η απασχόληση σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας και στον κλάδο «ξενοδοχεία – εστιατόρια». Την ίδια περίοδο στο Σύνολο Χώρας αυξάνεται η συνολική απασχόληση που οφείλεται στην αύξηση της απασχόλησης του τριτογενούς τομέα που καλύπτει τη μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα ενώ, επίσης, αύξηση σημείωσε η απασχόληση του κλάδου «ξενοδοχεία – εστιατόρια» (βλέπε πίνακα 7 στο παράρτημα).

Επίσης κατά την ίδια χρονική περίοδο αυξάνεται το ποσοστό των απασχολουμένων στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου ως ποσοστό της απασχόλησης στο Σύνολο Χώρας. Επίσης, είναι σαφής η αύξηση των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου ως ποσοστό των απασχολουμένων στον πρωτογενή τομέα στο Σύνολο Χώρας. Μικρή είναι η αύξηση των

απασχολουμένων στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου ως ποσοστό των απασχολουμένων στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα στο Σύνολο Χώρας. Τέλος, παρά τη μείωση των ετών 1998 – 1999, μικρή ήταν και η αύξηση των απασχολουμένων στον κλάδο «ξενοδοχεία – εστιατόρια» ως ποσοστό των απασχολουμένων στον κλάδο «ξενοδοχεία – εστιατόρια» στο Σύνολο Χώρας.

Σχετικά με την παραγωγικότητα της εργασίας ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας την περίοδο 1995 – 1999 παρατηρείται αύξηση της παραγωγικότητας όλων των τομέων της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου (με εξαίρεση το δευτερογενή τομέα) και του Συνόλου Χώρας.

Την περίοδο 1995 – 1999 η παραγωγικότητα όλων των τομέων (με εξαίρεση το δευτερογενή τομέα) της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου είναι υψηλότερη από την παραγωγικότητα των αντίστοιχων τομέων του Συνόλου Χώρας και ακολουθεί ανοδική τάση με ταχύτερο ρυθμό.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι βασική δραστηριότητα για την ανάπτυξη της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου είναι και θα συνεχίσει αναμφίβολα να είναι ο **Τουρισμός**, καθώς η Περιφέρεια συγκεντρώνει πολύ σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα όπως:

- Εξαιρετικής ποιότητας και ποικιλίας φυσικό και δομημένο περιβάλλον.
- Μοναδικούς πολιτιστικούς πόρους, αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία, μουσεία, παραδοσιακούς οικισμούς, πολιτιστική παράδοση και εκδηλώσεις.
- Ανεπτυγμένη τουριστική υποδομή σε καταλύματα και χώρους εστίασης, ψυχαγωγίας, κλπ⁵⁷.

⁵⁷ Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, Υπουργείο Ανάπτυξης, ΕΟΤ, Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 2003

Πίνακας: ΚΛΑΔΙΚΗ ΔΙΑΦΘΡΩΣΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Νομός Δωδεκανήσου		Νομός Κυκλάδων		Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	
Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	8.391	21,85	3.556	24,29	11.947	22,52
Ξενοδοχεία-Εστιατόρια	11.657	30,36	2.388	16,31	14.045	26,48
Μεταφορές, Αποθήκευση & Επικοινωνίες	4.344	11,31	2.883	19,70	7.227	13,63
Ενδιάμεσοι Χρηματο-πιστωτικοί Οργανισμοί	771	2,00	399	2,72	1.170	2,21
Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας, κλπ.	1.752	4,56	753	5,14	2.505	4,72
Δημόσια διοίκηση, άμυνα, κλπ.	4.545	11,84	1.805	12,33	6.350	11,97
Εκπαίδευση	2.476	6,45	1.291	8,82	3.767	7,10
Υγεία & κοινωνική μέριμνα	2.264	5,90	567	3,87	2.831	5,34
Λοιπά	2.196	5,73	996	6,82	3.192	6,03
ΣΥΝΟΛΟ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ	38.396	100	14.638	100	53.034	100

Πηγή: ΕΣΥΕ – Ετήσια Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1999

5.5.3 Η συσχέτιση του τουρισμού με άλλους τομείς και κλάδους παραγωγής στην Περιφέρεια (και ειδικότερα μεταφορές, λιανικό εμπόριο, μεταποίηση)

Η επίπτωση του τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη της εξεταζόμενης Περιφέρειας είναι σημαντική, καθώς φτωχές μέχρι πρότινος περιοχές απέκτησαν μια σημαντική πηγή εισοδήματος.

Ο περιορισμός της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα δεν μπορούμε να πούμε ότι προκλήθηκε από τον τουρισμό, αλλά ήταν μια πορεία σε μεγάλο βαθμό δρομολογημένη για το σύνολο της χώρας, η οποία επιταχύνθηκε σε ορισμένες περιοχές λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού. Η ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα (και ιδιαίτερα της μεταποίησης) δεν επετεύχθηκε παρά τα γενναιόδωρα κίνητρα και δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι εμποδίστηκε από την ανάπτυξη του τουρισμού. Έτσι η ανάπτυξη του τουρισμού, ιδιαίτερα στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, φάνηκε να είναι η μόνη δυνατότητα ανάπτυξης.

Η ανάπτυξη του τουρισμού υποστηρίζεται ότι ενθαρρύνει την ανάπτυξη και άλλων υπηρεσιών (εμπόριο, μεταφορές κλπ.). Όμως, στα τέλη της δεκαετίας του

1990, είχε παρατηρηθεί ότι το ποσοστό συμμετοχής των μεταφορών και του εμπορίου στη Συνολική Περιφερειακή Προστιθέμενη Αξία δεν διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από το αντίστοιχο της χώρας. Επομένως, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ανάπτυξη του τουρισμού ενθάρρυνε την ανάπτυξη και άλλων υπηρεσιών (εμπόριο, μεταφορές κλπ.).

Το ποσοστό συμμετοχής της μεταποίησης στη Συνολική Περιφερειακή Προστιθέμενη Αξία είναι μικρότερο από το αντίστοιχο της χώρας αλλά δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο τουρισμός περιόρισε τη μεταποίηση διότι δεν υπήρχαν ικανές προϋποθέσεις για την ανάπτυξή της στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.

Η συνήθης αναφορά σε στρεβλή ανάπτυξη με βάση τον τουρισμό, και τις υπηρεσίες γενικότερα, έγκειται στο ότι η Ελλάδα μετέβηκε από μια παραδοσιακή αγροτική οικονομία σε μια οικονομία υπηρεσιών χωρίς ενδιάμεσα να περάσει από το στάδιο της βιομηχανικής ανάπτυξης⁵⁸. Το θέμα συνεπώς δεν έγκειται στον προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας προς τον τουρισμό και τις υπηρεσίες, αλλά στον τρόπο και το ρυθμό με τον οποίο έγινε αυτό.

Ο τουρισμός ασφαλώς προσφέρει εισοδήματα στους κατοίκους της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου υψηλότερα από το μέσο της χώρας και έχει αναχθεί σε σχεδόν αποκλειστική δραστηριότητα γύρω από την οποία προσανατολίζονται και οι άλλοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό όμως εγκυμονεί κινδύνους, καθώς η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου εξαρτάται έτσι σε μεγάλο βαθμό από ένα προϊόν (τον τουρισμό) η αγορά του οποίου μονοπωλείται από διεθνείς επιχειρήσεις διανομής του προϊόντος (tour operators), ενώ ο ανταγωνισμός είναι οξύς με άλλους τουριστικούς προορισμούς – ιδίως μεσογειακούς προορισμούς -. Έτσι οποιαδήποτε μεταβολή στον κλάδο θα έχει συνέπειες όχι μόνο σε αυτόν αλλά στο σύνολο της οικονομίας της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, καθώς ο τουρισμός είναι μια οικονομική δραστηριότητα με υψηλές αποδόσεις αλλά και με υψηλό κίνδυνο, σε αντίθεση με άλλους κλάδους (όπως π.χ. η μεταποίηση), που αν και έχουν μικρότερες αποδόσεις, δεν έχουν μεγάλες διακυμάνσεις.

Αυτό που παραμένει αδιευκρίνιστο, είναι η απόδοση των επενδύσεων (ιδιωτικών και δημόσιων) στον τουρισμό, καθώς δεν υπάρχουν στοιχεία (αν και υπάρχουν μερικές εκτιμήσεις) επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Ο προσανατολισμός της

⁵⁸ Μουζέλης Ν., Νεοελληνική κοινωνία : Όψεις Υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα 1987

Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου προς τον τουρισμό είχε ως αποτέλεσμα τον προσανατολισμό και των δημόσιων επενδύσεων σε έργα που εξυπηρετούν σε μεγάλο βαθμό την τουριστική δραστηριότητα (π.χ. αεροδρόμιο) σε βάρος άλλων έργων που θα εξυπηρετούσαν άλλες ανάγκες.

5.5.4 Οι κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

Με βάση το ποσοστό της έμμεσης ή άμεσης απασχόλησης στον τουρισμό στην Περιφέρεια, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου αποδέχεται την ανάπτυξη του τουρισμού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κοινωνικές συγκρούσεις, που αντανακλούν κυρίως συγκρούσεις οικονομικών συμφερόντων.

Ο τουρισμός επέφερε σημαντική αναδιανομή πλούτου στις πρώην αγροτικές και νυν τουριστικές περιοχές. Ακόμη, η αυξημένη τιμή της γης οδήγησε στον αποκλεισμό ορισμένων ντόπιων κατοίκων από την δραστηριοποίησή τους στον τουρισμό καθώς δεν μπορούν να καταβάλλουν υψηλά ενοίκια για την εκμίσθωση καταστημάτων. Το γεγονός αυτό σε κάποιο βαθμό βελτιώνει την ποιότητα του τουρισμού, εφόσον στις τουριστικές περιοχές δραστηριοποιούνται «επαγγελματίες του τουρισμού» (και όχι περιστασιακοί επιχειρηματίες που παράλληλα με την ενασχόληση με τον τουρισμό διατηρούν και αγροτικές, συνήθως, δραστηριότητες) βελτιώνοντας την ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Σε κάθε περίπτωση όμως δημιουργούνται συγκρούσεις με τους ντόπιους που βλέπουν «ξένους» (όχι απαραίτητα αλλοδαπούς αλλά και Έλληνες που δεν είναι συντοπίτες τους) να προκόβουν σε ένα χώρο που θεωρούσαν δικό τους. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι, καθώς ο τουρισμός στην Ελλάδα γενικά αλλά και στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου ειδικότερα, έχει έντονη εποχικότητα, οι επιχειρηματίες αυτοί φεύγουν το χειμώνα (αφού συνήθως διατηρούν και ένα κατάστημα σε μια άλλη πόλη) και έτσι οι τουριστικές περιοχές μένουν αραιοκατοικημένες με αποτέλεσμα να χάνεται η κοινωνική συνοχή τους..

Η αυξημένη ζήτηση για γη στις τουριστικές περιοχές βελτίωσε σημαντικά τη θέση αυτών που είχαν έγγειο περιουσία στα «ζωτικά σημεία» σε σχέση με αυτούς που είχαν έγγειο περιουσία σε «λιγότερο ζωτικά σημεία». Έτσι δημιουργήθηκε σύγκρουση συμφερόντων στις τοπικές κοινωνίες μεταξύ αυτών που έχουν έγγειο περιουσία στα «ζωτικά σημεία» που, με το πρόσχημα της προστασίας του

περιβάλλοντος, δεν επιθυμούν την επέκταση των οικισμών, καθώς αυτό θα αυξήσει την προσφορά γης μειώνοντας έτσι την αξία της περιουσίας τους, και αυτών που έχουν έγγειο περιουσία σε «λιγότερο ζωτικά σημεία» που επιθυμούν την επέκταση των οικισμών ώστε να αυξηθεί η αξία της περιουσίας τους.

Τέλος, υποστηρίζεται συνήθως ότι η ανάπτυξη του τουρισμού ενθάρρυνε τη γυναικεία απασχόληση και ενίσχυσε τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, καθώς πολλές από αυτές αναλαμβάνουν επιχειρηματική δραστηριότητα.. Η αλλαγή αυτή ωστόσο δεν είναι όσο γενικευμένη αφήνεται να εννοηθεί. Αντίθετα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980 περιοριζόταν στις ηλικίες 20 - 40 ετών⁵⁹.

⁵⁹ Π. Τσάρτας, ΕΚΚΕ, Κοινωνικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και ιδίως στα νησιά Ίος-Σέριφος κατά την περίοδο 1950-1980, Αθήνα 89

Χ. Κοκκώσης – Π. Τσάρτας, ΕΑΠ, Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων: Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό, Πάτρα 1999, σελ. 29-32

Αγριαντώνης Ν., «Φηρά – Σαντορίνης: Ανάλυση της νησιώτικης τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπειρία», στο Burgel Guy, (1989)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΟ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

6.1 ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ – ΔΥΝΗΤΙΚΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΖΗΤΗΣΗ

Η ανάλυση της δυνητικής ζήτησης της Περιφέρειας Ν. Αιγαίου θα επικεντρωθεί αφενός στην διερεύνηση των διαμορφωμένων χαρακτηριστικών της ζήτησης και αφετέρου στην εξέταση των τάσεων που ενισχύουν την μεσοπρόθεσμη αύξηση της ζήτησης από συγκεκριμένες ομάδες – στόχους. Στόχος αυτής της προσέγγισης είναι να υπάρξει μια πολυεπίπεδη καταγραφή των διαφορετικών πηγών της ζήτησης, οι οποίες είτε προέρχονται από το διαμορφωμένο προφίλ της, είτε προκύπτουν ως αποτέλεσμα ειδικότερων ή και ευρύτερων αλλαγών στην τοπική, την εθνική ή την Μεσογειακή αγορά τα τελευταία χρόνια.

6.1.1 Διαμορφωμένη κατάσταση της τουριστικής ζήτησης (1970-2000)

Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αποτελεί εδώ και αρκετές δεκαετίες πόλο έλξης Ελλήνων και αλλοδαπών τουριστών διαθέτοντας παράλληλα σημαντικές υποδομές τουριστικής ανάπτυξης στο σύνολο σχεδόν των νησιών της. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιοχής αποτελεί η ύπαρξη σημαντικών και πολυσύνθετων τουριστικών πόρων (περιβαλλοντικών, ιστορικών και πολιτιστικών). Τα βασικά **χαρακτηριστικά** της διαμορφωμένης τουριστικής ζήτησης στην περίοδο 1970 – 2000 είναι τα ακόλουθα:

(α) *Η συγκεκριμένη Περιφέρεια αποτελεί προορισμό με σταθερή και ποιοτική ζήτηση:* Η περιοχή αποτελεί ένα σημαντικό προορισμό του Μεσογειακού Τουρισμού, ο οποίος λόγω της μακρόχρονης παρουσίας του στη διεθνή και την ελληνική αγορά, έχει αποκτήσει μια σταθερή ζήτηση. Η Περιφέρεια διαθέτει ένα μεγάλο αριθμό μικρών ή μεγαλύτερων νησιών, τα οποία αποτελούν και διαφορετικούς προορισμούς αυτής της διαμορφωμένης ζήτησης. Η σχετική επίσης ευκολία πρόσβασης από νησί σε νησί προσδίδει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα για την ζήτηση της περιοχής και

παράλληλα συμβάλλει στην σταθερότητα και την αύξηση που συχνά παρουσιάζει (σε ετήσια βάση).

(β) *Η ζήτηση της περιοχής σχετίζεται με ορισμένα από τα βασικότερα κίνητρα του σύγχρονου τουρισμού.* Η σχετική σταθερότητα που παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια η τουριστική ζήτηση της περιοχής, συνδέεται άμεσα και με την δυνατότητά της να ανταποκρίνεται σε ορισμένα από τα βασικά κίνητρα του σύγχρονου τουρισμού. Η δυνατότητα αυτή πάλι σχετίζεται με τον πλούτο, αλλά και με την μεγάλη ποικιλία των πόρων του τουρισμού στην περιοχή. Τα κυριότερα από τα **κίνητρα**, τα οποία συνδέονται με την περιφέρεια, είναι:

- Η διάθεση της φυγής. Η Περιφέρεια διαθέτει ένα μεγάλο αριθμό περιοχών που διαθέτουν πόρους και δραστηριότητες ικανές να καλύψουν αυτό το κίνητρο.
- Η ψυχαγωγία. Η Περιφέρεια μπορεί να καλύψει πολλούς και διαφορετικούς τύπους ψυχαγωγίας, με ανάλογους πόρους, υποδομές και δραστηριότητες.
- Η ανάπαυση. Η ανάπαυση όπως και η ψυχαγωγία συνδέεται με τις διακοπές μικρής ή μεγάλης διάρκειας, τις οποίες πραγματοποιούν κυρίως οικογένειες και άτομα μέσης ή τρίτης ηλικίας.
- Ο πολιτισμός. Η Περιφέρεια αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κέντρα πολιτισμού σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και διαθέτει πολλές υποδομές και πόρους για πολιτιστικές δραστηριότητες.
- Η περιήγηση. Η Περιφέρεια αποτελεί έναν ιδανικό τόπο για μικρές ή μεγάλες περιηγήσεις, οι αποστάσεις μεταξύ των νησιών είναι συχνά πολύ μικρές.
- Η απομόνωση. Ο νησιωτικός χώρος – συμβολικά κυρίως – αποτελεί τον γεωγραφικό χώρο, ο οποίος ενδείκνυται για όσους προτιμούν ένα ταξίδι με στόχο την απομόνωση από όλα όσα χαρακτηρίζουν την σύγχρονη ζωή στα μεγάλα αστικά κέντρα.
- Το περιβάλλον. Η ποιότητα και η ποικιλία, τόσο του φυσικού όσο και του δομημένου περιβάλλοντος της περιφέρειας, αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα προσέλκυσης τουριστών σε αυτήν.

(γ) *Οι κύριες παράμετροι διαμόρφωσης της τουριστικής ζήτησης της περιφέρειας :* Η περιφέρεια Ν. Αιγαίου διακρίνεται τα τελευταία 20 χρόνια από μια σταθεροποίηση με αυξητικές τάσεις των κύριων παραμέτρων προέλευσης της ζήτησης. Είναι δυνατό

να διακριθούν τρεις διαφορετικοί πόλοι, οι οποίοι συνθέτουν το σημερινό προφίλ της ζήτησης. Οι πόλοι και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους είναι οι ακόλουθοι:

1. Ο Τουρισμός Διακοπών της καλοκαιρινής περιόδου : Η Περιφέρεια αποτελεί ένα σταθερό τόπο ζήτησης για τον τουρισμό διακοπών, σε εθνικό και κυρίως σε διεθνές επίπεδο. Εδώ και αρκετές δεκαετίες η ζήτηση αυτή ξεκίνησε με βάση την ποιότητα του περιβάλλοντος και τον σημαντικό πολιτισμό της περιοχής και παρουσιάζει σταθερή αύξηση.

2. Ο Ειδικός και Εναλλακτικός Τουρισμός : Σημαντικό είναι και το ποσοστό της ζήτησης ειδικών και εναλλακτικών πόρων και δραστηριοτήτων στην περιοχή κυρίως τα τελευταία χρόνια. Η ζήτηση αυτή προέρχεται τόσο από την Ελλάδα (σε υψηλότερο ποσοστό) όσο και από το εξωτερικό. Πρόκειται για ταξίδια, τα οποία είτε γίνονται με αποκλειστικό στόχο το ειδικό κίνητρο είτε αποτελούν συνδυασμό με ένα ταξίδι διακοπών.

3. Ο Παραθερισμός : Αποτελεί πλέον ένα σταθερά αυξανόμενο ποσοστό της ζήτησης τα τελευταία χρόνια. Προερχόμενη κυρίως από την πρωτεύουσα, αυτή η ζήτηση ενισχύεται επίσης από έναν αριθμό αλλοδαπών, που είναι ιδιοκτήτες ή ενοικιάζουν παραθεριστικά σπίτια στην περιοχή. Επίσης υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός κατοίκων, οι οποίοι διαθέτουν δεύτερη κατοικία εντός των Νομών Κυκλάδων και Δωδεκανήσου, καθώς και ένας επίσης σημαντικός αριθμός μεταναστών καταγόμενων από την περιοχή, οι οποίοι κατοικούν σε αστικά κέντρα ή στο εξωτερικό και διαθέτουν ή διατηρούν πατρογονικά ή παραθεριστικά σπίτια σε αυτήν. Η ευκολότερη πλέον πρόσβαση λόγω των ταχύτερων και ασφαλέστερων πλοίων και των αρκετών νέων αεροδρομίων ενίσχυσε αυτή την τάση αύξησης του παραθερισμού στα νησιά της περιφέρειας.

6.1.2 Οι τάσεις της τουριστικής ζήτησης στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου : Οι πηγές προέλευσης της δυνητικής ζήτησης τα επόμενα 15 χρόνια

Είναι δεδομένο ότι η διαμορφωμένη ζήτηση διαθέτει χαρακτηριστικά, τα οποία συμβάλλουν στην διαμόρφωση ενός «πυρήνα σταθερότητας» μεσοπρόθεσμα στην περιοχή. Ένα βασικό στοιχείο το οποίο λειτουργεί θετικά τόσο για την ήδη διαμορφωμένη ζήτηση όσο και για την δυνητική αύξησή της, είναι η ύπαρξη μιας δυναμικής διαφημιστικής εικόνας. Η εικόνα αυτή δεν αφορά μόνο ευρύτερα τμήματα

της Περιφέρειας (π.χ. Νομός Κυκλάδων και Δωδεκανήσου) αλλά και συγκεκριμένα νησιά, ορισμένα από τα οποία μάλιστα εδώ και πολλά χρόνια είναι γνωστά στον διεθνή χώρο (Μύκονος, Πάρος, Ρόδος, Κως, Σαντορίνη κ.λ.π). Οι σημαντικότερες πηγές της δυνητικής ζήτησης είτε σχετίζονται με τμήματα της ήδη διαμορφωμένης ζήτησης (ανεπαρκώς αναπτυγμένα) είτε αφορούν νέες ομάδες στόχους ή αγορές. Οι κυριότερες από αυτές τις πηγές είναι:

1) *Η μεγαλύτερη και περισσότερο εξειδικευμένη ανάπτυξη των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού:* Η ανάπτυξη αυτή είναι δυνατό να στραφεί προς δύο κατευθύνσεις: α) Την επέκταση σε κάποιες ειδικές και εναλλακτικές μορφές, οι οποίες δεν έχουν σημαντική παρουσία στην περιφέρεια π.χ. οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, τουρισμός στο ύπαιθρο και β) Την εξειδίκευση των δραστηριοτήτων και προσφερόμενων υπηρεσιών ορισμένων τέτοιων μορφών, των οποίων η ανάπτυξη παρουσιάζει συγκριτικά πλεονεκτήματα στην περιφέρεια π.χ. αθλητικός, θαλάσσιος, περιγητικός, πολιτιστικός.

Ιδιαίτερη σημασία έχει εδώ ο επαναπροσδιορισμός της διαφημιστικής εικόνας της Περιφέρειας, ώστε να προβληθούν και οι ανάλογοι πόροι της, ιδιαίτερα στο εξωτερικό όπου όλοι θεωρούν την περιοχή κλασσικό προορισμό τουρισμού διακοπών. Η κυρίαρχη τάση της ζήτησης διεθνώς – αλλά και στην Ελλάδα- η οποία ενισχύει τα ταξίδια αυτού του τύπου είτε ως συμπλήρωμα των ταξιδιών διακοπών είτε ως αυτόνομα ταξίδια, αποτελεί την βάση της αύξησης της δυνητικής ζήτησης.

2) *Η αύξηση της τουριστικής ζήτησης από εθνικότητες με μικρή παρουσία στην περιοχή:* Η ελληνική αγορά και ιδιαίτερα ο νησιωτικός χώρος αναμένεται ότι θα ενισχυθούν σημαντικά τα επόμενα χρόνια από την αύξηση της ζήτησης, η οποία προέρχεται:

α) *Από τις βαλκανικές χώρες.* Πρόκειται για μια αγορά η οποία παρά τις δυσκολίες και τα προβλήματά της αναμένεται ότι σταδιακά θα σταθεροποιηθεί αυξάνοντας το μερίδιο της στην ζήτηση της περιοχής.

β) *Από τις Ανατολικές χώρες της Ευρώπης.* Η αγορά αυτή είναι δυναμική αλλά επηρεάζεται ακόμα από την υπάρχουσα οικονομική αστάθεια. Προβλέπεται όμως σταθεροποίηση και ενίσχυση της παρουσίας της στην Περιφέρεια. Τόσο οι προερχόμενοι από τις Ανατολικές όσο και από τις Βαλκανικές χώρες, προτιμούν κυρίως τον οργανωμένο τουρισμό διακοπών του καλοκαιριού σε συνδυασμό με πολιτιστικές περιηγήσεις .

γ) *Από τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία.* Η μικρή σχετικά παρουσία αυτών των τουριστών στην περιοχή εκτιμάται ότι θα αυξηθεί τα επόμενα χρόνια. Σίγουρα θα υπάρχουν αυξομειώσεις λόγω πολιτικών και οικονομικών συγκυριών. Πρόκειται πάντως για αγορές με υψηλή κατά κεφαλή τουριστική δαπάνη και ποιοτικά χαρακτηριστικά.

δ) *Από την Τουρκία.* Η πιθανή σταθεροποίηση των σχέσεων με τη χώρα αυτή μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της ζήτησης για την Περιφέρεια, ιδιαίτερα για τον νομό Δωδεκανήσου. Επίσης είναι πολύ πιθανή η περαιτέρω ενίσχυση των διεθνών ταξιδιών τα οποία συνδυάζουν Ελλάδα και Τουρκία με σταθμούς στην περιοχή.

3) *Η ζήτηση από τον ημεδαπό τουρισμό:* Η Περιφέρεια έχει σημαντική ζήτηση από τους ημεδαπούς τουρίστες τα τελευταία χρόνια. Η ζήτηση όμως αυτή προέρχεται κατά κύριο λόγο από την Αθήνα και λιγότερο από τις υπόλοιπες περιοχές της χώρας. Οι πρόσφατες έρευνες, οι οποίες έδειξαν την αυξημένη καταναλωτική δαπάνη των Ελλήνων για τουριστικά ταξίδια καθώς και την σταδιακή αύξηση του αριθμού των ταξιδιών που πραγματοποιούν σε ετήσια βάση, ενισχύουν τις εκτιμήσεις ότι η τουριστική ζήτηση για την περιοχή θα αυξηθεί. Η αύξηση αυτή θα προέλθει τόσο από τα μεγάλα αστικά κέντρα όσο και από τις περιοχές της υπαίθρου. Καθοριστικό στοιχείο για αυτήν την εξέλιξη θα αποτελέσει η βελτίωση της ακτοπλοϊκής πρόσβασης (ταχύτητα, ασφάλεια, πυκνότητα δρομολογίων) στην Περιφέρεια αλλά και η αύξηση των αεροπορικών δρομολογίων. Επισημαίνεται επίσης η ανάγκη αύξησης των δρομολογίων, τα οποία συνδέουν την περιοχή με άλλες περιφέρειες της χώρας.

4) *Η αύξηση της ζήτησης για παραθεριστικές κατοικίες:* Σταθερή εμφανίζεται η αύξηση της ζήτησης παραθεριστικών κατοικιών τα τελευταία χρόνια. Το ενδιαφέρον είναι ότι μετά από μία περίοδο κατά την οποία αυτή η ζήτηση περιοριζόταν σε ορισμένα γειτονικά, στην Αττική, νησιά των Κυκλάδων (Κέα, Κύθνος, Σέριφος, Άνδρος) τώρα πλέον επεκτείνεται και σε νησιά όπως η Μύκονος, η Πάρος, η Σύρος, η Ρόδος, η Κως κλπ. Το γεγονός αυτό σχετίζεται τόσο με την ζήτηση από Έλληνες όσο και με ζήτηση που προέρχεται από το εξωτερικό. Η εύκολη και σε λογικές τιμές πρόσβαση στα νησιά της περιφέρειας θα επιτρέψει την περαιτέρω αύξηση του τουρισμού μικρής διάρκειας (2-3 ημερών) ο οποίος σχετίζεται τόσο με τον παραθερισμό όσο και με τα ταξίδια ημεδαπών.

5) *Η αύξηση και η ποιοτική αναβάθμιση της ζήτησης από τις Ευρωπαϊκές αγορές :* Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου καλύπτει πολλά από τα κίνητρα των σύγχρονων τουριστικών ταξιδιών. Η Ευρώπη αποτελεί την κυριότερη «παραγωγό» αυτών των

ταξιδιών και όλα δείχνουν ότι η ζήτηση για την περιφέρεια θα έχει αυξητική τάση. Σημασία όμως έχουν οι πολιτικές, οι οποίες μπορούν να συμβάλουν στην ποιοτική αναβάθμιση αυτής της ζήτησης. Οι πολιτικές αυτές που προωθούν αν και εκτιμάται ότι θα ενισχύσουν την τάση για αναβάθμιση της περιφέρειας σχετίζονται με την περιβαλλοντική προστασία, τα προγράμματα αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, τη διαφοροποίηση της διαφημιστικής εικόνας και την αναδιάρθρωση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος (μεγαλύτερη ποικιλία στις προσφερόμενες υπηρεσίες και υποδομές). Ένας ακόμη παράγοντας αύξησης της ζήτησης πρέπει να θεωρείται η σταθερή προτίμηση για την περιοχή, τόσο από τους μεγάλους tour operators όσο και από τους πολίτες ευρωπαϊκών χωρών με μεγάλη παράδοση στην ζήτηση – κυρίως - για καλοκαιρινά ταξίδια (Άγγλοι, Γάλλοι, Γερμανοί, Ολλανδοί, κ.α.)

6.2 ΣΕΝΑΡΙΑ, ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΣΤΟΧΩΝ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

6.2.1 Εναλλακτικά σενάρια για την προώθηση της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης

Σύμφωνα με μελέτη για την Τουριστική Ανάπτυξη της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου (Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, 2003), προκειμένου για τον καθορισμό της στρατηγικής για την προώθηση της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης της Περιφέρειας, καθορίζονται δύο σενάρια, τα οποία αναλύονται στη συνέχεια. Πρόκειται για το σενάριο των τάσεων, οι αναμενόμενες επιπτώσεις του οποίου παρουσιάζονται σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη βάση και το σενάριο «αειφορικής» ανάπτυξης του τουρισμού στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου.

1) Σενάριο των τάσεων : Εξετάζονται οι επιπτώσεις της υπάρχουσας τουριστικής ανάπτυξης στις υποδομές, το περιβάλλον και τους πόρους της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι επιπτώσεις στις εξής κατηγορίες υποδομών: οδικό δίκτυο, εμπορικό ή τουριστικό λιμάνι, αεροδρόμιο – ελικοδρόμιο, υποδομές φιλοξενίας, εστίασης, υγείας, πολιτισμού (μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, πολιτιστικά και πνευματικά κέντρα), υποδομές ύδρευσης, ενέργειας,

τηλεπικοινωνιών, αποχέτευσης και επεξεργασίας λυμάτων, διαχείρισης απορριμμάτων και υποδομές από τις οποίες εξαρτάται η παροχή τουριστικών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας.

Όσον αφορά στο περιβάλλον και τους πόρους, εξετάζονται οι επιπτώσεις υλοποίησης του σεναρίου στη γεωργική γη, τους διαθέσιμους υδατικούς πόρους, τη γεωμορφολογία, το ανάγλυφο και το τοπίο, τις δασικές εκτάσεις, την αρχιτεκτονική κληρονομιά και τη φυσιογνωμία των οικισμών, τον τοπικό πολιτισμό / κουλτούρα, τη βιοποικιλότητα και το συνολικό τοπικό οικονομικό όφελος. Η εξέταση και αξιολόγηση των επιπτώσεων που αναμένονται στις παραπάνω κατηγορίες εξαιτίας της συνέχισης της υπάρχουσας τουριστικής ανάπτυξης, γίνεται για καθεμία από τις έξι κατηγορίες νησιών και αναφορικά με το χρονικό ορίζοντα, σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη βάση. Το είδος των επιπτώσεων (αρνητικές, μηδενικές, θετικές) χαρακτηρίζεται με τα σύμβολα «-», «0» και «+».

Η Ομάδα Ι των νησιών περιλαμβάνει αποκλειστικά τη Ρόδο, στην οποία έχουν πραγματοποιηθεί τεράστιες επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού και έχει δημιουργηθεί ισχυρή αναπτυξιακή ροπή. Οι επιπτώσεις της συνέχισης της «ως έχει» τουριστικής ανάπτυξης στη Ρόδο αναμένονται κατά κύριο λόγο μηδενικές ή θετικές στον τομέα των υποδομών. Εξαιρείται το λιμάνι που θα δεχθεί ισχυρή πίεση λόγω της συνεχώς αυξανόμενης κίνησης, καθώς και οι εγκαταστάσεις διαχείρισης απορριμμάτων, οι υποδομές υγείας μακροπρόθεσμα, πολιτισμού, ύδρευσης και αποχέτευσης μεσοπρόθεσμα. Σημαντικά χειρότερη αναμένεται η εικόνα όσον αφορά το κεφάλαιο «περιβάλλον και πόροι», ενώ το συνολικό τοπικό οικονομικό όφελος αναμένεται σε μεσοπρόθεσμη βάση θετικό με πτωτικές τάσεις σε μακροπρόθεσμη βάση, λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης του φυσικού και πολιτισμικού κεφαλαίου.

Τα νησιά της Ομάδας ΙΙ (Κως, Πάρος, Μύκονος, Θήρα) χαρακτηρίζονται κυρίως από το δυναμισμό τους στον τομέα του τουρισμού, με υψηλό αριθμό επισκεπτών αλλά όχι απαραίτητα παρεμφερές πληθυσμιακό μέγεθος και εμφάνιση έντονων στοιχείων κορεσμού. Οι επιπτώσεις της συνέχισης της υπάρχουσας τουριστικής ανάπτυξης στις υποδομές αναμένονται κατά κύριο λόγο θετικές ή μηδενικές. Μακροπρόθεσμα αναμένονται αρνητικές επιπτώσεις στις λιμενικές υποδομές, στις υποδομές υγείας και διαχείρισης απορριμμάτων. Ιδιαίτερα προβληματική για το κοντινό μέλλον αναμένεται η κατάσταση στους τομείς της ύδρευσης και της αποχέτευσης – επεξεργασίας λυμάτων. Ιδιαίτερα αρνητική αναμένεται να είναι

μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα η εικόνα του περιβάλλοντος και των πόρων, με την εξαίρεση στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς – φυσιογνωμίας. Το συνολικό τοπικό οικονομικό όφελος αναμένεται σε μεσοπρόθεσμη βάση θετικό αλλά σε μακροπρόθεσμη βάση μηδενικό ή και αρνητικό λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης του φυσικού και πολιτισμικού κεφαλαίου.

Στα νησιά της Ομάδας III η εικόνα έχει ανατραπεί, καθώς η μόνη θετική επίπτωση που αναμένεται στον τομέα των υποδομών, είναι, σε μακροπρόθεσμη βάση, στην περιοχή του πολιτισμού. Ως αναφορά το περιβάλλον, τους πόρους και το συνολικό τοπικό οικονομικό όφελος, δεν επισημαίνεται καμία διαφοροποίηση σε σχέση με την προηγούμενη ομάδα νησιών.

Όσον αφορά τις υποδομές των νησιών της Ομάδας IV, η μόνη θετική επίπτωση που αναμένεται, εντοπίζεται στις υποδομές αερομεταφορών, σε μακροπρόθεσμη βάση. Ακόμη, στις Ομάδες νησιών V και VI δεν αναμένεται καμία θετική επίπτωση στον τομέα των υποδομών. Σε όλες τις κατηγορίες υποδομών αναμένονται αρνητικές επιπτώσεις μεσοπρόθεσμα και μηδενικές επιπτώσεις μακροπρόθεσμα. Στον τομέα του περιβάλλοντος, των πόρων και του συνολικού τοπικού οικονομικού οφέλους δεν αναμένονται επιπτώσεις διαφορετικές από εκείνες που έχουν παρουσιασθεί για τις προηγούμενες ομάδες.

2) Σενάριο της αειφορικής ανάπτυξης : Ως επί των πλείστον έχουν διαπιστωθεί αρνητικές επιπτώσεις του σημερινού μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Σύμφωνα και με τα προαναφερόμενα, η συνέχιση του μοντέλου αυτού αναμένεται να έχει κυρίως αρνητικές επιπτώσεις τόσο στις υποδομές όσο και κυρίως στον κρίσιμο τομέα του περιβάλλοντος και των πόρων. Βεβαίως, οι αναμενόμενες επιπτώσεις διαφοροποιούνται από νησί σε νησί και μεταξύ των ομάδων νησιών. Αναλόγως του μεγέθους κάθε νησιού διαφέρει και ο απαιτούμενος για την εμφάνιση αυτών των επιπτώσεων χρόνος (στα μικρότερα νησιά, οι δυσλειτουργίες, τα προβλήματα και οι αρνητικές επιπτώσεις του ως άνω μοντέλου ανάπτυξης εμφανίζονται πιο σύντομα).

Ένα σενάριο αειφορικής ανάπτυξης του τουρισμού στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου πρέπει να διαθέτει κάποια βασικά χαρακτηριστικά και να κινείται προς τις κατευθύνσεις που παρουσιάζονται στη συνέχεια:

- Εκπαίδευση / κατάρτιση των επιχειρηματιών και των εργαζομένων στον τομέα του τουρισμού.

- Συμφωνίες μεταξύ: α) φορέων του δημοσίου - επιχειρηματιών και β) ομάδων επιχειρηματιών για τη βελτίωση και προώθηση του τουριστικού προϊόντος.
- Διεθνείς διαφημιστικές εκστρατείες με έμφαση στην παράμετρο της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών.
- Έλεγχος της τήρησης των προδιαγραφών για τη λειτουργία των επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών (μεταφορών - επικοινωνιών, φιλοξενίας, εστίασης).
- Ανάπτυξη μηχανισμού λήψης και επεξεργασίας σχολίων, παραπόνων, προτάσεων, υποδείξεων, που υποβάλλονται από τους τουρίστες και ανάλογη δράση για την επανάταξη των προβλημάτων.
- Αύξηση και βελτίωση της τοπικής παραγωγής.
- Βελτίωση των υποδομών περίθαλψης και πρόνοιας.
- Πολλαπλές δράσεις για την προστασία του συστήματος πολιτισμικών / κοινωνικών αξιών.
- Καθορισμό με λεπτομερή τρόπο / εξειδίκευση των κατάλληλων δεικτών της "φέρουσας ικανότητας" ανά νησί ή ομάδα νησιών.
- Καθορισμό του επιτρεπόμενου μεγέθους, αριθμού και δυναμικότητας τουριστικών μονάδων σε επίπεδο οικισμού.
- Καθορισμό του επιτρεπόμενου αριθμού εστιατορίων, καφεζαχαροπλαστείων, μπαρ κ.α. ανά οικισμό.
- Ολοκλήρωση των απαιτούμενων έργων συγκοινωνιακής υποδομής, μεγέθους ανάλογου με το επιθυμητό είδος και μέγεθος ανάπτυξης ανά νησί.
- Ρύθμιση της σχέσης των πληθυσμιακών μεγεθών μονίμων κατοίκων – επισκεπτών κατά τη διάρκεια του έτους.
- Ρύθμιση της σχέσης των πληθυσμιακών μεγεθών μονίμων κατοίκων – μη ντόπιων εργαζομένων κατά τη διάρκεια του έτους.
- Καθορισμό χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης στις εκτός σχεδίου και εκτός οικισμών περιοχές. Η διατήρηση των μέχρι σήμερα "ανέπαφων" από τη δόμηση περιοχών, η διαφύλαξη της γεωργικής γης, η προστασία του τοπίου, αποτελούν βασικούς στόχους αλλά και προϋποθέσεις εφαρμογής και υλοποίησης του σεναρίου.
- Καθορισμό χρήσεων γης και όρων και περιορισμών δόμησης εντός των οικισμών, με προτεραιότητα σε όσους δέχονται ήδη σημαντικές πιέσεις. Απαιτούνται ο έλεγχος της ανοικοδόμησης με ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια, ο

σεβασμός της κατοικίας και άλλων προϋφιστάμενων χρήσεων εντός των οικισμών, η αντιμετώπιση του κυκλοφοριακού προβλήματος, της ηχορύπανσης και της οπτικής ρύπανσης.

- Προστασία των φυσικών πόρων και συνιστωσών του χώρου (ακτών, γεωλογικών σχηματισμών, χερσαίων και θαλάσσιων οικοσυστημάτων, αγροτικού χώρου, κλπ.).
- Προστασία των πολιτισμικών στοιχείων (μνημείων, ιστορικών τόπων, παραδοσιακής δόμησης, κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων κ.λπ.).
- Προστασία – εξοικονόμηση υδατικών πόρων. Καθορισμός "επιτρεπόμενης" κατανάλωσης – ανάλογη τιμολόγηση.
- Αντιμετώπιση της ρύπανσης μέσω της διαχείρισης των στερεών αποβλήτων και των λυμάτων.
- Συνδυαστικότητα / συμπληρωματικότητα μορφών τουρισμού με στόχο την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και την ανακατανομή της τουριστικής κίνησης στο χρόνο και έμφαση στην ανάδειξη και ενίσχυση του «τοπικού».
- Οργάνωση της τουριστικής δραστηριότητας με διατήρηση και των άλλων τομέων – κλάδων της τοπικής οικονομίας και κατ' επέκταση των επαγγελματιών και δεξιοτήτων του τοπικού πληθυσμού. Μεταξύ των στόχων του μοντέλου αειφορικής ανάπτυξης του τουρισμού είναι και η αντιμετώπιση του φαινομένου της μονοκαλλιέργειάς του στα περισσότερα νησιά της Περιφέρειας, με τις γνωστές επιπτώσεις στην απασχόληση⁶⁰.

6.2.2 Βασικές στρατηγικές κατευθύνσεις ανά κατηγορία νησιών στην Περιφέρεια

Για την υλοποίηση του «αειφορικού» σεναρίου τουριστικής ανάπτυξης της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου⁶¹, κρίνεται ως απαραίτητη η κατάστρωση «κύριων

⁶⁰ Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, Υπουργείο Ανάπτυξης, ΕΟΤ, Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 2003

⁶¹ Τσεκούρας Γ., 'Οι ιδιαιτερότητες του Σχεδιασμού της Αειφόρου Ανάπτυξης στο Αιγαίο', Κυκλαδίτικη Συνάντηση – Νέα Στρατηγική για τον Τουρισμό – Σχεδιασμός για μια Αειφόρο Ανάπτυξη, Πάρος 23-24/5/02

κατευθύνσεων» της απαιτούμενης πολιτικής, ανά ομάδα νησιών, πριν τη διατύπωση των στόχων προτεραιότητας. Οι κύριες αυτές κατευθύνσεις πολιτικής έχουν ως εξής:

Ομάδα Νησιών Ι (Ρόδος – Κως)

Για τις ανάγκες της διατύπωσης των κύριων κατευθύνσεων πολιτικής και μόνο, η Ρόδος και η Κως εντάσσονται σε μία ομάδα, καθώς παρουσιάζουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Στα νησιά αυτά έχουν πραγματοποιηθεί τεράστιες επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού και έχει δημιουργηθεί η κατάλληλη αναπτυξιακή ροπή. Επομένως, δεν θα κρινόταν ως συνετή μία προσπάθεια για την αλλαγή των ισχυουσών κατευθύνσεων της τουριστικής ανάπτυξης, αλλά ενδείκνυται η πραγματοποίηση παρεμβάσεων χωρίς ριζική αλλαγή του συγκεκριμένου μοντέλου ανάπτυξης. Η αποδοχή πάντως της ύπαρξης και λειτουργίας των μεγάλης κλίμακας ξενοδοχειακών μονάδων δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι το μοντέλο αυτό μπορεί να αντιγραφεί στα υπόλοιπα τμήματα των νησιών π.χ. στη νότια Ρόδο. Για το λόγο αυτό πρέπει να αναληφθούν ενέργειες για:

- Τη βελτίωση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των τουριστών.
- Την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.
- Την αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών μέσω της αναβάθμισης και συμπλήρωσης των υποδομών των μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων.
- Την αύξηση του αριθμού και την αναβάθμιση των υποδομών ειδικών εξυπηρετήσεων π.χ. γηπέδων γκολφ. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι κρίνεται ως αναγκαία η ύπαρξη, για παράδειγμα, ενός γηπέδου γκολφ σε κάθε μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα, αλλά η ύπαρξη και λειτουργία δημοτικών γηπέδων γκολφ.
- Τη ρύθμιση και την καλύτερη κατανομή στο χρόνο των επισκέψεων των κρουαζιεροπλοίων.
- Την αξιοποίηση και προβολή των στοιχείων της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς, με παράλληλη προστασία τους.
- Τη βελτίωση του επιπέδου των παρεχόμενων εξυπηρετήσεων στην Κω (η Ρόδος διαθέτει υψηλό επίπεδο παρεχόμενων εξυπηρετήσεων στους τουρίστες).

Ομάδα Νησιών ΙΙ (πλην της Κω)

Στα νησιά της ομάδας αυτής (Θήρα, Μύκονος, Πάρος) έχει προκληθεί μεγάλη μείωση της φυσικής χωρητικότητάς τους. Παρατηρείται υπερεντατική χρήση των φυσικών και πολιτισμικών πόρων π.χ. στην περιοχή της καλντέρας στη Θήρα⁶², με αυξημένες πιθανότητες καταστροφής τους. Στην ουσία, η αξία των πόρων μειώνεται μακροπρόθεσμα και διαπιστώνονται σαφή αναπτυξιακά αδιέξοδα. Υπάρχουν νησιά που έχουν φτάσει στα όρια της τουριστικής τους ανάπτυξης π.χ. Μύκονος⁶³.

Στα νησιά της ομάδας αυτής απαιτείται η πραγματοποίηση παρεμβάσεων και η λήψη μέτρων προς τις εξής κατευθύνσεις:

- Έλεγχος της χωρητικότητας, δηλαδή πρέπει να αποφευχθεί η ίδρυση και λειτουργία νέων μονάδων φιλοξενίας και εστίασης (0% αύξηση).
- Χρονική ανακατανομή του αριθμού των επισκεπτών.
- Έλεγχος των δυνατοτήτων προσέγγισης σε όσα σημεία των νησιών παρουσιάζονται φαινόμενα κορεσμού.
- Βελτίωση της εικόνας του φυσικού και δομημένου χώρου.

Ομάδα Νησιών III

Στα νησιά της ομάδας αυτής κρίνεται ότι υπάρχει η δυνατότητα αύξησης του αριθμού των τουριστών μέχρι 15% εντός της επόμενης δεκαετίας. Στο πλαίσιο όμως του σεναρίου αειφορικής ανάπτυξης του τουρισμού η επίτευξη της αύξησης αυτής προϋποθέτει:

- Την ολοκλήρωση των υποδομών διαχείρισης των απορριμμάτων και λυμάτων, υγείας και ύδρευσης (από τον τελευταίο τομέα εξαιρείται η Άνδρος).
- Την προστασία των ιδιαίτερα ευαίσθητων φυσικών και δομημένων τοπίων.

Στη Σύρο είναι αναγκαία η προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ερμούπολης και της Άνω Σύρου, ενώ στην Τήνο απαιτείται ο προσεκτικός σχεδιασμός των δραστηριοτήτων σε σχέση με τον θρησκευτικό τουρισμό, ιδίως κατά τις περιόδους αιχμής.

⁶² Τσεκούρας Γ. Θ. & Συν/τες, ENVIPLAN, Ειδικές Έρευνες στα πλαίσια του Χωροταξικού Σχεδίου Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 1999

⁶³ Κοκκώσης Χ., Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα Νησιά, Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις Εξάντας, Αθήνα 2000

Πάρις Τσάρτας, Τουριστική ανάπτυξη, Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις Εξάντας, Αθήνα 2000

Ομάδα Νησιών IV

Στα νησιά της συγκεκριμένης Ομάδας απαιτείται σαφής αλλαγή του μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης. Ήδη παρατηρείται σημαντική υποβάθμιση του φυσικού κεφαλαίου και των τουριστικών πόρων με κύριο σύμπτωμα τη συρρίκνωση της γεωργικής γης και την αλλοίωση του τοπίου. Ο μέσος όρος αύξησης της τουριστικής χωρητικότητας τοποθετείται στο 20%. Για το λόγο αυτό απαιτούνται οι εξής βασικές παρεμβάσεις:

- Επίλυση των βασικών ελλείψεων των υποδομών υγείας, ύδρευσης, διαχείρισης απορριμμάτων και λυμάτων.
- Οι νέες υποδομές φιλοξενίας και εστίασης πρέπει να εντάσσονται εντός των σημερινών ορίων των οικισμών. Ειδικά για την ήδη ανεπτυγμένη τουριστικά περιοχή της Νάξου πρέπει να δρομολογηθεί η ανάπτυξη των ήδη υπαρχόντων υποδομών φιλοξενίας και εστίασης, χωρίς περαιτέρω αύξηση της χωρητικότητας.

Ομάδα Νησιών V

Η ύπαρξη αξιόλογων / αναξιοποίητων εκτάσεων και στοιχείων του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος και του τοπίου στα νησιά της συγκεκριμένης Ομάδας ευνοεί την ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού. Η κατεύθυνση πρέπει να είναι προς έναν ήπιο τουρισμό υψηλής απόδοσης, οργανωμένο γύρω από τα νοικοκυριά και την προώθηση τοπικών προϊόντων.

Απαιτείται συμπλήρωση / βελτίωση των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών, με έμφαση στις σχετικές με την προσπελασιμότητα. Για τη χωροθέτηση και τον καθορισμό του μεγέθους και του τρόπου κατασκευής των αναγκαίων έργων πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η κλίμακα και η ευθραυστότητα του περιβάλλοντος και του τοπίου.

Ομάδα Νησιών VI

Η υπάρχουσα στενή σχέση εξάρτησης με τα μεγαλύτερα νησιά θα διατηρηθεί. Θα αποτελέσει μάλιστα πλεονέκτημα στην πορεία των νησιών της Ομάδας αυτής για τουριστική ανάπτυξη, ιδιαίτερα ως προς την προστασία των φυσικών και

πολιτισμικών πόρων τους. Απαιτείται αποτελεσματικότερος έλεγχος των ημερήσιων επισκέψεων τουριστών.

6.2.3 Προσδιορισμός στόχων προτεραιότητας για την προώθηση βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στην Περιφέρεια

Μετά από την παρουσίαση που προηγήθηκε παρατίθενται οι στόχοι, οι οποίοι πρέπει να υλοποιηθούν κατά προτεραιότητα στο πλαίσιο της στρατηγικής για την προώθηση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου. Οι συγκεκριμένοι στόχοι προτεραιότητας έχουν προσδιορισθεί ως εξής:

- Εκπαίδευση των απασχολούμενων στον τουριστικό τομέα σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο της αειφορικής ανάπτυξης στον τομέα του τουρισμού.
- Απόκτηση από τους απασχολούμενους στον τουριστικό τομέα απαραίτητων δεξιοτήτων, όπως είναι η γνώση ξένων γλωσσών και χειρισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών.
- Εκπαίδευση και παροχή ειδικότερων γνώσεων στους απασχολούμενους στον τουριστικό τομέα, ανάλογα με την κατηγορία της ασχολίας και το είδος της παρεχόμενης από αυτούς υπηρεσίας.
- Κατανόηση απ' όλους τους εμπλεκόμενους στον τουριστικό τομέα (δημόσιο και ιδιωτικό) των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζουν τα νησιά (ευαίσθητα από οικολογικής πλευράς, πολιτισμικά, οικονομικά και κοινωνικά ευάλωτα), της δυναμικής αλληλεξάρτησης οικονομίας, κοινωνίας και περιβάλλοντος που ισχύει σε αυτά, και της ανάγκης προστασίας των πόρων και των σημείων έλξης.
- Υλοποίηση και διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας των απαιτούμενων έργων περίθαλψης – υγείας.
- Παροχή προς τους τουρίστες υψηλού βαθμού εξυπηρέτησης και περιποίησης και πρόνοια για την επίτευξη υψηλού επιπέδου άνεσης, διασφάλιση της συνεπούς εκπλήρωσης των υποχρεώσεων απέναντι στους τουρίστες, τουριστικούς πράκτορες κλπ.
- Επίτευξη υψηλού βαθμού τοπικού και υπερτοπικού συντονισμού καθώς και παροχής πληροφόρησης γύρω από τις προσφερόμενες δυνατότητες αναψυχής και ψυχαγωγίας.

6.3 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

6.3.1 Τουρισμός και Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π. 2000-2006) της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου

Το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π. 2000-2006) της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου προσδιορίζει ειδικούς στόχους κατά τομέα παραγωγής (πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή). Οι ειδικοί στόχοι για τον τουρισμό είναι :

- Ο αναπροσανατολισμός της τουριστικής δραστηριότητας και ενίσχυση νέων και εναλλακτικών μορφών τουρισμού (θαλάσσιος, πολιτιστικός, συνεδριακός, κ.λπ.) με κύρια επιδίωξη την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και την μεγαλύτερη διάχυση της τουριστικής δραστηριότητας στο νησιωτικό χώρο.
- Αξιοποίηση των κινήτρων του αναπτυξιακού νόμου για τον εκσυγχρονισμό της υποδομής και τη βελτίωση των υπηρεσιών των τουριστικών μονάδων.

Από τους έξι άξονες προτεραιότητας του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος (Π.Ε.Π. 2000-2006) της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, ο άξονας προτεραιότητας που αφορά τον τουρισμό είναι ο άξονας 3 : "Έλεγχος της τουριστικής ανάπτυξης και αναπροσανατολισμός της".

Οι βασικοί στόχοι του άξονα 3 είναι:

- Η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού με έμφαση στον θαλάσσιο και στον πολιτισμικό τουρισμό.
- Η ενίσχυση του εκσυγχρονισμού της τουριστικής υποδομής και της βελτίωσης των υπηρεσιών, καθώς και συμπληρωματικές καινοτόμες δράσεις προβολής και προώθησης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.
- Η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου με την προώθηση μορφών τουρισμού που δεν επηρεάζονται από την εποχικότητα και μπορούν να διαχέουν την τουριστική κίνηση σε μεγαλύτερη διάρκεια του έτους.
- Η προώθηση της τουριστικής ανάπτυξης στα μικρότερα νησιά σε μορφή και κλίμακα συμβατή με το μέγεθος και τη μορφή τους.

- Η ενίσχυση επενδύσεων τουριστικής υποδομής μικρής κλίμακας προσαρμοσμένης στο περιβάλλον και στην "φέρουσα ικανότητα" των περιοχών.

Το σύνολο της δημόσιας δαπάνης που έχει προβλεφθεί για την υλοποίηση των δράσεων του εν λόγω άξονα ανέρχεται σε 85,7 εκατ. € που αντιστοιχεί στο 15,66% του συνόλου της δημόσιας δαπάνης του Προγράμματος.

Τέλος, στον άξονα 3: "Έλεγχος της τουριστικής ανάπτυξης και αναπροσανατολισμός της", περιλαμβάνονται τα εξής μέτρα :

Μέτρο 3.1 : Υποδομές θαλάσσιου τουρισμού. Το μέτρο στοχεύει στη βελτίωση των υποδομών στον τομέα του θαλάσσιου τουρισμού, στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος και στην ποιοτική αναβάθμιση του τουρισμού με την προσέλκυση τουριστών υψηλότερου εισοδήματος. Οι στόχοι αυτοί επιδιώκεται να επιτευχθούν με δράσεις και έργα που υλοποιούνται αποκλειστικά με δημόσια δαπάνη.

Μέτρο 3.2 : Δράσεις ενίσχυσης θαλάσσιου τουρισμού με συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα. Το μέτρο στοχεύει στην αναβάθμιση και συμπλήρωση των υποδομών και υπηρεσιών στον τομέα του θαλάσσιου τουρισμού με τη συμμετοχή ιδιωτικών κεφαλαίων, στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του συγκεκριμένου τουριστικού προϊόντος, στην ποιοτική αναβάθμιση του τουρισμού με την προσέλκυση τουριστών υψηλότερου εισοδήματος και στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου σε περιοχές με έντονη τουριστική δραστηριότητα. Οι παραπάνω στόχοι επιδιώκεται να επιτευχθούν με δράσεις και έργα συνέχισης / συμπλήρωσης υποδομής και εξοπλισμού λιμένων τουριστικών σκαφών με τη συμμετοχή ιδιωτικών κεφαλαίων και βελτίωσης της ποιότητας των παρεχομένων τουριστικών υπηρεσιών θαλάσσιου τουρισμού.

Μέτρο 3.3 : Ενισχύσεις τουριστικής υποδομής. Το μέτρο προβλέπει δράσεις και έργα βελτίωσης της ποιότητας των παρεχομένων τουριστικών υπηρεσιών στις ανεπτυγμένες περιοχές, αξιοποίησης των κινήτρων του Αναπτυξιακού Νόμου για τον εκσυγχρονισμό της υποδομής και των υπηρεσιών των τουριστικών μονάδων και ενίσχυση επενδύσεων τουριστικής υποδομής μικρής κλίμακας σε περιοχές χαμηλής και μέσης ανάπτυξης.

Μέτρο 3.4 : Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτιστικός τουρισμός. Το μέτρο στοχεύει στην παροχή συνδυασμένων μορφών τουριστικών προϊόντων, με απώτερο στόχο τον εμπλουτισμό της προσφοράς, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την ανάδειξη νέων πόλων έλξης για τους επισκέπτες, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκεται η

διατήρηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι ως άνω στόχοι και επιδιώξεις προβλέπεται να επιτευχθούν με παρεμβάσεις ανάδειξης μνημείων και αρχαιολογικών χώρων ιδιαίτερα σε περιοχές μέσης και χαμηλής ανάπτυξης, δημιουργώντας νέους πόλους έλξης και την ενίσχυση των υποδομών και υπηρεσιών για σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα και αναψυχή.

Μέτρο 3.5 : Προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού – Καινοτόμες δράσεις. Το μέτρο στοχεύει στον περιορισμό του εποχικού χαρακτήρα του τουρισμού, στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και στη διάχυση της τουριστικής κίνησης προς περιοχές με μικρότερη ανάπτυξη. Στο μέτρο προβλέπονται έργα και ενέργειες κατασκευής υποδομών στήριξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού (συνεδριακά κέντρα, κέντρα θαλασσοθεραπείας, προπονητικά κέντρα, πολιτιστικές διαδρομές κτλ) και προβολής και προώθησης νέων και εναλλακτικών μορφών τουρισμού (πολιτιστικός, θρησκευτικός, συνεδριακός κλπ) με καινοτόμες δράσεις στα πλαίσια της πολιτικής του Ε.Ο.Τ. και μετά από συνεννόηση μαζί του.

ΑΞΟΝΑΣ 3: Έλεγχος της τουριστικής ανάπτυξης και αναπροσανατολισμός της / Ποσοτικοποίηση δεικτών εκροών αποτελεσμάτων και επιπτώσεων (Π.Ε.Π. 2000-2006)

Μέτρο	Εκροές	Αποτελέσματα	Επιπτώσεις
3.1 Υποδομές θαλάσσιου τουρισμού	Δημιουργία 5 καταφυγίων – αγκυροβολίων τουριστικών σκαφών	Δημιουργία 250 θέσεων ελλιμενισμού αναψυχής	Δημιουργία 520 μονίμων θέσεων απασχόλησης
3.2 Δράσεις ενίσχυσης θαλάσσιου τουρισμού με συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα	Δημιουργία 2 μαρινών και ενός Κέντρου Επισκευής και Διαχείμασης Σκαφών Αναψυχής	Δημιουργία 750 θέσεων ελλιμενισμού αναψυχής	
3.3 Ενισχύσεις τουριστικής Υποδομής	Εκσυγχρονισμός 20 τουριστικών μεσαίων μονάδων (2.500 κλίνες)	Ποσοστό κλινών που βελτιώνονται ή εκσυγχρονίζονται: 4,7%*	
3.4 Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτιστικός τουρισμός	Εκσυγχρονισμός 170 μικρών τουριστικών μονάδων (4.000 κλίνες)	Αύξηση συνολικών ξενοδοχειακών κλινών Περιφέρειας 0,5%	
3.5 Προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού-καινοτόμες δράσεις	Εκσυγχρονισμός 20 τουριστικών μεσαίων μονάδων (2.500 κλίνες)	Δημιουργία 12 πόλων έλξης τουριστικής κίνησης	
	Εκσυγχρονισμός 170 μικρών τουριστικών μονάδων (4.000 κλίνες)	Αύξηση αριθμού επισκεπτών εκτός τουριστικής περιόδου κατά 20%	
	Ανάδειξη 25 μνημείων και αρχαιολογικών χώρων	Δημιουργία 1300 μικτών θέσεων απασχόλησης κατά την περίοδο υλοποίησης	
	Δημιουργία ή βελτίωση 6 μουσείων		
	Δημιουργία 4 πολιτιστικών διαδρομών		

* Ξενοδοχειακό δυναμικό Περιφέρειας σε λειτουργία την 31.12.97 : 138,800 κλίνες

Πηγή: Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Ανάπτυξης, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π.) Νοτίου Αιγαίου 2000-2006, Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Σόρος 2001

6.3.2 Η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου στην Προγραμματική Περίοδο 2007-2013

Αναγκαίες προϋποθέσεις για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, συνεχίζουν να αποτελούν όπως και στην προηγούμενη προγραμματική περίοδο :

- *Η βελτίωση της προσπελασιμότητας*, τόσο σαν πρόβλημα χωρικής πρόσβασης όσο και σαν δυνατότητα συμμετοχής των κατοίκων και επισκεπτών σε υπηρεσίες, κοινωνικές παροχές και αγαθά.
- *Η ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού*, δηλαδή, η συγκράτηση κρίσιμου μεγέθους πληθυσμού και παραγωγικών ηλικιών αλλά και η αναβάθμισή του ώστε να στηρίζει την επιθυμητή ανάπτυξη.
- *Η εξασφάλιση της αειφορίας των πόρων*, που σημαίνει συνετή διαχείριση, προβολή και αξιοποίησή τους.
- *Η βελτίωση της λειτουργίας της Δημόσιας Διοίκησης*, χωρίς την οποία δεν μπορεί να υπάρξει ομαλή ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου.

Οι παραπάνω προϋποθέσεις θα αποτελέσουν τις κύριες προτεραιότητες του νέου αναπτυξιακού σχεδιασμού, οι οποίες ολοκληρώνονται με τις εξίσου σημαντικές και πλέον εξειδικευμένες προτεραιότητες όπως, η στήριξη νησιών & περιοχών χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης, οι διαπεριφερειακές και διακρατικές συνεργασίες και η δημιουργία δικτύων για την έρευνα και παραγωγή τεχνολογίας.

Η επιτυχία του νέου σχεδιασμού έγκειται στην ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών και στην προστασία του φυσικού και πολιτισμικού πλούτου, προκειμένου να επιτευχθεί το ποιοτικό άλμα, το οποίο θα οδηγήσει στην πραγματοποίηση του οράματος της Περιφέρειας⁶⁴.

Στον παρόντα σχεδιασμό εξακολουθούν να υφίστανται διαφοροποιήσεις αναγκών οι οποίες λαμβάνονται υπόψη, προκειμένου να επιτευχθεί σύγκλιση των οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων (ΑΕΠΠ, εξυπηρετήσεις, ευκαιρίες ανάπτυξης κλπ).

Ο διαχωρισμός ο οποίος οδηγεί στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων, αφορά :

⁶⁴ Όραμα για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου στη νέα προγραμματική περίοδο (2007 -2013), είναι να καταστεί η συγκεκριμένη Περιφέρεια η ανταγωνιστικότερη ελληνική Περιφέρεια, που θα παρέχει ποιότητα στο τουριστικό και πολιτιστικό προϊόν σε συνθήκες αειφορίας και θα αποτελεί ένα χώρο σύγχρονης έρευνας και επενδύσεων υψηλής τεχνολογίας.

- Στα ανεπτυγμένα οικονομικά και διοικητικά κέντρα, στα οποία πραγματοποιήθηκαν σημαντικές παρεμβάσεις στις προηγούμενες προγραμματικές περιόδους, και υφίσταται τώρα η ανάγκη του ποιοτικού άλματος τόσο σε διοικητικό, όσο και σε οικονομικό επίπεδο.
- Στα μικρότερα νησιά και τις περιοχές χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης, όπου οι παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν μικρής κλίμακας και αποτελέσματος και υπάρχει ακόμη ευρύ πεδίο για ενέργειες, που θα οδηγήσουν στην οικονομική και κοινωνική σύγκλιση.

Ο έλεγχος της τουριστικής δραστηριότητας και η ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού και πολιτιστικού προϊόντος αποτελεί την βασική προτεραιότητα ανάπτυξης της Περιφέρειας κατά την 4^η Προγραμματική Περίοδο 2007-2013, αναφορικά με τον τουρισμό.

Συγκεκριμένα, η παραπάνω προτεραιότητα αναφέρεται :

- Στον εκσυγχρονισμό της τουριστικής υποδομής (καταλύματα, υπηρεσίες, συμπληρωματικές υποδομές).
- Στην έμφαση σε μικρό αριθμό εναλλακτικών μορφών τουρισμού, για τις οποίες υφίσταται σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα, δημιουργούν προσέλκυση επισκεπτών υψηλής εισοδηματικής στάθμης και διευρύνουν την τουριστική περίοδο (θαλάσσιος, καταδυτικός, συνεδριακός, αναρριχητικός και πολιτιστικός τουρισμός κτλ.).
- Στην ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων και διασυνοριακών προγραμμάτων με τη δημιουργία κοινών τουριστικών πακέτων στον Μεσογειακό χώρο.
- Στη μετατροπή του πολιτιστικού αποθέματος σε πολιτιστικό προϊόν.
- Στην ανάδειξη του πολιτισμού μέσα από τη μορφή εμπειριών, ως πολύ σημαντικού κινήτρου για επισκέπτες υψηλού επιπέδου.
- Στην αντιμετώπιση του προβλήματος τουριστικής παιδείας και αγωγής⁶⁵.

⁶⁵ Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, Προτάσεις ενόψει του 1^{ου} Εθνικού Αναπτυξιακού Συνεδρίου περιόδου 2007-2013, Αθήνα 2005

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο τουρισμός έχει καταστεί πλέον η μεγαλύτερη βιομηχανία στον κόσμο και ένα οικονομικό / κοινωνικό φαινόμενο μεγάλης σημασίας. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα δεν ήταν τυχαία αλλά, αποτέλεσμα επιλογής των μεταπολεμικών κυβερνήσεων, που ακολουθώντας τις προτροπές ξένων διεθνών οργανισμών, θεώρησαν τον τουρισμό εύκολο τρόπο για να καλυφθούν οι βραχυπρόθεσμες ανάγκες της χώρας σε συνάλλαγμα. Η τουριστική ανάπτυξη στη χώρα μας όμως, υπήρξε ασυντόνιστη και απρογραμματίστη, αγνόησε τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού, καθώς και τα χωροταξικά κριτήρια στην κατανομή των τουριστικών περιοχών (ζωνών ανάπτυξης).

Ο ελληνικός τουρισμός αντιμετωπίζει προβλήματα, τα οποία είναι διαρθρωτικού, κυρίως χαρακτήρα και αφορούν τα παρακάτω τμήματα / συστατικά του τουρισμού: α) αδυναμίες γενικής υποδομής, β) διάρθρωση ιδιωτικής υποδομής, γ) προσκόλληση στο μοντέλο του μαζικού τουρισμού και περιορισμένη ανάπτυξη εναλλακτικού τουρισμού, δ) εποχικότητα τουριστικής κίνησης, ε) ανεπάρκειες στη σωστή προβολή του ελληνικού τουριστικού προϊόντος κ.ά. Τα ανωτέρω προβλήματα μειώνουν την ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας, ιδιαίτερα έναντι άλλων Μεσογειακών προορισμών.

Οι κυριότεροι παράγοντες που συνέβαλαν στη δημιουργία των ανεπιθύμητων καταστάσεων στις οποίες έχουν περιέλθει σήμερα πολλοί τουριστικοί προορισμοί είναι οι ανεπαρκείς προβλέψεις που γίνονται στον τουρισμό, η αναποτελεσματικότητα των προγραμματισμένων μέτρων της τουριστικής ανάπτυξης ή μεγέθυνσης, η θυσία της ποιοτικής στάθμης των παρεχόμενων υπηρεσιών φιλοξενίας χάρη στο δύσκολο και εύκολο κέρδος, η κατασκευή όχι πάντα των κατάλληλων έργων τουριστικής υποδομής και ανωδομής και τέλος η αποτυχία επαρκούς εξειδίκευσης των στόχων της τουριστικής ανάπτυξης ή μεγέθυνσης.

Η τουριστική ανάπτυξη έχει παροτρυνθεί και προωθηθεί, κυρίως για τα οικονομικά της πλεονεκτήματα, όμως οι αρνητικές επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης (αρνητικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιδράσεις) στους τουριστικούς προορισμούς, λίγο έχουν απασχολήσει τους ιθύνοντες.

Παρ' όλα αυτά, ο τουρισμός είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την οικονομία της χώρας μας. Υπολογίζεται ότι ο τουρισμός, αμέσως ή εμμέσως, παράγει το 14% του ΑΕΠ (2000). Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική ανάπτυξη και πρόοδο

είναι κατά κανόνα θετική. Τα οικονομικά οφέλη από την τουριστική ανάπτυξη στη χώρα μας ή σε μια συγκεκριμένη περιοχή είναι πολλαπλά : α) αποτελεί σημαντική πηγή συναλλάγματος, β) μειώνει το άνοιγμα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, γ) συμβάλλει στην ανάπτυξη ή μεγέθυνση πολλών κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, δ) δημιουργεί ικανοποιητικό αριθμό νέων θέσεων εργασίας, πλήρους και μερικής απασχόλησης, έστω και αν αυτές έχουν τις περισσότερες φορές εποχιακό χαρακτήρα συμβάλλοντας στην καταπολέμηση της ανεργίας και κυρίως αυτής των νέων, ε) προκαλεί πολλαπλασιαστικές επιδράσεις, που εκδηλώνονται με μια σειρά συναλλακτικών πράξεων και προκαλούν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα, ζ) τονώνει την οικονομία της περιφέρειας.

Το τελευταίο σε καμία περίπτωση βέβαια, δεν σημαίνει ότι ο τουρισμός μπορεί να αποτελέσει πανάκεια για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων μιας χώρας ή περιοχής, γι' αυτό η μονόπλευρη ανάπτυξη του δεν ενδείκνυται. Κάτω όμως από προϋποθέσεις ο τουρισμός μπορεί να αναπτυχθεί και να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης σε τόπους προορισμού όπως τα μικρά νησιά. Βέβαια η ανάπτυξη του τουρισμού ούτε εύκολη είναι, αλλά ούτε και μπορεί να πραγματοποιηθεί από την μια μέρα στην άλλη. Γι' αυτό θα πρέπει να οργανωθεί εκ των προτέρων ο τρόπος της τουριστικής ανάπτυξης με ιδιαίτερο σεβασμό στις τοπικές, φυσικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.

Ο τουρισμός στην Ελλάδα μπορεί και πρέπει να αναπτυχθεί περαιτέρω αλλά προαπαιτούνται, συνοπτικά τα ακόλουθα: α) αναβάθμιση της γενικής υποδομής και ιδίως της μεταφορικής υποδομής, β) εκσυγχρονισμός της τουριστικής υποδομής / ανωδομής, γ) δημιουργία ειδικών εγκαταστάσεων, δ) ανάπτυξη νέων μορφών τουρισμού, ε) επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, ζ) συνεχής εκπαίδευση των απασχολούμενων στην τουριστική βιομηχανία, η) εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων marketing προώθησης του τουριστικού προϊόντος, θ) εφαρμογή προγράμματος διοίκησης ολικής ποιότητας στον τουρισμό, ι) προστασία του φυσικού / πολιτιστικού περιβάλλοντος, κ) όχι υπερείδικευση και δημιουργία προβλημάτων στους άλλους τομείς της οικονομίας, λ) ποιοτική βελτίωση της τουριστικής πελατείας, μ) πραγματοποίηση σημαντικών επενδύσεων τόσο εκ μέρους του δημοσίου, όσο και εκ μέρους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ν) ενίσχυση επενδύσεων σε τουριστικές υποδομές μικρής κλίμακας προσαρμοσμένων στο περιβάλλον.

Μέσω ενός προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης η πολιτική εξουσία καταβάλλει προσπάθεια να συντονίσει τη συστηματική και εσκεμμένη ρυθμιστική επέμβαση της

στην τουριστική οικονομία, προκειμένου να πετύχει τους αναπτυξιακούς στόχους που έχει καθορίσει με κάποια μέτρα που έχει επιλέξει προς το σκοπό αυτό. Η επιλογή όμως των μέτρων του προγράμματος τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να γίνεται με βάση την αποτελεσματικότητα τους και το κόστος που συνεπάγεται, η χρησιμοποίησή τους. Ο προγραμματισμός της τουριστικής ανάπτυξης, περιλαμβάνει την ανάλυση των σχεδίων τουριστικών επενδύσεων, την κατάρτιση υπολκαδικών τουριστικών προγραμμάτων και τη μακροτουριστική επεξεργασία.

Λόγω όμως έλλειψης στοιχείων, χρησιμοποιούνται για την μέτρηση της τουριστικής ανάπτυξης ιστορικά στοιχεία, τα οποία να μεν προσδιορίζουν ποιες ποσοτικές μεταβολές πραγματοποιήθηκαν στην τουριστική οικονομία, αλλά δεν διευκρινίζουν εάν αυτές επιτεύχθηκαν κάτω από συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Επομένως, οι μετρήσεις της τουριστικής ανάπτυξης, κάτω από αυτές τις συνθήκες, στερούνται απόλυτης ακρίβειας. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τις πολιτικές εξουσίες να κάνουν τις μετρήσεις τους σχετικά με τους αναπτυξιακούς ρυθμούς της τουριστικής οικονομίας, να υπολογίζουν τις μακροχρόνιες αναπτυξιακές τάσεις της και να προβλέψουν την ανάπτυξη της στο μέλλον.

Το μέγεθος και το επίπεδο της τουριστικής ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα σημαντικά όχι μόνο όταν εξετάζονται χώρες σαν τουριστικοί προορισμοί, αλλά και περιοχές εντός αυτών σαν τουριστικοί προορισμοί. Επίσης ενώ οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι εκείνες που μπορούν να ωφεληθούν περισσότερο από τον τουρισμό, είναι παράλληλα εκείνες που είναι περισσότερο τρωτές στις ανεπιθύμητες επιπτώσεις του.

Για να αναπτυχθεί μια χώρα τουριστικά, πρέπει πρώτα απ' όλα η πολιτική της εξουσία να χαράξει και να εφαρμόσει μια ρεαλιστική πολιτική τουριστικής ανάπτυξης. Τελικός σκοπός της πολιτικής για την οποία ο λόγος πρέπει να είναι η εξασφάλιση σε ντόπιους και ξένους τουρίστες όσο το δυνατό περισσότερα και καλύτερα προϊόντα. Με άλλα λόγια επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της κατά κεφαλήν κατανάλωσης ή χρήσης τουριστικών αγαθών και υπηρεσιών, κατ' επέκταση και της κατά κεφαλήν ωφέλειας ή χρησιμότητας που απορρέει από αυτήν.

Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις, μια πολιτική τουριστικής ανάπτυξης πρέπει να αποτελεί ένα ενιαίο σύστημα αρχών, κανόνων και μεθόδων εσκεμμένης ρυθμιστικής παρέμβασης ή εσκαμμένης αποχής από ρυθμιστική επέμβαση του κράτους ή των εξουσιοδοτημένων οργάνων του, που βρίσκονται σε εξάρτηση ή μη εξάρτηση από αυτό, στην τουριστική οικονομία με σκοπό να την αναπτύξουν. Για να είναι όμως αποτελεσματική η πολιτική τουριστικής ανάπτυξης που χαράζει και

εφαρμόζει η πολιτική εξουσία, θα πρέπει οι στόχοι που καθορίζονται εκ μέρους της να είναι εφικτοί και να διατυπώνονται με ακρίβεια και σαφήνεια ώστε να αποφεύγονται παρερμηνείες τους. Θα πρέπει ακόμη να εξετάζονται προσεκτικά οι επιδράσεις των εναλλακτικών μερών της πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης, καθώς επίσης το οικονομικό και κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται η χρησιμοποίησή τους.

Η υλοποίηση της πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης πρέπει απαραίτητα να υλοποιείται μέσα από ένα πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης. Το πρόγραμμα τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί ένα χρήσιμο και κάτω από προϋποθέσεις αποτελεσματικό εργαλείο στη διάθεση της πολιτικής εξουσίας, με το οποίο ασκείται εκ μέρους της συστηματική και εσκεμμένη ρυθμιστική επέμβαση στην τουριστική οικονομία και κατά κύριο λόγο στον ατελή μηχανισμό της τουριστικής αγοράς, είτε για να διορθωθούν ατέλειες του, είτε για να αποτραπούν ανεπιθύμητες εξελίξεις που ενδεχόμενα να έχουν αρνητικές επιδράσεις και σε άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, ακόμη και στην ίδια την οικονομία μιας χώρας υποδοχής και φιλοξενίας τουριστών.

Από την παρούσα μελέτη έγινε επίσης αντιληπτό, ότι τα νησιά αποτελούν ειδική περίπτωση τουριστικών προορισμών, ιδιαίτερα τα μικρά σε έκταση, με δεδομένες – μόνιμες ιδιαιτερότητες και αναπτυξιακά προβλήματα. Τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ελληνικός νησιωτικός χώρος, με διαφορετική πιθανόν ένταση και έκταση ανά περιοχή και περιφέρεια είναι : α) η δημογραφική και κοινωνική αποσταθεροποίηση, β) η αποδιάρθρωση του παραγωγικού ιστού, η συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης και ο σχεδόν αποκλειστικός προσανατολισμός προς την τουριστική ανάπτυξη και γ) η έντονη περιφερικότητα (φυσική απομόνωση, ασυνέχεια και κατακερματισμός του χώρου, έλλειψη ενδοπεριφερειακών συνδέσεων, διπλή νησιωτικότητα).

Κατά την αναζήτηση ενός προτύπου ανάπτυξης του ελληνικού νησιωτικού χώρου διαπιστώθηκε ότι, διεθνώς, κανένα από τα πρότυπα ανάπτυξης του νησιωτικού χώρου δεν υιοθετείται αυτούσιο, αλλά επιχειρείται ο συνδυασμός τους, σε διάφορες μορφές. Ως αναφορά τον ελληνικό νησιωτικό χώρο, αφού διερευνηθούν οι αναπτυξιακές δυνατότητες και οι περιορισμοί, θα πρέπει να επιδιωχθεί η διαμόρφωση ενός προσαρμοσμένου προτύπου περιφερειακής ανάπτυξης, το οποίο θα είναι ικανό να ενισχύσει σε μόνιμη βάση την αναπτυξιακή δυναμική του νησιωτικού χώρου μέσω: α) Της αξιοποίησης τοπικών πλεονεκτημάτων και της ενεργοποίησης της τοπικής επιχειρηματικότητας με την ενίσχυση και ανάδειξη των Τοπικών

Παραγωγικών Συστημάτων και των Συστημάτων Δημιουργικού Περιβάλλοντος. Στα συγκεκριμένα συστήματα, ο τουρισμός ως κύρια προωθητική δραστηριότητα της νησιωτικής οικονομίας, κατέχει εξέχουσα θέση, β) Της ολοκλήρωσης του νησιωτικού χώρου με την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των νησιών και των δικτύων ώστε να εκσυγχρονιστεί το σύστημα κοινωνικών υποδομών, λειτουργιών και εξυπηρετήσεων, γ) Της δημιουργίας δυναμικών Πόλων ή Κέντρων Ανάπτυξης. Κύριο λόγο στην ανάπτυξη των νησιών πρέπει να αναλάβουν τα αστικά τους κέντρα, με βάση τις λειτουργίες που αυτά συγκεντρώνουν και δ) Της χάραξης σαφών στόχων που θα διέπονται από τη λογική της ποιότητας και της αειφορίας. Προς την κατεύθυνση αυτή, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου για παράδειγμα, η διαφοροποίηση και ο εμπλουτισμός του τουριστικού προϊόντος με νέες μορφές και περιοχές τουρισμού, κρίνονται ουσιώδη.

Η διαμόρφωση του συγκεκριμένου αναπτυξιακού προτύπου θα επιτρέψει στη συνέχεια τη χάραξη μιας προσαρμοσμένης και περισσότερο αποτελεσματικής στρατηγικής ανάπτυξης του ελληνικού νησιωτικού χώρου

Από τη συγκεκριμένη μελέτη, διαπιστώθηκε ακόμη ότι, η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου είναι μια κατ' εξοχήν νησιωτική περιφέρεια με πλήθος νησιών, τα οποία διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους ως προς την έκταση, τα φυσικά χαρακτηριστικά, το πληθυσμιακό μέγεθος και την κοινωνική / οικονομική τους διάρθρωση. Η συγκεκριμένη Περιφέρεια παρουσιάζει έντονη αναπτυξιακή φυσιογνωμία καθώς και θετικές τάσεις εξέλιξης στους δημογραφικούς και βασικούς οικονομικούς δείκτες, γεγονός που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ανάπτυξη του τουρισμού. Ο τριτογενής τομέας στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου αποτελεί το 71,2%, πράγμα που καταδεικνύει την υπεροχή του τουριστικού τομέα. Οι οικονομικές επιπτώσεις όμως, του τουρισμού δεν είναι όμοιες για όλα τα νησιά της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου.

Οι επιπτώσεις στα νησιά που βρίσκονται στα πρώτα στάδια τουριστικής ανάπτυξης διαφέρουν από αυτές των νησιών που βρίσκονται στο στάδιο του μαζικού τουρισμού. Για τα νησιά που ανήκουν στην δεύτερη κατηγορία συγκεκριμένα, παρατηρείται εγκατάλειψη όλων των άλλων κλάδων της οικονομίας και στροφή στον τουρισμό, μεγάλη επαγγελματική κινητικότητα και αλλαγή του τρόπου αξιολόγησης της κοινωνικής θέσης (εισόδημα αντί επάγγελμα) κλπ.

Λόγω των παραπάνω, το Σχέδιο Ανάπτυξης της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου για την προγραμματική περίοδο 2000-2006 έθεσε ως στρατηγικούς στόχους την

αντιμετώπιση της απομόνωσης, την ενίσχυση των δυναμικών κέντρων ανάπτυξης, τον αναπροσανατολισμό της τουριστικής ανάπτυξης και την προστασία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος των νησιών. Ο έλεγχος της τουριστικής δραστηριότητας και η ποιοτική αναβάθμιση του τουριστικού και πολιτιστικού προϊόντος αποτελεί την βασική προτεραιότητα ανάπτυξης της Περιφέρειας κατά την 4^η Προγραμματική Περίοδο 2007-2013, αναφορικά με τον τουρισμό.

Επιπλέον, η σταδιακή έξοδος της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου από το Στόχο 1 σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αποτελέσει εμπόδιο στην αναπτυξιακή προσπάθεια του Νοτίου Αιγαίου. Οι δυνατότητες άντλησης κοινοτικών κονδυλίων υπάρχουν και πρέπει να αξιοποιηθούν. Αυτό όμως που απαιτείται είναι ο σχεδιασμός μιας νέας εθνικής στρατηγικής, ενιαίας και ολοκληρωμένης για τον νησιωτικό χώρο, που θα δίδει τη δυνατότητα περαιτέρω εξειδίκευσης για το Νότιο Αιγαίο και θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες της Περιφέρειας για ισόρροπη και βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αγριαντώνης Ν., «Φηρά – Σαντορίνης: Ανάλυση της νησιωτικής τουριστικής κοινωνίας του Αιγαίου βασισμένη σε επιτόπια έρευνα και εμπειρία», στο Burgel G., Η Νεοελληνική Πόλη, Εξάντας, Αθήνα 1989
- Αποστολόπουλος, Βρανόπουλος, Γαντζίας, Γκιζιάκης, Γκιάλμαν, Δεσύπρη, Δρακόπουλος, Κραβαρίτης, Ελληνικός Τουρισμός – Μύθοι και Πραγματικότητα, Εκδόσεις Anubis, 1996
- Δρακάτος Κ., Βασικά Χαρακτηριστικά της Οικονομίας της Νησιωτικής Ελλάδας, εκδόσεις Επιλογή, Αθήνα 1993
- Βαρβαρέσος Στ., Τουριστική Ανάπτυξη και Διοικητική Αποκέντρωση, εκδόσεις Προπομπός, Ιούλιος 99
- Βαρβαρέσος Στ., Τουρισμός - Οικονομικές Προσεγγίσεις, β' έκδοση, εκδόσεις Προπομπός, Αθήνα 2000
- Βιτουλαδίτη Θ., ΕΑΠ, Τουριστικό Μαρκετινγκ Φορέων, Οργανώσεων και Επιχειρήσεων, τόμος Δ', Πάτρα 2000
- ‘Οι Νομοί της Ελλάδας’, ετήσια έκδοση 2004, All Media Publications με τη συνεργασία του Περιοδικού Επιλογή
- Ζαχαράτος Γ., ΕΑΠ, Τουριστικός Τομέας - Οικονομική του Τουρισμού και Οργάνωση των Τουριστικών Ταξιδιών, Τόμος Α', Πάτρα 1999
- Ζαχαράτος Γ., Διαστάσεις και Περιεχόμενο της Τουριστικής Πολιτικής, Οικονομικά Χρονικά, τεύχος 77, Αύγουστος 1994
- Ηγουμενάκης Ν., Ινστιτούτο Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (ΙΤΕ), Προϋποθέσεις για τη χάραξη και εφαρμογή μιας ρεαλιστικής πολιτικής τουριστικής ανάπτυξης, Αθήνα 2000
- Ηγουμενάκης Ν., Κ. Κραβαρίτης, Π.Λύτρας, Εισαγωγή στον Τουρισμό, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1998
- Ηγουμενάκης Ν., Τουριστική Οικονομία, Τόμος Α', εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997

Ηγουμενάκης Ν., Τουριστική Οικονομία, Τόμος Β', εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 1997

Ηγουμενάκης Ν., Τουρισμός και Ανάπτυξη, εκδόσεις INTERBOOKS, Αθήνα 2000

Οικονομικός Ταχυδρόμος - Ι.Π.Α, « Η Οικονομία των Ελληνικών Περιφερειών » Ειδικό Τεύχος, 17-2-00

Διεθνές συμπόσιο με θέμα « Προσδιορισμός της έννοιας, του περιεχομένου και των πρόσφορων μεθοδολογιών για την νησιωτική οικοανάπτυξη», Ρόδος 1989

Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ), Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός, Μάιος 2006

ΙΠΑ, «Οι Νομοί της Ελλάδας: Η Οικονομική και Κοινωνική Φυσιognωμία των 52 Νομών και 13 Περιφερειών », Αθήνα 2000

Μπεριάτος Η., Ελληνικός Νησιωτικός Χώρος και τα Προβλήματα των Μικρών Νησιών, Επιθεώρηση Τ.Α., τεύχος 86, 1996

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ) , Η Τουριστική Πολιτική 2002 – 2006 : Στόχοι και Προοπτικές

ΕΣΥΕ (2001) Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 2000, Αθήνα.

Κόνσολας Ν., Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1997

Κλώνης Δ., Πολιτικές της Ε.Ε. για την Ανάπτυξη των Νησιωτικών Περιφερειών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1998

Κοτσόπουλος Κ., Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική Προσέγγιση, ΕΜΠ, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1992

Κοντογιάννη Μαρία (2000), Τουρισμός και Απασχόληση, Διπλωματική Εργασία.

Κοκκώσης Χ., ΕΑΠ , Τσάρτας Π. «Τουριστικός Τομέας: Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό», Πάτρα 1999

Κοκκώσης Χ. – Π. Τσάρτας, ΕΑΠ, Διοίκηση Τουριστικών Επιχειρήσεων: Ανάπτυξη και Περιβάλλον στον Τουρισμό, Πάτρα 1999

Κοκκώσης Χ., «Τουριστική Ανάπτυξη και Φέρουσα Ικανότητα στα νησιά», Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις, ΕΞΑΝΤΑΣ, Αθήνα, 2000

Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π.,: «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον», ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα, 2002

Κομίλης Π., ΚΕΠΕ, Χωρική Ανάλυση του Τουρισμού, Αθήνα 1986

Μπεριάτος Ηλ., Ζαμπέλης Χρ., «Εισήγηση για το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης»

- Λογοθέτης Μ., Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Ρόδος 1997
- Μέργος Γ., Παπαδασκαλόπουλος Α., Χριστοφάκης Εμ., Οικονομικά Χαρακτηριστικά και Στρατηγική Ανάπτυξης της Νησιωτικής Ελλάδας, ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Αθήνα 2003
- Μπριασούλη Ελ., Σχεδιασμός τουριστικής ανάπτυξης: χαρακτηριστικές προσεγγίσεις, Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις, Εξάντας, Αθήνα 2000
- Μυλωνάς Α., ΚΕΠΕ, Τουρισμός: Πολιτική, Εξελίξεις, Προοπτικές και Συμβολή στην Οικονομία, Αθήνα 97
- Μουζέλης Ν. (1987), Νεοελληνική κοινωνία : Οψεις Υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα.
- Παπαγεωργίου Κ. (επιστ. υπεύθυνος), Οδηγός Συνεταιριστικών Αγροτουριστικών και Αγροβιοτεχνικών Μονάδων, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Υπουργείο Γεωργίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Αθήνα 1999
- Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Μεταφορές και Τουρισμός, επιμέλεια έκδοσης: Σαμπράκος Ε., Πειραιάς 1999
- Παπανίκος Γρ., ΙΤΕΠ, Οι ελληνικές μικρές και μεσαίες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, Αθήνα 2000
- Παυλόπουλος Π. - Κουζέλης Αν., ΙΤΕΠ, Περιφερειακή Ανάπτυξη της Ελλάδας και Τουρισμός, Αθήνα 1998
- Παπανίκος Γρ., ΙΤΕΠ, Περιφερειακή Ανάλυση των Ελληνικών Ξενοδοχείων, , Αθήνα 2001
- Παπαδασκαλόπουλος Αθ., Χριστοφάκης Εμ., Περιφερειακός Προγραμματισμός, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2002
- Παπαδάκη – Τζεδάκη Σ., Ενδογενής Τουριστική Ανάπτυξη, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1999
- Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000- 2006, Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Σύρος 2001
- Παρασκευόπουλου Γ., ΚΕΠΕ, Οικονομετρική Ανάλυση του Διεθνούς Τουρισμού, Αθήνα 1981
- Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Ελλάδα, Έκθεση Ομάδας Εργασίας «Τουρισμός», Αθήνα 2004
- ΣΕΤΕ, Εκτίμηση των Αναγκών σε Ειδικευμένο Προσωπικό του Τουριστικού Τομέα, Αθήνα 1995
- ΣΕΤΕ, Μελέτη για την Αναβάθμιση του Ελληνικού Τουρισμού, Φεβρουάριος 1995

- Σοφούλης Κ., Για ένα Κοινοτικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Νησιών, Μυτιλήνη 1990
- Σταύρου Σ., ΕΟΤ, Έρευνα Κοινωνικής Αναγνωρισιμότητας του Τουρισμού: Κάλυμνος, Λέρος, Αθήνα 1980
- Τσάρτας Π., Μανωλόγλου Ε., Μάρκου Α., ΕΚΚΕ, Ποιοτικά Χαρακτηριστικά και Τάσεις Ζήτησης Εσωτερικού Τουρισμού, Αθήνα 2001
- Τσάρτας Π., Τουρίστες, Ταξίδια, Τόποι: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις στον Τουρισμό, Αθήνα. 1996
- Τσάρτας Π., Τουριστική Ανάπτυξη, Πολυεπιστημονικές Προσεγγίσεις Εξάντας, Αθήνα 2000
- Τσάρτας Π., ΕΚΚΕ, Κοινωνικές και Οικονομικές Επιπτώσεις της Τουριστικής Ανάπτυξης στο Νομό Κυκλάδων και Ιδιαίτερα στα Νησιά Ίος και Σέριφος κατά την Περίοδο 1950 – 1980, Αθήνα 1989
- Τσεκούρας Γ., Η χρήση μαθηματικών μοντέλων για προσομοίωση και εξελικτικές προοπτικές πολυσύνθετων παραμέτρων του περιβάλλοντος, Leeds, G.B. 1979
- Τσεκούρας Γ., Η χωρητικότητα (φέρουσα ικανότητα) ως παράμετρος αξιολόγησης περιβαλλοντικών συστημάτων, Ευρωπαϊκό Σεμινάριο της UNEP για Μεσογειακές Χώρες, Αθήνα 1986
- Τσεκούρας Γ., Τσούτσου Χ., Τομείς – Δραστηριότητες για την Αξιοποίηση των Βραχονησίδων του Αιγαίου, Γραπτή Εισήγηση στην Ημερίδα Στρατηγική Ανάπτυξης Νήσων Αιγαίου που οργάνωσε η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου, Ρόδος 17/2/1996.
- Τσεκούρας Γ., «Οι ιδιαιτερότητες του Σχεδιασμού της Αειφόρου Ανάπτυξης στο Αιγαίο», Κυκλαδίτικη Συνάντηση – Νέα Στρατηγική για τον Τουρισμό – Σχεδιασμός για μια Αειφόρο Ανάπτυξη, Πάρος 23-24/5/02.
- Τσεκούρας Γ. Θ. & Συν/τες, ΥΠΕΘΟ, ENVIPLAN, Αξιολόγηση Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Νοτίου Αιγαίου 1989- 1993 και ex-ante Αξιολόγηση του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Νοτίου Αιγαίου 1994-1999, 1992-1995.
- Τσεκούρας Γ. Θ. & Συν/τες, ΥΠΕΘΟ, ENVIPLAN, Αξιολόγηση Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Νοτίου Αιγαίου 1994- 1999 και ex-ante Αξιολόγηση του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Νοτίου Αιγαίου 2000-2006, 1996-2001.

- Τσεκούρας Γ. Θ. & Συν/τες, ΥΠΕΧ..Ε, ENVIPLAN, Μελέτη Χωρικών Επιπτώσεων των Κοινοτικών Προγραμμάτων και Πολιτικών στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 1996
- Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, ΥΠΕΧ..Ε, ENVIPLAN, Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 1999
- Τσεκούρας Γ. Θ. & Συν/τες - ΕΤΒΑ ΑΕ, ENVIPLAN, Μελέτη Μεταβολής του Προτύπου του Μαζικού Τουρισμού - Εξέταση 14 Ειδικών Μορφών, Αθήνα 1990
- Τσεκούρας Γ. Θ & Συν/τες, Υπουργείο Ανάπτυξης, ΕΟΤ, Μελέτη Τουριστικής Αναπτυξης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, Αθήνα 2003
- Χριστοφάκης Εμ., Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001
- Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Νοτίου Αιγαίου 2000-2006 – Συμπλήρωμα Προγραμματισμού, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (2001)
- Χατζηνικολάου Ελ., ΕΑΠ, Γενικές αρχές μάνατζμεντ - Τουριστική Νομοθεσία - Οργάνωση Εργοδοτικών και Συλλογικών Φορέων, Τόμος Γ', Πάτρα 1999
- Χρήστου Ε., ΕΑΠ, «Τουριστικό Μάρκετινγκ Φορέων, Οργανώσεων και Επιχειρήσεων», Πάτρα, 2000
- Σπιλάνης Γ., ΕΚΕΜ, Για μια Ευρωπαϊκή Πολιτική Νησιών, Αθήνα 1996
- Σπιλάνης Γ., Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη : Η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου, Τουριστική ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις Εξάντας, Αθήνα 2000
- Σπιλάνης Ι., 'Ανάπτυξη του Νησιωτικού Χώρου: Προβλήματα και Προοπτικές', Επιστημονικές Μελέτες προς Τιμήν του Καθ. Ν. Κόνσολα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2005
- Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, Προτάσεις ενόψει του 1^{ου} Εθνικού Αναπτυξιακού Συνεδρίου περιόδου 2007-2013, Αθήνα 2005

B) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Archer, B.H., "The value of multipliers and their policy implications", Tourism Management, 1982
- Allister Mathieson, Geoffrey Wall, Tourism: Economic, Physical and Social Impacts, Longman, 1992
- Burns P., A. Holden, Tourism a new perspective, Prentice Hall, 1995

- Doswell R., ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ: «Ο ρόλος του αποτελεσματικού μάρκετινγκ», ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα, 2002.
- Coccossis H. and Parpairis A, Tourism and the environment: Some observations on the concept of carrying capacity στο Briassoulis H. and Jan van der Straaten (editors): Tourism and the Environment –Regional, Economic, Cultural and Policy Issues, Revised second edition, Kluwer Academic Publishers.
- Cooper, Fletcher, Gilbert, Shepherd, Wanhill (1998), Tourism: Principles and Practice, Longman, 2nd edition.
- EEC DG XI, ICLEI - EURONET, Sustainable Cities, 1998.
- EEC DG XI, ICLEI - EURONET, European Good Practice Information System - Local Sustainability, 1996.
- L.J. Lickorish, Carson L. Jenkins, 'An Introduction to Tourism' , Butterworth Heinemann, Reprinted 1999
- Lipsey, Richard G. , 'An Introduction to Positive Economics', Seventh Edition, Weidenfield and Nicolson, London, 1989
- Middleton Victor, Clarke J., Marketing in Travel and Tourism, Butterworth Heinemann, 2001
- Weaven D., Lawton L., Tourism Management, 2002
- Tsekouras G. Th., Optimum City Size, Dundee University, 1974
- Tribe John, The Economics of Leisure and Tourism, Butterworth Heinemann, 1997
- Weiler Band Hall M. C. editors, "Special Interest Tourism", Bellhaven Halsted, London, 1992.
- Williams W. P. and Gill Al., Tourism carrying capacity management issues.
- William C. Gartner, Tourism Development, Principles, Processes and Policies, J. Wiley & Sons, INC, 1996
- TOU, Tourism: Development and Growth, edited by Pigram J., Salah Wahab, London and New York, 2000
- TOU, Tourism Development – Environmental and Community Issues, edited by Cooper Chris and Wanhill St., England, 1998
- Pearce D., "Tourist Development", Longman London, 1989
- WTO, "Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners", Madrid 1994
- UNEP, WTO and IUCN, Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning & Management, 2002

Γ) ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

<http://www.gnto.gr/3/03/gc30000.html>

http://www.gnto.gr/3/08/081/tourism_policy.web.obc

www.aegean.gr

www.ando.gr, Αναπτυξιακή Εταιρεία Δωδεκανήσου

www.regional.wa.gov.au

www.ypes.gr/periferiakh.htm

www.notioaigaio.gr

www.hellaskps.gr

www.ypan.gr

www.ICAP.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ο νησιωτικός χώρος της Ελλάδας-Δημογραφικά χαρακτηριστικά

A/A	ΝΗΣΙΑ	1991	2001	% ΜΕΤΑΒΟΛΗ
1	Βόρειο Αιγαίο	199.111	204.158	2,5%
	N. Λέσβου	105.071	108.294	3,1%
	N. Χίου	52.075	52.290	0,4%
	N. Σάμου	41.965	43.574	3,8%
2	Νότιο Αιγαίο	257.481	301.745	17,2%
	N. Δωδεκανήσου	163.476	190.564	16,6%
	N. Κυκλάδων	94.005	111.181	18,3%
3	Ιόνια Νησιά	193.642	214.274	10,6%
	N. Κέρκυρας	107.548	113.479	5,5%
	N. Ζακύνθου	32.557	38.680	18,8%
	N. Κεφαλληνίας	32.426	39.579	22,1%
	N. Λευκάδος	21.111	22.536	6,8%
4	Παράκτια Νησιά	81.903	88.605	8,2%
5	Κρήτη	539.304	601.159	11,5%
	N. Χανίων	133.774	149.163	11,5%
	N. Ρεθύμνης	70.095	81.781	16,7%
	N. Ηρακλείου	264.486	294.312	11,3%
	N. Λασιθίου	70.949	75.903	7,0%
6	Εύβοια	208.408	217.278	4,3%
	ΣΥΝΟΛΟ	1.479.849	1.627.219	10%
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	10.252.580	10.939.605	6,7%

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία 2002

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Οικονομικά στοιχεία για τις νησιωτικές περιφέρειες της Ελλάδας

Περιφέρειες	κ.κ. ΑΕΠ % Μ.Ο. Χώρας 2000	κ.κ. ΑΕΠ % Μ.Ο. Χώρας 2001	κ.κ. ΑΕΠ % Μ.Ο. Χώρας 2002	κ.κ. ΑΕΠ 2000 σε Ευρώ	κ.κ. ΑΕΠ 2001 σε Ευρώ	κ.κ. ΑΕΠ 2002 σε Ευρώ
Β. Αιγαίου	91,8	91,6	91,5	10.231	10.970	11.709
Ν. Αιγαίου	112,7	112,5	112,4	12.554	13.472	14.390
Ιόνιων Νησιών	88,3	88,9	89,5	9.838	10.646	11.454
Κρήτη	97	96,6	96,3	10.811	11.568	12.325
Σύνολο	100	100	100	11.142	11.970	12.798

Πηγή: Επεξεργασία από « Νομοί », έκδοση 2004

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Ποσοστό ανεργίας ανά νησιωτική περιφέρεια

Περιφέρειες	2000	2001	2002
Β. Αιγαίου	7,1	6,6	9,2
Ν. Αιγαίου	11,5	11,9	14,2
Ιόνιων Νησιών	9,0	10,2	9,0
Κρήτη	6,9	6,7	7,7
Σύνολο Χώρας	11,1	10,5	10,0

Πηγή: Επεξεργασία από « Νομοί», έκδοση 2004

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Ποσοστά Απασχόλησης στον ευρωπαϊκό νησιωτικό χώρο, 2002

Νησιωτικές Περιφέρειες	% Απασχόλησης (15-64)	Πρωτογενής Τομέας	Δευτερογενής Τομέας	Τριτογενής Τομέας
ΕΛΛΑΔΑ	56,7	16,1	22,5	61,5
Ιόνια Νησιά	57,7	23,2	12,5	64,4
Βόρειο Αιγαίο	51,9	22,4	18,0	59,6
Νότιο Αιγαίο	55,5	7,1	21,8	71,2
Κρήτη	61,6	34,9	14,7	50,4
ΙΣΠΑΝΙΑ	58,4	5,9	31,2	62,9
Βαλεαρίδες	65,8	2,0	24,3	73,7
Κανάριοι Νήσοι	57,6	4,6	21,3	74,1
ΓΑΛΛΙΑ	62,9	4,1	25,4	70,5
Κορσική	44,8	7,5	12,2	80,2
Γουαδελούπη	45,9	2,8	12,8	84,4
Μαρτινίκη	48,2	5,7	12,5	81,9
Ρεουνιόν	41,3	1,7	12,9	85,4
ΙΤΑΛΙΑ	55,5	5,0	31,8	63,2
Σικελία	41,9	9,3	20,4	70,3
Σαρδηνία	46,7	8,7	23,5	67,8
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	68,2	12,4	33,9	53,8
Αζόρες	61,5	13,7	29,1	57,2
Μαδέρα	65,1	12,8	27,4	59,8
ΦΙΛΑΝΔΙΑ	68,1	5,4	27,0	67,6
Άλαντ	77,6	5,2	17,2	77,6
ΗΝ. ΒΑΣΙΛΕΙΟ	71,7	1,4	24,3	74,3
Νησί του Γουάϊτ	78,1	1,0	24,4	74,6
Κορνουάλλη	71,3	3,0	22,5	74,5
Νησιά Σκωτίας	73,5	4,2	19,8	76,0
ΕU 15	64,2	4,0	28,2	67,7
ΕU 25	62,8	5,4	28,8	65,8
ΕU 27	62,4	7,0	28,9	64,1

Πηγή: Επεξεργασία από «3^η Έκθεση για την οικονομική και κοινωνική συνοχή»

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Δείκτες ευημερίας ανά νησιωτική περιφέρεια

Περιφέρεια	Μαθητές Δημοτικού ανά 1000 κατοίκους, 2001	Μαθητές Δευτεροβάθμιας ανά 1000 κατοίκους, 2001	Γάμοι ανά 100 κατοίκους, 2001
Β. Αιγαίου	58,75	62,96	4,76
Ν. Αιγαίου	70,03	68,69	5,31
Ιόνιων Νησιών	59,79	68,49	4,31
Κρήτη	66,17	71,13	5,46
Σύνολο Χώρας	59,01	68,38	5,14

Πηγή: Επεξεργασία από «Νομοί», Έκδοση 2004

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 : Τουριστικά Καταλύματα στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

Γεωγραφική Ενότητα	Συνολικός Πληθυσμός – Άτομα (2001)	Αριθμός κλινών στις επιχειρήσεις των πάσης φύσεως ξενοδοχειακών καταλυμάτων	Αριθμός κλινών στα επαγγελματικά τουριστικά καταλύματα εκτός από ξενοδοχεία	Αριθμός θέσεων σε camps	Σύνολο Κλινών
Π. ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	301.745	140.142	64.121	10.697	214.960
Ν. Δωδεκανήσου	190.564	103.840	15.835	954	120.629
Ν. Κυκλάδων	11.1181	36.302	48.286	9.742	94.330

Πηγή: ΕΣΥΕ-ΕΟΤ

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 : Απασχόληση ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας στην Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου – Στο Σύνολο Χώρας

	Πρωτογενής Τομέας	Δευτερογενής Τομέας	Τριτογενής Τομέας	Σύνολο	Κλάδος Ξενοδοχεία - Εστιατόρια
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου					
1991	6.966	19.679	56.513	83.158	15.798
1992	-	-	-	-	-
1993	10.700	21.371	67.883	99.954	22.648
1994	10.792	22.269	69.366	102.427	23.892
1995	9.607	20.034	69.077	98.718	22.910
1996	9.808	20.536	67.142	97.486	21.990
1997	9.851	19.510	68.128	97.489	23.974
1998	8.284	23.092	68.337	99.713	23.401
1999	10.993	20.521	73.182	104.696	22.509
Σύνολο Χώρας					
1991	806.641	933.388	1.892.409	3.632.438	165.522

1992	-	-	-	-	-
1993	793.854	899.886	2.026.439	3.720.179	203.362
1994	781.934	887.102	2.154.774	3.823.810	211.960
1995	781.935	887.098	2.154.776	3.823.809	223.677
1996	786.101	885.877	2.199.944	3.871.922	229.296
1997	764.984	865.677	2.223.395	3.854.056	229.886
1998	704.204	913.848	2.349.116	3.967.168	249.217
1999	669.145	901.601	2.369.046	3.939.792	252.812

Πηγή: Ετήσια Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ 1991-1999

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 : Δείκτης Τιμών Ανταγωνιστικότητας στον Τουρισμό

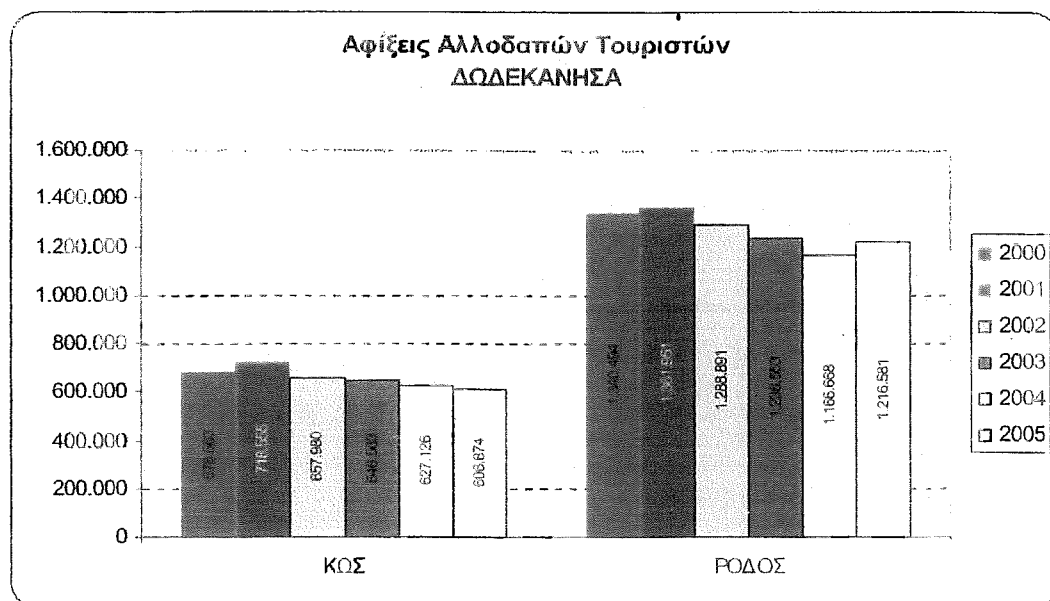
Χώρες	Δείκτης Τιμών στα Ξενοδοχεία (HPI)	Δείκτης (PPP*)	HPI και PPP (M.O.)	Δείκτης Τιμών στον Τουρισμό (TPI)	Δείκτης Τιμών Ανταγωνιστικότητας στον Τουρισμό (TPCI)
Ελλάδα	27,50	34,41	30,96	45,59	54,41
Ιταλία	29,10	40,68	34,89	52,94	47,06
Πορταγαλία	21,01	35,28	28,15	40,35	59,65
Ισπανία	21,67	40,37	31,02	45,72	54,28
Τουρκία	9,45	19,92	14,68	15,23	84,77
Κροατία	4,62	25,39	15,00	15,83	84,17
Σλοβενία	1,01	32,53	16,77	19,12	80,88
Αίγυπτος	6,99	19,90	13,44	12,91	87,09
Τυνησία	6,40	16,63	11,52	9,32	90,68

* Ο Δείκτης Ισοτιμίας Αγοραστικής Δύναμης (PPP), δείχνει το συνολικό ποσό των Δολ. ΗΠΑ που απαιτείται για την αγορά της ίδιας ποσότητας αγαθών και υπηρεσιών στην εγχώρια αγορά που μπορούσε να αγοράζει 1 Δολ. ΗΠΑ στις ΗΠΑ το 1991.

Πηγή: Τα δεδομένα προέρχονται από τους Δείκτες Παγκόσμιας Ανάπτυξης της Παγκόσμιας Τράπεζας για το 2004

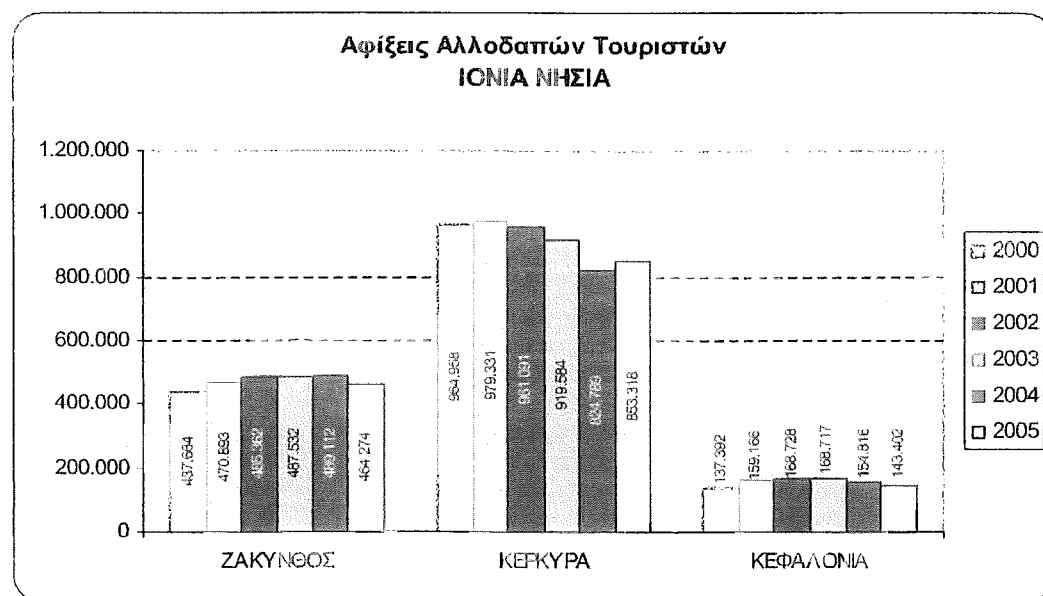
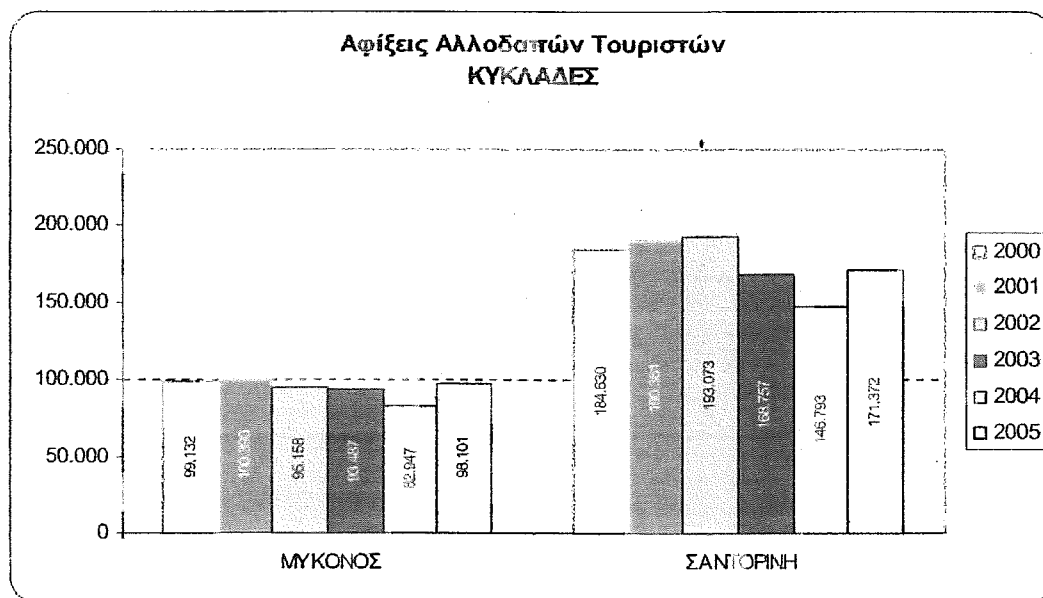
Ι.Τ.Ε.Π., 'Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός', Τεύχος 21, Μάιος 2006

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Ι

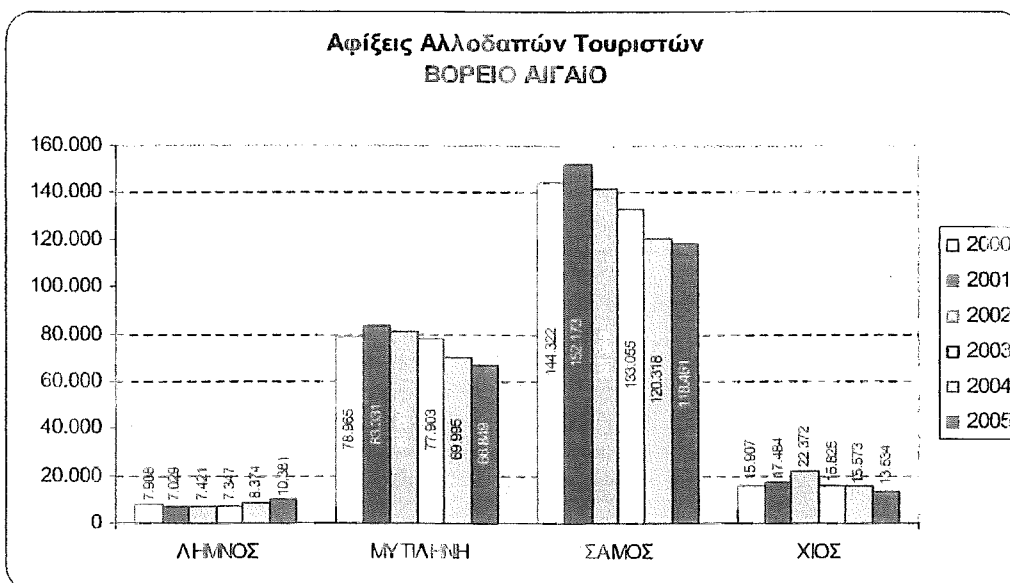
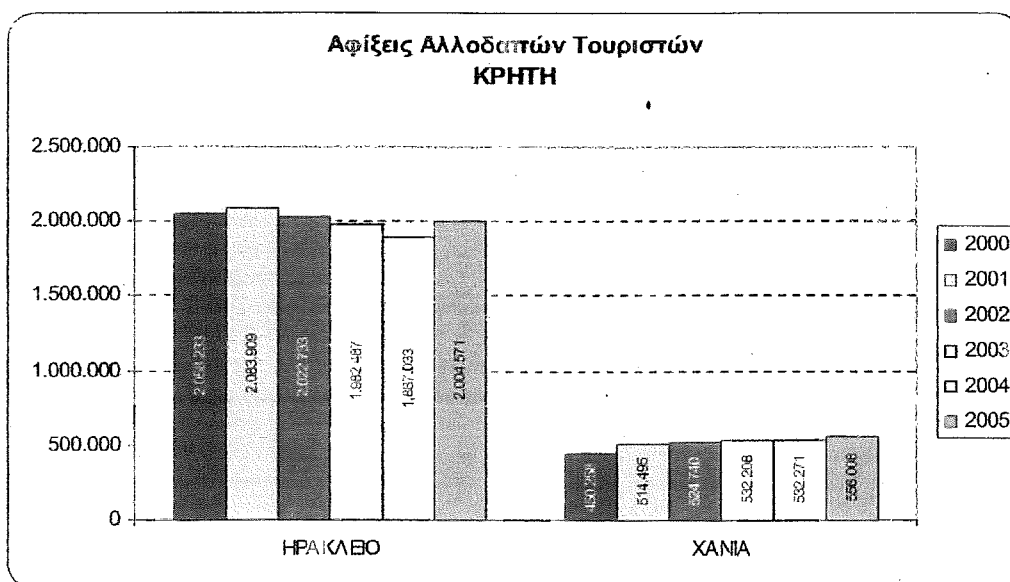
Πηγή : Ι.Τ.Ε.Π. , 'Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός', Τεύχος 21, Μάιος 2006

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ II, III

Πηγή : Ι.Τ.Ε.Π. , 'Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός', Τεύχος 21, Μάιος 2006

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ IV, V

Πηγή : Ι.Τ.Ε.Π. , 'Ελληνική Οικονομία και Τουρισμός', Τεύχος 21, Μάιος 2006